2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1987

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Stipe Tadić
Godina izdavanja i tiskanja: 1987.
Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Rukopise ne vraćamo.
Cijena pojedinom broju 700.—d.
Godišnja pretplata 4200.—d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448
Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010
Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 2 **ZAGREB, ožujak—travanj 1987.** **GOD. XX**

Radovan GRGEC

Uz rub (51)

Ova je godina proglašena *Međunarodnom godinom beskućnika.* Prošli put spomenusmo tragični udes onih koji ostadoše bez doma i domovine. Zapravo, već odavna milijuni nesretnika lutaju svijetom, izbačeni iz doma i domovine zbog svojih uvjerenja, zbog vjerske pripadnosti, nacionalnog opredjeljenja, rasne, klasne i političke diskriminacije. Sve su to u stanovitom smislu invalidi, lišeni onoga što je čovjeku najbliže i najpotrebnije, udaljeni iz svojih prirodnih sredina, potjerani terorom ili oskudicom u potragu za boljim uvjetima života. Njihov broj biva sve veći i stoga oni predstavljaju međunarodni problem.

Tijekom svoje povijesti sinovi su hrvatskog naroda često okusili gorku sudbinu beskućnika, izbjeglica, emigranata i prognanika, sličnu sudbini Grabovčeve obitelji, ispisane na zelenim i bijelim poljima đerđefa Katuše iz Ravna, o čemu piše *Ivan Aralica* u svom romanu »Graditelj svratišta«. Još nam u ušima zavijaju orkani što razniješe na sve strane svijeta mnoge naše sunarodnjake, udaljivši ih od kuće i kućišta. Kao da je ovo stoljeće za nas bilo još kobnije od stoljeća turskih najezdi.

Među tisućama i tisućama hrvatskih beskućnika diljem svijeta ima i takvih koji se, satrveni raznim nevoljama i nedaćama, očajem i bolešću, nađoše na dnu života. Zaboravljeni i napušteni od sviju, postadoše odmetnici, kriminalci, klošari, narkomani, uličnjaci i uličarke bez kuće, doma i domovine. Pa ipak, i oni su sinovi našega naroda, djeca

iste domovine, sastavni dio Hrvatske. Ni Crkva ne bi smjela na njih zaboraviti. Naši dušobrižnici, koji u inozemstvu često žive u mnogo boljim materijalnim uvjetima nego u domovini, morali bi shvatiti da su poslani u tuđinu ne samo radi onih koji njih traže nego i radi onih koje bi oni trebali potražiti i kojima je najpotrebnija njihova pomoć.

Uostalom, ti beskućnici, desperadosi i prognanici iz »pristojnog« društva nisu mnogo gori od raznih dobrostojećih boraca za viši standard koji možda i »preko lešina« dolaze do svog probitka i užitka. Globus je danas pun beskućnika i izbjeglica koji su morali ostaviti sve, da bi postali plijen i žrtva sretnijih, spretnijih i beskrupuloznijih. Oni u sve većem broju i u sve većoj bijedi lutaju cestama, pustinjama i morima zemaljske kugle kao neki ukleti »boat-people« koji ne može naći mira, počinka ni utočišta, ali u srcu još uvijek nosi sliku doma, pohranjenu u dubini okrvavljenih njedara. Možemo biti sigurni da ti ljudi, ako ih se i odriče i država i službena Crkva, nisu zaboravljeni od Onoga koji čeka izgubljenoga sina i kćer u svojoj kući, Onoga koji ostavlja sve da bi pošao u potragu za izgubljenom ovcom.

Poziv Dobroga Pastira na obraćenje i na povratak domu upućen je svim ovcama zajedničkog tora i svim ljudima našeg planeta, ranjenoga i ugroženoga mržnjom, pohlepom i nemoralom. Lijek i spas na smrt bolesnog čovječanstva vide vjernici u kršćanskoj poruci ljubavi i pravde, u evanđeoskom shvaćanju siromaštva duhom, o kojemu govori i *Ivan Pavao II.* u svojoj korizmenoj poruci, upućenoj prije Uskrsa svim ljudima dobre volje i svim vjernicima svijeta.

* * *

Suvremeni svijet, razdiran napetostima i borbama između Istoka i Zapada, između Sjevera i Juga, vjerojatno ugrožava i ranjava još više ekspanzija ljudske sebičnosti i nemorala. O moralu i etici raspravljaju naveliko i oni za koje je moral bio malograđanska predrasuda. Nedavno je u Budimpešti (od 8. do 10. listopada 1986) održan znanstveni simpozij marksista i kršćana, koji su istraživali uzroke alijenacije čovjeka u današnjem svijetu. Jedno od glavnih pitanja na tom skupu bilo je da li je moral samo odraz povijesnih i političkih situacija ili u moralu ima nešto što nadilazi tu povijesno-političku uvjetovanost. *Jean-Yves Calvez,* jedan od sudionika toga skupa, piše u isusovačkoj reviji »Etudes« (br. 12/86) kako su mnogi stekli dojam da i marksistički sudionici nastoje prihvatiti autonomnu vrijednost moralne refleksije povezane s koncepcijom ljudske osobe kao vrhovne vrijednosti i dobra. Ipak su neki marksistički sudionici jasno izrazili uvjerenje o relativnosti i »historicitetu« morala, dok su kršćani govorili uglavnom o moralu kao o »bezuvjetnoj i sveopćoj vrijednosti«. Naravno, iako su marksistički mislioci priznali moralne vrednote, nisu se mogli s kršćanskim predstavnicima složiti u pitanju o temelju i ishodištu tih vrednota.

Kršćanska se vjera ne može odreći svojeg moralnog naučavanja

premda ga mnogi suvremeni teolozi nastoje relativizirati. Neki od njih, kao npr. u posljednje vrijeme toliko spominjani američki teolog *Curran,* prešli su u tom sve granice, tako da ni neki marksistički mislioci ne bi mogli potpisati sve njihove sudove. Ipak, i u teoretskom pogledu osnovna je razlika između marksističkog i kršćanskog gledanja na moral u poimanju odnosa etike prema politici. Dok kršćanska vjera u sebi uključuje etička uvjerenja i stavove koji ne utječu nužno na pluralizam političkih opredjeljenja i izbora, marksisti smatraju da između etike i političkog angažmana postoji nerazrješiva povezanost. Svojedobno smo napisali u *Maruliću 5/86:* »Etička politika i moralna revolucija najveća je potreba ovoga korumpiranog vremena. Za to je, pak, potrebna korjenita promjena ponašanja i unutarnje obraćenje, bez čega nema pravoga kršćanskog humanizma«. Dakako, sintagme »moralna revolucija« i »etička politika« mogu se različito shvaćati. Svakako, njima nitko ne želi kršćanima nametati određeni politički izbor, a pogotovo ne pripadnost nekoj političkoj stranci.

Iz toga ne slijedi da se kršćanski svjetovnjaci ne bi smjeli baviti politikom (ona je, dapače, u pozitivnom smislu te riječi njihov specifikum). Na taj problem nailazimo kad god govorimo o katoličkom laikatu, naročito u vezi s dokumentima Koncila. Etička i religiozna tradicija treba da dođe do izražaja u javnom životu i u tehnološkoj civilizaciji i u državama s religiji nesklonim režimima. Religiozni »etos« očituje se kao aktivna solidarnost i kao personalistički usmjerena politika kojoj ljudska osoba nije sredstvo nego svrha *(Hans-Georg Gadamer).* I tamo gdje se matematika smatra jedinom pravom, »logičnom« znanošću, i te kako je aktualna »etika odgovornosti« i »moralne odluke«, o čemu su pisali *Max Weber* i *Karl Popper.*

Kršćanski pisci kod nas već su početkom stoljeća zastupali mišljenje o autonomiji estetskih vrednota, o čemu najbolje govori polemika *Ljubomira Marakovića* i *Petra Grgeca* s *Matijom Manjarićem,** koji je isticao presudnu važnost moralnih kriterija i na tom području stvaralaštva. Međutim, uvijek su bili svjesni činjenice da se etika odgovornosti ne može odvojiti od estetskog izraza. I u literaturi, naime, postoji svijest o razlikovanju dobra od zla, i književnost što je pišu kršćani ne može biti ravnodušna i neopredijeljena prema toj svijesti i savjesti, jer je to angažman koji obuhvaća cijeloga čovjeka. *Benvenuto Matteucci* naziva taj angažman svjedočanstvom koje ne valja zvati »tendencijom« ili »misijom«. Svjedok, pak, ne može ne voditi računa o svojoj etičkoj odgovornosti, o čemu govore i remek-djela svjetske literature, antičke i moderne tragedije klasične vrijednosti, autentična poetska ostvarenja i romani kojima su obilježene čitave epohe. Riječ je tu o ljudskoj sudbini u svim vremenima, o svojevrsnoj »katarzi« nakon krivice i o čežnji za »izgubljenim rajem« bez obzira na to da li o njemu pišu *Sofoklo, Dante, Shakespeare* i *Milton* ili noviji pisci kao što su *Malraux, Hesse, Alain-Fournier* (kojega je toliko volio *Péguy)* i naš *Aralica,* koji je folklornu i historijsku »metatekstualnu« koncepciju svoje naracije dao etički mnogo plauzibilnije od jednoga

*Vidi članak Smiljane Rendić, str. 127.

Marqueza. Namjerno ovdje ne spominjem imena istaknutih »kršćanskih književnika« našega vremena čiju »kršćansku« kvalifikaciju stavljam pod navodnike iz razloga o kojima sam u posljednjih dvadesetak godina mnogo pisao i govorio (možda i previše!).

* * *

Prije dvadesetak godina pisao sam o tome kako književnosti kršćanskog usmjerenja i nadahnuća danas, nakon dvaju svjetskih ratova i raznih historijskih kataklizama, odgovara više »literatura Velikog petka« nego »pobudna« literatura moralizatorskih tendencija. Zaista, u vrijeme raznih »geta« i »gulaga«, o kojima je pisao i *Solženjicin*, čovjek prolazi kroz stvarnost »tamne noći« i »smrti Božje« na svom putu prema Apsolutu. Izraze »smrt Božja« i »tamna noć« usvojili su i neki mistici (kao *Ivan od Križa)* i filozofi *(Hegel, Nietzsche). Heidegger, Ricoeur* i *Gadamer* govore o njoj kao o »noći svijeta« kroz koju prolazi današnji čovjek, a neki teolozi *(Harvey Cox, Thomas Altizer)* gledaju u njoj desakralizaciju kozmosa i njegovu »humanizaciju« u Kristovoj smrti.

Bez obzira na simboliku i metaforiku takvih refleksija, mi kršćani gledamo u Isusu Kristu utjelovljenu Riječ Božju, Osloboditelja i Spasitelja. On, koji je naš put, istina i život, temelj je kršćanskog humanizma, a taj integralni humanizam temelj je kršćanskog nazora na svijet i »kršćanske politike« u *Guardinijevu* i *Maritainovu* smislu. Takvom politikom, o kojoj govore i dokumenti II. vatikanskog koncila, kršćani treba da unesu u svijet novo svjetlo.

Nažalost, tamo gdje kršćanski laici kao vjernici ne mogu u javnom životu domovine sudjelovati ravnopravno s građanima drugačijeg uvjerenja, ti se dokumenti različito interpretiraju, odnosno valja konstatirati nemogućnost njihove aplikacije na konkretne prilike. Predstavnici Crkve i javnog mnjenja morali bi se zapitati ne iziskuje li takva situacija nove dokumente ili, ako je ona karakteristična za veći dio globusa, i novi Koncil. Time ne bi, dakako, bile dovedene u pitanje smjernice II. vatikanskog koncila ni ostalih koncila, jer koncili, kao što smo već toliko puta rekli, nisu »posljednji krik mode«, »obrat« ili »prevrat« u povijesti Crkve, nego samo »pomaci akcenta« u kontinuitetu hoda naroda Božjeg prema Eshatonu.

I opet se vraćamo na izjavu kardinala *Tomašeka* o patničkoj Crkvi i na iskustvo prvobitnog kršćanskog zajedništva iz *Djela apostolskih*, dakle na ono što bitno karakterizira zajedničku Crkvu, klerike i laike, koji su uvijek, bez obzira na prikladnost ili neprikladnost njihova naziva i bez obzira na historijat razvoja njihovih funkcija tijekom stoljeća, bili jedna zajednička Crkva. Ta je Crkva okarakterizirana jedinstvom krsteničkog poslanja, ali i različitošću službi pojedinih udova »tajanstvenog tijela Kristova«, odnosno različitošću funkcija što su ih u Crkvi i u svijetu vršili pojedini članovi »naroda Božjega«.

Katolički laici, uz zajedničko krsteničko poslanje s klericima (koji su obilježeni žigom posebnog sakramenta), imaju i svoje specifične

funkcije. U te funkcije, prema koncilskim dokumentima, uz razna svjetovna zvanja i profesije, ulazi svakako i obiteljski život, ali i politički angažman. Međutim, tamo gdje nema pluralizma (kao u nekim totalitarnim sistemima), svjetovne vlasti onemogućuju vjernicima ulazak u javni život, ali im prepuštaju »sakristiju« jer im, da se poslužim izrekom *Araličina Marmonta,* »ne smeta njihova svetost, nego njihova politička moć«. Tako dolazi do svojevrsne »inverzije funkcija«, tj. laici se bore za ravnopravnost unutar Crkve i za neke kleričke funkcije (njihove su im specifične funkcije ionako nedostupne kao vjernicima!), a klerici preuzimaju neke specifične laičke funkcije (jer su, ako i ostanu bez njih, egzistencijalno osigurani, a uz to se neki režimi ne plaše toliko njihovih »svjetovnih« djelatnosti, jer je njihov domet drugačiji i manje »opasan«). Na narednoj Biskupskoj sonodi valjalo bi svakako promotriti i tu problematiku.

* * *

Naravno da o toj problematici raspravljamo i mi u okviru našega laičkog i književnog HKD-a i našega »Marulića«, jedinoga poratnoga časopisa što ga pokrenuše, uređuju i vode hrvatski katolički laici. Imamo, naime, dojam da je »funkcionalna inverzija« kod nas nužno zlo premda se o tom gotovo uopće ne govori i ne piše. Uglavnom nam svećenici, kao i na nedavnom tečaju na Šalati, govore o jedinstvu i zajedništvu Crkve, i to je potpuno u redu. Nikada ne smijemo zaboraviti da smo jedna i jedinstvena Crkva bez obzira na svoj položaj u Crkvi i u svijetu.

Međutim, isto tako ne smijemo zaboraviti da uz jedinstvo i zajedništvo poslanja i dostojanstva postoji i različitost službi i funkcija. Nama se, pak, toliko govori o našemu svećeničkom, proročkom i kraljevskom poslanju, o »kraljevskom svećenstvu«, o tom kako je teološki deplasirano razlikovanje kršćana na klerike i laike itd., da se počinjemo pitati postoji li uopće sakramenat svećeničkog reda kad smo »svi mi svećenici« i ne bi li ga trebalo izbrisati iz popisa sedam sakramenata, kao što to učiniše i protestanti. I opet ističemo da ne ulazimo u pitanje historijata kršćanskog laikata tijekom stoljeća od »pracrkvenih« vremena kada su klerici i laici zajednički sudjelovali u »Djelu služenja«, ali ipak valja istaknuti neku »povijesno-razvojnu dimenziju« u crkvenoj stvarnosti. Mi katolici ne možemo a da ne vjerujemo kako je svećenik obilježen posebnim sakramentom i kako status »laikata« ima svoje puno opravdanje i u teologiji. Eto, o tom statusu valja govoriti i uoči rimske sinode, i u našim specifičnim prilikama i na stranicama naše laičke književne revije *»Marulić«, koji ove godine slavi dvadesetu obljetnicu* svojeg izlaženja.

U dosadašnjim člancima, razgovorima i anketama raspravljali smo isto toliko o položaju i ulozi laika u svijetu kao i o njihovu krsteničkom zvanju i poslanju u Crkvi. Ipak smo najviše nastojali istaknuti naš »svjetovnjački specifikum« u svjetlu koncilskih dokumenata, kao što je, npr. konstitucija »Gaudium et spes«. S druge smo se strane

naslušali pobudnih govora i propovijedi o našem »kraljevskom svećeništvu« i »svećeničkom dostojanstvu laika«, i to često baš od onih koji su nekad kritizirali i značenje svetkovine Krista Kralja (jer da tobože pobuđuje prevladane »monarhističke« aluzije, premda je svima jasno da se tu radi o uobičajenoj simbolici riječi »kralj«). Nemamo mi ništa protiv našega svećeničkog »regaliteta« ni kao kršćani ni kao laici, i mislimo da je mnogo važnije isticati zajedništvo i jedinstvo Crkve u poslanju nego različitost u službama, ali smatramo, kad se već svi pozivaju na koncilske dokumente, da je vrlo važno isticati i specifičnost našega zvanja i poslanja u svijetu naročito na temelju tih dokumenata, pogotovo tamo gdje se provodi sa strane crkvenih ili svjetovnih vlasti klerikalizacija ili »funkcionalna inverzija«. Ako pratimo historijat katoličkog laikata između dva rata (o čemu govori i članak Smiljane Rendić), vidjet ćemo da su i prije Koncila mnogi naši laici bili svjesni specifičnosti svoje uloge.

Dokumenti II. vatikanskog koncila pretpostavljaju da će katolički laici svoju ulogu u Crkvi i u svijetu ostvariti kao slobodne, samostalne, zrele i kompetentne ličnosti. Tek u tom slučaju oni mogu biti »ravnopravni« u crkvenim strukturama. Razlikovanje vjernika svećenika od vjernika laika činjenica je koju valja prihvatiti premda to razlikovanje u prvim stoljećima crkvene povijesti nije bilo toliko izrazito. U tim vremenima Crkva je živjela kao Crkva mučenika i Crkva siromašnih u katakombama, kao jedno stado i jedan pastir, i to je jedinstvo tijekom stoljeća, kad Crkva više nije bila »malo stado«, bilo narušavano na razne načine. Danas, kada, nominalno, katolicizmu pripada oko 800 milijuna ljudi, prilike su, naravno, drugačije nego u prvobitnoj Crkvi. Pa ipak, ideal kršćanskog jedinstva, kao i jedinstva klerika i laika, još uvijek živi u našoj vjerničkoj svijesti, i mi ga se ne odričemo.

Prema tome kako su se mijenjale opće prilike, i u Crkvi se kroz povijest mijenjao položaj laika i njihov odnos prema kleru. Tako je to bilo i u Hrvatskoj. Bilo kako bilo, mi se u ovom stoljeću ponosimo imenima mnogih katoličkih laika, koji su, svjesni svojega zvanja i poslanja, bili možda i »ravnopravniji« od današnjih laika, djelomično i zbog drugačijih prilika u kojima su živjeli. Isticanje njihovih imena nije nikakav anakronizam, nego poticaj suvremenim laicima da, mutatis mutandis, nasljeduju njihov primjer, učeći na njihovim uspjesima i neuspjesima, na njihovim vrlinama i pogreškama. I ovi su, naime, katkada bili »manipulirani« i »sateliti« pojedinih lidera i duhovnih vođa, sudjelujući u borbama dijeceza i redova. I danas ima toga, iako u nešto drugačijem obliku.

Mi ne možemo drugo nego preporučiti današnjim laicima da zaboravе na stare ressentimente, na borbe između križara i domagojaca, između »politiziranog« i »nepolitiziranog« dijela Katoličke akcije, jer je sve to otišlo u nepovrat. Više nego ikada potrebno nam je jedinstvo i sloga u apostolskoj nauci, u zajedničkom životu, u molitvi i u »lomljenju kruha«. Pluralizam je, doduše, riječ koja se sve češće upotrebljava, ali i zloupotrebljava, pogotovu tamo gdje pluralizma zapravo

i nema ili ne može biti. Uostalom, pravo shvaćeni pluralizam ne bi smio biti zapreka jedinstvu i zajedništvu u kršćanstvu i u Crkvi katoličkoj.

Plodovi apostolata ovise o suradnji i zajedništvu sviju vjernika, svećenika i laika. Po krštenju kršćani ulaze u zajedništvo Crkve, uranjajući u smrt Kristovu, da bi s Njime »suuskrsnuli«. Naše osobno uskrsnuće utemeljeno je na vjeri u Onoga koji je »uskrsnuo treći dan po Svetom pismu«. Ta »Radosna vijest« morala bi biti ispisana na našim licima, kao što je to jednom primijetio *Nietzsche*. A kako smo mi često daleko od izvora uskrsne radosti, od međusobne povezanosti i zajedništva u ljubavi! Uskrsna svetkovina poziva nas da se tim izvorima približimo. U to ime želimo svima:

SRETAN USKRS!

Ivo SOKAČ

*Molitva za Vuzem**

Danas si, Jezuš, iz kmice se stal,
kmice pred Tobom bežiju,
grehi su mrtvi, vu sakoj duši
zvoni tak lepo zvoniju.

Precvele su šibe. Bol je radost
za denešnji den postala.
Zemlja je sretna. Se Te slavi:
sunce i starci i dečica mala.

Moje se boli vleču po zemlji.
O da bi se denes ja s Tobom stal!
Vubi vu meni grehe i boli,
da bi i ja za Vuzem svoj znal!

---

*Pjesma je nedavno objavljena u zbirci »Tebe srce išče« I. Sokača, HKD, Zagreb 1986.

Vuzem-Uskrs, kmica-tama, saki-svaki, se-sve, vubi-ubi.

Ratnik iz Pridrage

Ponovno stojim na vratima Nina.
Kao i prije tisuću ljeta kada stigoh u Hrvate.
Velebit diže se visok nad morem.
Ždrijac mi se ukazuje,
kao i nekad:
grobovi stoje prastarih predaka.
Glave okrenute Zapadu,
a noge Istoku.
I danas tako ukapaju moji
svoje mrtve u Lici
kada donesu koga u groblje Rosulju
ili nekada prije u groblje Čardak.
I danas kao što bijaše prije tisuću ljeta.

Brodim od Nina na puste obale Paga.
I opet u pohode Časki i Karinu,
da vidim Nadin i Novigrad,
da prag poljubim Rogovu u Kninu.
Svi su opet moji kao što bijahu:
i Vrana i Bribir, i Kašić i Medvida.
Ratnik iz Pridrage diže svoju sulicu.
Gospodin se junači iz Knina,
svećenik iz Biskupije uzdiže ruke na blagoslov.

Prođoh kraj kostura galebovog u Sukošanu.
Prati me svuda miris miloga mora.
Sljez cvate u vrtovima zadarskim.
U daljini Ugljan se svijetli.
Liburnski stećci prevaljeni stoje
pred svetim Donatom.
Zmije sikću na Bokanjcu.

Ecclesia Mater*

O laičkom apostolatu u Hrvatskoj između dva rata

Papa Pio IX, čiji je veliki i dugi pontifikat (1846—1878) duboko obilježio Crkvu, rekao je potkraj svoga života: »Moj nasljednik morat će se nadahnuti mojom privrženošću Crkvi i mojom željom da činim dobro; glede ostaloga, sve se promijenilo oko mene.«

U svjetlu te izreke ogledat ćemo smisao katoličkoga laičkog apostolata u Hrvatskoj između dva rata, i sadašnje promjene toga smisla.

Katolički laički pokret u Hrvatskoj nastao je početkom ovog stoljeća, i to ne samoniklo, nego po slovenskom uzoru, koji se pak oblikovao po uzoru austrijskom. U Austriji, i u Sloveniji koja je tada bila sastavnim dijelom Austrije, bio je jak antiklerikalni liberalizam, pa je katolički pokret ondje nastao kao reakcija na nj. U Hrvatsku prenio je taj pokret Slovenac, biskup krčki Anton Mahnič; a prvi djelatnici pokreta bili su hrvatski studenti na sveučilištima u Beču i Gracu. Među tim prvim djelatnicima čula se krilatica: »Slovenia docet«. Ali u banskoj Hrvatskoj, koja je spadala u ugarsku polu Monarhije, čulo se već tada, i to iz svećeničkih krugova, i mišljenje da takav pokret u Hrvatskoj nije potreban.

Razlozi takva mišljenja nisu bili bez težine. Naime, hrvatske prilike bile su drugačije od slovenskih. Teritorij povijesne hrvatske države bio je raskomadan na dvije pole Monarhije i na više administracija, pri čemu se osobito bolno osjećala odvojenost Dalmacije od banske Hrvatske. Sve od svršetka napoleonskih ratova, kroz cijelo XIX. stoljeće, Sabori Kraljevine Hrvatske tražili su restituciju cjelokupnosti domovine, što je u prvom redu značilo ponovno sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. U tome su se slagale sve hrvatske političke stranke: i narodnjaci, i pravaši, i unionisti. K tome, Hrvatska je bila i pod pritiskom sve težih mađarskih presizanja. Hrvatsko svećenstvo, sastavni dio hrvatskoga političkog naroda, bilo je sa svojim narodom solidarno u zahtjevu za cjelokupnošću domovine i uopće u obrani hrvatskoga državnog prava. Stoga je, kad se u Hrvatskoj, prenesen iz Slovenije, pojavio katolički pokret, usredotočen na kulturnu borbu protiv liberalizma, većina hrvatskog svećenstva držala da to znači još jedno cijepanje hrvatskih sila, koje može škoditi političkim interesima domovine. Pa čak i kad su hrvatski đaci sa sveučilišta u Pragu donijeli u Hrvatsku borbeni antiklerikalizam, nije se većina hrvatskog svećenstva osobito

*Ovaj tekst pročitan je 14. i 16. siječnja 1987. u Zadru na mjesečnoj rekolekciji svećenstva i redovnica nadbiskupije zadarske.

zagrijala za katoličku kulturnu borbu slovenskog tipa. To svećenstvo korjenito hrvatskih osjećaja, u političkom pogledu većinom pravaško, više je zaziralo od unitarnog jugoslavenskog nacionalizma hrvatskih naprednjaka, nego što bi bilo smatralo osobitom opasnošću njihov vulgarni antiklerikalizam.

Upravo zbog takvih prilika u Hrvatskoj na početcima hrvatskoga katoličkog laičkog pokreta, ni sam taj pokret nije mogao biti pukom kopijom slovenskoga. Slovenski katolički pokret oblikovao se već prije 1918. u jaku političku stranku, Slovensku ljudsku (tj. pučku) stranku po uzoru na takvu stranku u Austriji. U Hrvatskoj, pak, pokušaji u tom pogledu propali su i prije i poslije 1918. jer hrvatski politički interesi nisu stvar kulturne borbe, nego državnog prava.

Katolički laički pokret u Hrvatskoj, uvidjevši da politički klerikalizam u Hrvatskoj naprosto nije moralno ni tehnički moguć, sveo se, dakle, na područje kulturne i duhovne formacije hrvatskih katolika za apostolat. Bitna odrednica te formacije bila je: ljubav za Crkvu. U toj jezgrenoj ljubavi živio je hrvatski katolički laikat između dva rata.

Oblici te ljubavi mogli su biti različiti. Njihova različitost mogla je dovesti i do oštrih i gorkih međusobnih suprotstavljanja. Ali uvijek je to bila ljubav za Crkvu, ljubav odlučna i ponosna, ljubav katoličkog identiteta.

U razdoblju između dva rata ta je ljubav tekla dvjema strujama: domagojskom i križarskom. Prva je izvirala iz samih početaka hrvatskoga katoličkog pokreta, kad je u Zagrebu osnovano Hrvatsko akademsko društvo »Domagoj«. Članovi su mu bili đaci srednjih škola i sveučilištarci, koji su po završetku studija postajali članovima Hrvatskoga katoličkog seniorata. Druga struja, oblikovana tek u prvim godinama stare Jugoslavije, bila je s početka katoličko društvo »Orao«, koje se bavilo i tjelovježbom; tek kad mu je, na početku diktature kralja Aleksandra, zabranjena tjelovježbena djelatnost, nazvalo se Velikim križarskim bratstvom i Velikim križarskim sestrinstvom, i usmjerilo se isključivo na duhovnu formaciju.

Ta podjela bila je teška rana hrvatskoga katoličkog laičkog pokreta između dva rata. O njezinu nastanku još nema znanstvena istražiteljskoga djela. Općenito, o razlici tih dviju struja može se reći da su »Domagoj« i Hrvatski katolički seniorat bili ustrojeni po srednjoeuropskom uzoru organizacija katoličke inteligencije. Djelatnost im je bila usmjerena ponajviše na društveni rad, na apostolat u svijetu, po geslu Pija X: »Instaurare omnia in Christo.« Možda je ta usmjerenost katkada pretezala nad nastojanjem oko dubljega osobnog duhovnog života, ali ipak je domagojska struja oblikovala vrijednu, u pojedinim strukama veoma sposobnu, kulturno i društveno aktivnu hrvatsku katoličku inteligenciju.

Križarska struja čini se da je počela kao reakcija na spomenutu stanovitu ekstravertiranost domagojskog apostolata. U tom smislu karakteristično je njezino geslo: »Euharistija, žrtva, apostolat«. U praksi, velike razlike između stupnjeva osobnoga duhovnog života u križara i domagojaca nije bilo, ali križari su, katkada ponešto agresivno, isticali naglasak na duhovnosti. Opažalo se u njih i neko samozadovoljstvo, neka vrsta zatvorenosti u sebe. K tome, i neki oštriji naboj protiv »modernoga svijeta«.

Duhovnici obiju struja bili su dijecezanski svećenici i redovnici, po biskupskom mandatu. Predsjednici pojedinih organizacija, kako domagojskih, tako i križarskih, bili su laici. Biskupska nastojanja da se razdor između domagojstva i križarstva ukloni, i da se od cijeloga hrvatskog katoličkog laikata stvori jedna Katolička akcija, ostala su posve bezuspješnima. Među dijecezanskim svećenicima, jedni su bili skloniji domagojstvu, drugi križarstvu, već prema tome kroz koje su od tih dviju organizacija prošli kao đaci. Glede svećenikâ redovnikâ, franjevci i dominikanci bili su većinom skloni domagojstvu, a isusovci križarstvu.

U tim dvjema organizacijama očitovale su se, zapravo, dvije struje ondašnjeg katoličtva. Obje su, razumije se, bile korjenito katoličke, ali razlikovale su se u pristupu problemima svoga vremena. Domagojska struja, osobito u svome kasnijem razvitku, bila je manje kruta u načinu i metodama. Križarska, pak, bila je u tome kruća. Ne može se tu govoriti o »progresizmu« i »integrizmu« u današnjem smislu: obje te struje čvrsto su prianjale uz Silab Pija IX. Ali prva ga je tumačila blaže, druga strože. Na primjer, domagojska struja nije bila nesklona ideji kršćanske demokracije, kakvu ju je zamišljao Marc Sangnier u Francuskoj početkom ovog stoljeća, sa svojim pokretom »Sillon«, a križarska struja strogo je osuđivala tu ideju zato što je Pio X. (godine 1910) osudio »Sillon«. Ili, drugi primjer, s književnog područja: domagojska struja, sve i želeći da književnost bude oblikovana kršćanskim vrednotama, nije nijekala književnu vrijednost djelima drugačijega idejnog nadahnuća; križarska pak struja smatrala je uistinu vrijednom samo naglašeno i besprijekorno katoličku književnost. Nije slučajno da je osječki kateheta Matija Manjarić, jedan od rijetkih autentičnih hrvatskih integrista s početka ovog stoljeća, ljuto napao domagojca Petra Grgeca zato što Grgec, upravo s katoličkog gledišta, nije nalazio zamjeraka djelu — Henryka Sienkiewicza... (Matija Manjarić bio je jedan od dvojice hrvatskih članova tajne organizacije »Sodalitium pianum«, obično zvane Sapinière, koja se bavila uhođenjem manje krutih katoličkih svećenika i laika i doušivanjem njihovih postupaka Svetoj Stolici; tu tajnu organizaciju zabranio je Papa Benedikt XV).

Ali, sve i u tome bolnom, štetnom i posve suvišnom rascjepu, obje struje bile su, kako je gore istaknuto, karakterizirane svojom ljubavlju za Crkvu. I jednima i drugima Crkva i samo Crkva bila je put do Boga. Krista bez Crkve nismo mogli ni zamisliti; suprotstavljanje Krista Crkvi bilo nam je ne samo posve odbojno nego i posve besmisleno. Riječ sv. Augustina: »Ni Evanđelju ne bih vjerovao, da mi ga Crkva ne jamči« za nas je, i jedne i druge, zaista izražavala srž našega kršćanstva.

Takav stav bio je plodom odgoja kojim su nas formirali naši duhovnici. Ta formacija danas se s nekim prezirom zove triumfalističkom. A zapravo, bio je to odgoj u katoličkim sigurnostima i katoličkom ponosu. I to odgoj temeljit, sustavan i metodički. Odgoj racionalan, u

dubokoj katoličkoj vjernosti, ali bez popuštanja pobožnoj sentimentalnosti. Odgoj crkven, bez podilaženja religioznoj maglovitosti.

Temelj toga odgoja, treba i opet naglasiti, bila je ljubav za Crkvu. Ne naprosto »ljubav prema Bogu«, ili »ljubav prema Kristu«, nego ljubav za Jednu, Svetu, Katoličku i Apostolsku Crkvu, a u njoj i po njoj ljubav za Boga i Krista Njegova. Ta ljubav uključivala je ponajprije poslušnost crkvenom Učiteljstvu. Poslije će Georges Bernanos, za kojega smo prvi put čuli upravo u katoličkim organizacijama između dva rata, u svome posljednjem djelu »Dialogues des carmélites« (»Razgovori karmelićanki«) staviti na usta jedne od tih karmelićanki riječi: »L'obéissance est aussi une charge«, što se točno prevodi ovako: »Poslušnost je također jedna odgovorna služba«. Eto, duhovnici katoličkih laičkih organizacija između dva rata odgajali su upravo na tu *odgovornu službu* poslušnosti crkvenom Učiteljstvu. I upravo zato što je to bila *odgovorna služba*, formirane su u njoj, po njoj i za nju jake, izrazite osobnosti, čvrste i sigurne.

U velikom biblijskom romanu Thomasa Manna »Josip i njegova braća« ima misao da svatko mora ostati pod onim blagoslovom kojim je blagoslovljen. Naš blagoslov katoličkih laika bila je poslušnost crkvenom Učiteljstvu u ljubavi za Crkvu: za Crkvu kakva jest i kakva je bila, za Crkvu kršćanskih vjekova. Poslušnost odgovorna i ponosna, poslušnost ozbiljne ljubavi, koja katkada nije isključivala gorčinu, ali je uvijek isključivala samovolju.

Takva poslušnost rasla je u Tradiciji Crkve, nastavljala je tu Tradiciju. Klasična razdioba na »Crkvu koja naučava« (Ecclesia docens) i »Crkvu koja se uči« (Ecclesia discens) ne samo da nije smetala našemu katoličkom ponosu, nego ga je upravo oblikovala i hranila: katolički laici bili su ponosni upravo zato što su bili poslušni Učiteljstvu svoje Crkve.

U toj ponosnoj, odgovornoj poslušnosti živjeli smo svoj život katoličkih laika. Čitajući Evanđelje, shvaćali smo ga onako kako ga Crkva tumači. Sudjelujući u misi, većinom s Kniewaldovim hrvatskim prijevodom Rimskog misala u rukama, znali smo s punom sviješću da je liturgija fiksirana riječ Crkve, njezina javna molitva, nepodložna ikakvoj više-manje pobožnoj samovolji. Čitajući katoličke filozofske i teološke pisce, bili smo s poštovanjem i zahvalnošću sigurni da ih je Crkva odobrila. Čitajući spise svetaca i drugu duhovnu literaturu, znali smo da je to življena misao Crkve. Čitajući papinske enciklike, bili smo sigurni da Crkva njima daje katolički odgovor na velika pitanja našega doba. Ukratko, naša katolička poslušnost bila je duboko povjerenje u Crkvu, ozbiljno i slobodno pouzdanje u njezino Učiteljstvo, u sve što je to Učiteljstvo svojim apostolskim autoritetom jamčilo kao istinu.

U IV. stoljeću, u maloj bazilici u Tabarkhi, u Mauretaniji, vjerna ruka upisala je u skroman mozaik: »Ecclesia Mater«. Bilo je to po završetku triju prvih mučeničkih stoljeća. I kroz sva potonja stoljeća vjernici su Crkvu osjećali kao Majku: Majku koja daje kruh života, Majku koja odgaja, Majku koja ima pravo zapovjediti i zabraniti,

Majku koju valja ozbiljno i odgovorno slušati s ljubavlju i poštovanjem. I mi, hrvatski katolički laici između dva rata, stajali smo u toj dugovjekoj, živoj Tradiciji.

U njoj su nas odgajali naši duhovnici, u njoj su za nas molile časne sestre, osobito u samostanima gdje smo se okupljali na svoje sastanke. To odgojiteljsko i molitveno djelo naših duhovnika i časnih sestara još uopće nije istraženo. Nekima od tih duhovnika barem se imena još znaju, ali jedva tko više zna koliko su za apostolat hrvatskih katoličkih laika, za njihovu formaciju u vjeri, za njihovu katoličku sigurnost učinile časne sestre. Budi ovdje, s dubokom zahvalnošću, spomenuta makar samo jedna, koja je iz tišine svoga kontemplativnog samostana učinila veoma mnogo: majka Marija Stefana od Svetoga Križa, iz obitelji Murvar s Molata u Nadbiskupiji zadarskoj. Bila je u svijetu učiteljica, i stupila je u splitski samostan klarisa, gdje je postala učiteljicom novakinja; u vrijeme rata krenula je s tri sestre u Samobor, da u gornjoj Hrvatskoj obnovi red svete Klare, po strogomu koletinskom pravilu. Imala je izvanredno fin duhovni sluh, kako ga često imaju kontemplativne duše. Umna, naobražena, pratila je iz svoje samostanske tišine duhovna gibanja u Crkvi, pa i ona za koja se u nas tada još nije znalo. Tako je, među prvima u Hrvatskoj, možda i uopće prva, doznala i osjetila pomak što ga je u ekumenskom gibanju učinio, tridesetih godina, lyonski svećenik Paul Couturier; i prva je u Hrvatskoj dobila u ruke životopis mlade talijanske trapistkinje Marije Gabrielle Sagheddu, koja je, u dobi od 25 godina, 1939, žrtvovala svoj život za jedinstvo kršćana, i koju danas i katolici i anglikanci i protestanti zovu Marijom Gabriellom od Jedinstva, pa ju je tako nazvao i papa Ivan Pavao II, proglašujući je blaženom. Majka Stefana mnogo je razmatrala taj žrtveni životopis, i davala ga je čitati. U pokretu hrvatskoga laičkog apostolata, prve spoznaje suvremenog shvaćanja ekumenizma (po formuli abbéa Couturiera: »Onako kako Krist hoće«) došle su do majke Stefane, od njezina preporučivanja toga životopisa Marije Gabrielle od Jedinstva.

Glavna značajka hrvatskoga katoličkog apostolata između dva rata bio je, dakle, dubok *sensus Ecclesiae* u *odgovornoj službi* poslušnosti crkvenom Učiteljstvu, ukorijenjenoj u katoličku Tradiciju. Ta značajka bila je dublja od nesretnoga i suvišnog rascjepa u hrvatskomu katoličkom pokretu. Što od toga ostaje danas, kad se, mnogo više nego u suton Pija IX, sve oko nas promijenilo? Kakva su sadašnja laička gibanja u Crkvi hrvatskoga jezika?

Valja najprije reći da ta nova gibanja, nastala više-manje posvuda u Katoličkoj crkvi poslije Drugoga vatikanskog koncila, nisu nasljednici negdašnjega pokreta laičkog apostolata. To su nove pojave, drukčije i ustrojstvom i duhom. Je li u njima ostalo barem ono bitno što je nas karakteriziralo: *sensus Ecclesiae*, ozbiljna i odgovorna poslušnost crkvenom Učiteljstvu?

Čini se, nažalost, da je baš toga uglavnom nestalo u tim novim laičkim pokretima, kako »lijevim«, tako i »desnim«. Prvi bi, pozivajući se na Koncil, čije dokumente većinom ne čitaju, i tumačeći ga kao

nekakav »prijelom«, »kopernikansku revoluciju«, u kojoj bi se imalo baciti preko palube gotovo sve od čega je Crkva živjela kroz skoro dvadeset stoljeća, htjeli stvoriti neke nove modele ponašanja katoličkih laika. Ta nova htijenja svode se uglavnom na posizanje za kleričkim službama u Crkvi, tj. na stvaranje nekakva laičkog »paraklera« uz zanemarivanje pravoga, *naravnog* područja djelatnosti katoličkih laika: svijeta i njegovih ustrojstava; te na stanovitu samovolju, nadahnutu raznim pokoncilskim teolozima, po kojoj bi katoličke vjerske i moralne istine bile samo relativne, uvjetovane vremenima i kulturama u svojim teološkim formulacijama. »Desna« gibanja pak ne pozivaju se na »sveobrćući« Koncil, ne relativiziraju katoličku dogmu i moral, ali zato šire neku vrstu marijanske apokaliptike, kojoj stari milenarizam nije daleko, i u kojoj se zanemaruje katolička razboritost i katolička disciplina. Između tih dviju skrajnosti stoji pletora »neokarizmatičkih« pokreta, koji su vrlo religiozni, ali zatvoreni u sebe i rade zapravo što hoće, formalno poslušni crkvenom Učiteljstvu, a zapravo prilično samovoljni i nadahnuti nekim oblicima protestantske religioznosti, u kojoj između vjernika i Krista Crkva nije posrednicom.

U svim tim novim gibanjima kao da manjka upravo *sensus Ecclesiae*, življen u *stvarnoj* poslušnosti crkvenom Učiteljstvu. U tim gibanjima Crkva kao da više nije Ecclesia Mater, nego tek prostor za iživljavanje osobnih i skupnih religioznih samovolja. I tako se zbiva ono što je nedavno precizno ocrtao jedan hrvatski teolog i pastoralni poslenik (inače na glasu kao »progresist«): »Sa stajališta suvremenog pastorala sve se više uočava potreba poticanja prijelaza tzv. sociološke vjere u vjeru osobne odluke, ali to ne bi smjelo ići na štetu onoga objektivnog u vjeri. U težnji za poosobljivanjem favoriziraju se pokreti koji pogoduju tom prijelazu i sve se više ističu subjektivni elementi religioznosti, kao da se sve iscrpljuje u osobnom doživljavanju. Međutim, *premalo se pažnje posvećuje prihvaćanju onog što je objektivno u svakoj vjeri, kao što su određeno znanje, običaji, obredi itd.; ne gradi se nikakva tradicija, stvara se nagli diskontinuitet, a to za crkvenost religioznosti može biti opasno*« (Bono Zvonimir Šagi: Privatizacija vjere kao regresija, Kana br. 12/86, str. 5; potcrtala S.R.).

Zašto je tako? Mučno je reći, ali treba ipak reći da je uzrokom tome upravo nedostatak odgoja, nedostatak katoličke formacije vjernika laika od strane pastoralnog svećenstva. Duhovnici negdašnjega katoličkog laičkog pokreta bili su u prvom redu *odgojitelji:* od njih, od njihova odgajanja, dobili smo svoju ljubav za Crkvu, svoj *sensus Ecclesiae*, svoje duboko poštivanje katoličke Tradicije u *odgovornoj službi* poslušnosti crkvenom Učiteljstvu. Da su naši duhovnici bili drukčiji, i mi bismo bili drukčiji: jer svećenik je učitelj katoličke vjere, katoličkog morala i katoličke discipline, svećenik je glas *Ecclesiae docentis*. Ako svećenik naučava drukčije nego što je Crkva uvijek i svugdje naučavala, ili ako svećenik pače i zanemaruje naučavati, pa radije pušta da se Crkvom širi religiozna samovolja kako komu duhne, onda i vjernici laici moraju biti drukčiji, moraju sklizati u mišljenje da je u Crkvi pravovjerno sve što se iz makar kakve religioznosti čini.

Danas kao da su neke, prilično raširene, struje katoličkog klera više sklone *oduševljavanju* nego *odgajanju* vjernika laika. To je zacijelo lakše, ali je, bojati se, kobno. Jer oduševljenje splasne, osobito kad mladost prođe. Katolici iz negdašnjeg pokreta hrvatskoga laičkog apostolata bili su zaista *odagajani u crkvenosti*, zato je njihova katolička vjernost izdržala i u posve novim, za Crkvu teškim poratnim prilikama. Stari duhovnici, naši odgajatelji, znali su da se Crkva ne gradi na sentimentalnom pjenušanju mladenačkog oduševljenja, ni na pijesku religiozne samovolje, nego na tvrdoj stijeni katoličkoga razboritog i odgovornog posluha reguli vjere, tumačenoj crkvenim Učiteljstvom u živom kontinuitetu apostolske Tradicije.

Promijenila su se vremena i prilike. Obnavljati negdašnje organizacije katoličkoga laičkog apostolata u nas više nije moguće, pa ni u nekomu posadašnjenom obliku. Ali sržne vrednote negdašnjega katoličkog laikata: *sensus Ecclesiae, odgovornu službu* poslušnosti crkvenom Učiteljstvu, osjećanje Crkve kao Majke — *Ecclesia Mater* — trebalo bi sačuvati i prenijeti pastoralnim *odgojem* vjernika laika u *crkvenost*. Jer ako u vjernika laika nema svjesne, valjano odgojene, zrele i razborite crkvenosti, širi se u raznim oblicima protestantizacija katoličkog uma i katoličkog srca — i to sačinjena, kako je govorio najveći protestantski teolog novijega doba, Karl Barth, od otpadaka protestantizma.

Negdašnji katolički laici barem za tim otpacima nisu trčali. Od njih danas ostaje, već slabo poznata, uspomena na njihivu tvrdu, razborito i ozbiljno odgojenu crkvenost. To jest, na korjenitu privrženost Crkvi Majci, strogoj, nepopustljivoj, ljubljenoj.

Iva ČUVALO

U naručju već palih zvijezda

U naručju već palih zvijezda
zaboravljene misli nalazimo,
nestale snove iskapamo
ispod potonulih hridina.
Pod okriljem valova nepoznatih oceana
burne mi vjetrove smirujemo
i krotimo nasilne želje i htijenja
u smjerna čeznuća i nade.
I dok nemirnim pogledom paramo
mekoću rascvalog svoda,
nezadovoljstva naša gubimo
u vječnosti,
toj tajanstvenoj vječnosti Svemira.

Dolina suza

Izašao sam iz svoga sna. Napustio sam ptičji pjev i jutarnju rosu, i našao se među zmijama.

Ukočio sam se. Gutao sam zrak. Vlaga je curila niz moje čelo i nestajala u obrvama. Zmije su me gledale. Bilo ih je na stotine, sa svih strana. Plele su svoj zmijski vez i motale se oko mojih nogu. Razotkriven u svojoj goloti bio sam im na dohvat razjapljenim čeljustima. Stajao sam poput kipa. Odluku o meni mogla je donijeti samo jedna od ovih vijuga u zmijskoj koži. Bio sam u ulozi okrivljenika.

Čekao sam vlastitu presudu. Zmijski glas.

Odjednom, začuh zvuk orgulja. Svod se stresao. Zmije su se uplašile i počele su gutati jedna drugu. Bilo ih je sve manje. Zvuk orgulja nije prestajao. Spustio sam pogled na zemlju. Ispred mene trzala se ogromna zmija. Nju nije imao tko progutati. Simfonija je prestala, zmijurina je crkla.

Tajni glas je rekao:

— Pođi!

Pošao sam. Krvavih nogu koračao sam po trnju. Bolovi su bili nesnosni. Zubima sam grizao vlastite usne. Iz moje utrobe dopirali su jecaji. Oštro trnje probadalo je moje tabane. Svaki korak rađao je novi krik. Strvinari su nadlijetali nad mojom glavom. Svojim olinjalim krilima mlatarali su prema suncu i stvarali umjetnu pomrčinu.

S mojim krikovima pomiješao se zvuk trube iz daljine. Trnje je postajalo mekano. Glas trube je bio sve jači, a trnje sve mekše. Konačno, izašao sam iz ovog bodljikavog carstva i našao se pred močvarom.

Truba je zamukla, a glas je rekao:

— Stidi se!

Rukama sam sakrio svoju nagost, a onda, zagazio u mulj. Žitko blato lijepilo se uz moje tijelo. Teško sam izvlačio noge i tonuo sam sve dublje. Polako sam nestajao. Bilo me je sve manje. I kad mi je na površini ostala samo glava, zamislio sam se. Do guše uronjen u mulj gledao sam oko sebe. Po mojoj glavi skakale su žabe. Tabanima sam tražio čvrst oslonac, ali trulež ne zna za čvrstinu. Prvi slojevi mulja već su prodirali u moj nos. Svaki moj ispljuvak sadržavao je komadiće ovog smrdljivog blata. Ali trzanje je značilo opasnost. I kad sam već počeo gutati prve zalogaje ove baršutine, čuo sam zvuk harfe. Spektar njezinih tonova kao da je počeo sušiti močvaru. Pod nogama sam napipao prag nekakvog stepeništa. Krenuo sam van. Harfin zvuk nije prestajao. Žabe su crkavale ostajući bez vode. Dok se baruština isparavala, ja sam stajao na tvrdom tlu skidajući mulj sa svoga lica. Harfina spasonosna svirka postajala je sve tiša, a glas je šapnuo:

— Dalje!

Našao sam se na groblju. Legao sam da se odmorim. Zaspao sam. Probudila me jeziva crnina mraka. Ustrašeno sam zurio u tminu. Prizor je bio stravičan.

Stotine kostura plesalo je u transu škripajući svojim osušenim kostima. Kao da je oko mene bio bal mrtvaca. Jedan me od njih ščepao i počeo ljubiti. Urlao je:

— Ja sam žena tvoga života!

Svojim poljupcima čupao je meso s mojega lica.

— Dragi, idemo u grob! — vikao je stišćući me sve jače. Njegov zagrljaj smrti počeo je lomiti moje kosti. U mojim plućima nestalo je zraka. Počeo sam se gušiti.

A onda, zvona.

Zvonilo je na sve strane. Kosturi su počeli padati kao pokošeno sijeno. Moj se ljubavnik raspadao i pretvarao u prah. Stresao sam njegove ostatke sa sebe i ustao. Stajao sam iščekujući naredbu, ali sam začuo jedino smijeh. Bio je to smijeh naslade. Svejedno, krenuo sam dalje.

Došao sam do table na kojoj je pisalo — »Dolina suza«.

I onda, glas:

— Uđi!

Ušao sam.

Konačno, vidio sam žive ljude. Ali svi su bili u kavezima. Neki su bili i vezani. Ispred njih nalazile su se posude s prljavom vodom i nekakvom ustajalom kašom. Svi su drijemali, a samo su poneki rukama rastjerivali muhe koje su se skupljale na njihovim očnim kapcima. Na svakom kavezu bila je ispisana godina nastanka. Izgledalo je kao da se ispred mene nalazi sva ljudska povijest. Bilo je tu ljudi iz svih epoha. Kostimografija je zaista bila šarena. Neki su bili obučeni jednoobrazno i kočoperili su se iza svojih ograda stojeći u stavu mirno. Neki su se izležavali i divili svom zlatnom nakitu. Pojedinci su se igrali ljubavi i ponašali kao da je sav kavez njihov. U nekim su se kavezima gurali i dolazilo je do žestokih okršaja.

Koračao sam ispred ovoga zatvorenog ljudskog vremeplova. Ponekad sam zatvarao oči jer su neki prizori bili jezivi. Izazivali su gađenje i mučninu. Nekadašnji povijesni silnici valjali su se u vlastitom izmetu. Zaudaralo je kao da se sva povijest usmrdjela. Kavezi su bili prepuni ljudske krvi. S jednog kaveza otpao je natpis. Uzeo sam ga i pročitao — homo sapiens!

Nešto me je u grudima počelo čupati. Srce kao da je htjelo iskočiti. Nisam prst ni približio ustima, a iz mene kao da je izletjela sva mučnina ljudskih zabluda.

Pao sam ispred jednog kaveza. Njegov stanar, naoružan do zuba, zahvati me svojom šapom po obrazu. Na brzinu sam pokupio poispadale zube i jurnuo dalje.

Došao sam do kaveza koji je bio prazan i otvoren. Stajao sam ispred njega i zamislio se. Ili je iz njega netko pobjegao, ili je to moj kavez! Pustio sam da odluči neizvjesnost. I odluka je pala. Ušao sam.

Vrata su se iza mene zalupila. Pokušavao sam ih otvoriti, ali uzalud. Van se više nije moglo. Uhvatio me je strah. Pao sam na koljena i zavapio:

— Zašto?

Odgovor sam čuo iz susjednog kaveza:

— Ovaj svijet možeš napustiti samo ako se ubiješ!

Sjeo sam na pod. Sve mi je bilo jasno.

Ušao sam u Povijest.

Pred vratima sna

Već sniježi mrak u naručju večeri
i pod crnim pahuljama dan sve više vene.
Vraćam se u se. Spuštam bijele zastave.
U meni su i oko mene umrlih stvari sjene.

Otvaram knjigu i prevrćem žute listove
na kojima su tragovi godišnjih doba.
Rastvaraju stihovi dušu promašenih ljubavi
i vidim da nas, kao ptice, očekuju seobe.

Zatvaram knjigu i odlažem je u miru,
između stvarnosti i sna pun sam preobražaja.
Na zidu sat pretače u prošlost vrijeme

i ravnodušno tankim prstima večer mijenja.
Pod crnim pahuljicama sve tone i vene.
Sve su teže u meni i oko mene sjene.

Žuta samoća

Prstima hladnim tipke glasovira
dotiče jesen. Oblak iznad grada,
i sjene pune pritajenog mira
u koje sve se u jednu pjesmu sklada.

U granju vjetar. Miris lišća svela.
Koraci tromi. Mrak na trotoaru.
I tuga oko zamišljenog čela,
i vrući kesten na uglu, u žaru.

Sve manje svjetla i sve manje želja.
U vazi spomen dva-tri lista suha.
Peć. Suton. Magla. Starinska fotelja.

Daljina teška. Večer na njoj gluha.
Dozrela jesen u pokislome voću.
Sve više tonem u žutu samoću.

Riznica slutnje

Jedno od glavnih obilježja današnjeg čovjeka, njegovog života i svijeta koji ga okružuje, jest podvojenost, protuslovlje, jer golemi i — kako se čini — nezaustavljivi koraci nauke i tehnike u oštrom su nesrazmjeru s lutanjem na polju duha, vrijednosti i unutrašnjeg života uopće. Razočaranje ideologijama, teorijama o čovjeku i društvu koje su se donedavno držale nepovredivima i konačnima, udruženo s gubitkom vrijednosti i padom morala, dovelo je do opće nedoumice i dezorijentacije. »Stare« vrijednosti su, kako tvrde, srušene, ali i nove su podbacile, pokazavši se mnogo manje nepovredivima i konačnima nego što se smatralo. Pokazalo se da se čovjek, društvena kretanja, a samim tim i budućnost čovječanstva ne mogu predvidjeti teorijom, niti obuhvatiti nekom konačnom, ostvarenom, dovršenom filozofijom koja bi vrijedila za cijelo čovječanstvo i u obliku krajnjeg cilja jednom zauvijek stavila točku na ljudska traženja, ostvarivši sve ono bitno za čovjeka. U posljednjih nekoliko stoljeća racionalizam i materijalizam »srušili« su kršćanstvo da bi zatim doživjeli istu sudbinu. Kao da se pokazalo da kroz labirint kaotičnosti i previranja ovog svijeta nema puta zacrtanog sigurnom rukom nekog sveznajućeg filozofa, da nema filozofije koja bi obuhvatila sve strane čovjeka, njegove težnje i mogućnosti te koja bi mu donijela definitivno osvješćivanje, oslobođenje i nepogrešivo ga povela u daleku, ali predvidivu i rasvijetljenu budućnost. Čini se da u ovom nesigurnom i nepostojanom svijetu ne možemo ništa sa sigurnošću predvidjeti, ali se može nadati i možemo *vjerovati*.

Doista, vjera i nada, bitne upravo za kršćanstvo, preživljavaju sve filozofije i sisteme pa je stoga razumljivo da je »srušeno« kršćanstvo preživjelo sve napade, kritike i »sahrane«, stalno se podizalo poput neuništive ptice Feniks pa smo i danas svjedoci procvata religije koju su nove ideologije tako oštrim riječima protjerale u rezervate otrcanih molitvenika »zatucanih baba« i u uskomešani unutrašnji svijet »neosvještenih fanatika«. Danas, kad se oduševljeno »racionalno i osviješteno« stupanje »vrlog, novog svijeta« prema budućnosti pretvorilo u nesigurno lutanje među ruševinama »starih, preživjelih vrijednosti«, a poziv vjere čovjekovu srcu ostao jednako postojan i plodan kao prije, »mrtvi« Bog je odjednom uskrsnuo, jer se pokazalo da duboko u unutrašnjem životu ništa ne može nadomjestiti vjeru i nadu koja iz nje proizlazi. Kao da materijalistička filozofija danas doživljava upravo ono što je kršćanstvo doživjelo u renesansi: njezine nepovredive postavke dovedene su u pitanje. Kršćanstvo, međutim, ima veliku prednost nad tom filozofijom i svim ljudskim ideologijama: ono i nije nikakva ideologija, nego vjera koja se obraća izravno dubinama ljudskog srca pa je kao takva neoboriva dokazima i izvanjskim previranjima. Baš naprotiv — što su ta previranja žešća i kaotičnija, srce je gladnije topline sređenog i smislenog puta.

Vjera je iznad suhih filozofskih sistema jer zahvaća cijelog čovjeka, kako um tako i osjećaje. Ona jest saznanje — znanje o Kristovim riječima, razumijevanje Božje objave, ciljeva postavljenih pred čovjeka kao i poznavanje putova

do smisla i spasenja — ali zahvaća i bogatstvo osjećaja, predanja (jer netko može imati puko znanje, a nimalo vjere), gradi i ispunja potpunog čovjeka i upravlja ga da postupa prema svojim najdubljim principima i uvjerenjima. Zato je ona istovremeno saznanje, osjećaj i čin, ta tri njezina vida neodvojiva su. Samo osjećaj, žar, duboko proživljavanje i postupanje u skladu s onim što smo povjerovali i spoznali, udahnjuje život pukom znanju.

Nijedno filozofsko djelo, dakle, ne zahvaća čovjeka u svoj njegovoj kompleksnosti, dubini i širini, sa svim nadama, očekivanjima, bolima, pitanjima, čežnjom, ljubavlju, strahom, patnjom — tek vjera jest i mora biti odnos potpunog čovjeka prema apsolutnom, a samim tim je ujedno i najdublji odnos čovjeka prema samome sebi, svim svojim postupcima, prema životu i svijetu.

Premda filozofski sistemi sadrže mnoge istine i spoznaje, u cjelini su ipak nedovoljni, iskonstruirani i nategnuti kao, na primjer, Kantova filozofija koju je još Schopenhauer kritizirao zbog isforsirane, neuvjerljive simetrije podignute oko velikih otkrića, da bi onda i sam kritičar upao u istu grešku. Nadalje, Kant zahtijeva moralno postupanje iz puke suhoparne dužnosti, postupci su to moralniji što su hladniji, više lišeni emocija, zapravo onoga što i čini čovjeka i posve je neodvojivo od njegove ljudskosti. (Kršćansko postupanje iz ljubavi i milosrđa oštro odudara od Kantovog zahtjeva.) Mogli bismo reći da su slični zahtjevi, premda ne tako izravni i prenaglašeni, karakteristični za filozofiju uopće koja se sve do Sorena Kierkegaarda nikada nije bavila cijelim čovjekom, dubinom i bogatstvom njegovih emocija, nego je, naprotiv, uglavnom zahtijevala njihovo zatomljavanje, a prednost je davala hladnom razumu i objektivnoj razložnosti. Pravi, cjeloviti čovjek se, međutim, ne može i ne smije lišiti bogatstva osjećaja za volju neke nestvarne nirvane, »filozofskog mira« ili hladne dužnosti. Poznato je da Sokrat, naprimjer, nije mogao uživati u prirodi i davao je takvu prednost svojim razlaganjima da je ostajao posve ravnodušan i pred najljepšim krajolikom, a ni on ni Platon nisu razumjeli poeziju. Paradoksalno, koliko god filozofija značila obogaćivanje čovjeka ona je, u neku ruku, i njegovo osiromašenje, jer se, za razliku od vjere, ne obraća cijelom biću. Vjera, međutim, progovara izravno srcu i preko njega umu te donosi osjećaj punine, ljubavi i utjehe koji ne može pružiti nijedna filozofija, poziva čovjeka sa svom njegovom nadom, strahom, zanosom, strepnjom, ljubavlju, očajem, usamljenošću, stvaralaštvom, umorom (Kristove riječi: »Dođite k meni svi...« ne bi mogao izreći nijedan filozof), kajanjem, razdraganošću, vedrinom...

Kršćanstvo je prvenstveno vjera, upravo u tome i jest njegova bit. Kao što se često ističe u Evanđelju, ne možemo spoznati Boga, objasniti njegove putove, a ni nepobitno dokazati njegovo postojanje, jer kad bismo to mogli ne bi više bilo potrebe za vjerom niti bitne slobode izbora kojom određujemo sebe i svoj svijet, a odluka kojim ćemo putem krenuti više ne bi imala nikakvog značenja. Odlukom, slobodnim izborom puta kroz život, gradimo cijelo svoje biće ili ga pak razgrađujemo.

Bog, Krist, uvijek ostaje vrhovna tajna čiji beskraj možemo samo naslutiti i kojoj se možemo približiti ne mudrovanjem i dokazivanjem nego jedino snagom i bogatstvom vjere. Ovo nije bilo jasno ljudima u svakom dobu pa su oni — paradoksalno i kako se napokon pokazalo, bezuspješno — težili racionalno dokazati Božju opstojnost. Međutim, kao što je pokazao Kant, niti jedan od dokaza Božje opstojnosti više ne stoji — ostao je, poput vječnog, neuništivog svjetionika, samo postojan zahtjev za dubokom, predanom vjerom, postavljen u Evanđelju (»Blago onima koji ne vide a vjeruju«). Uostalom, čak se i posve »ovozemaljske« ideologije oslanjaju na puku vjeru u svoje postavke, više nego na teorije koje zastarijevaju i na uspjeh u praksi koji često izostaje.

Za čovjeka su najvažniji slobodna volja, odluka i izbor. Odnos prema

Vrhovnom Biću mora biti zasnovan na najdubljem u nama — vjeri i onome što čini čovjeka: slobodnoj volji bez ikakve prisile, čak i bez prisile dokaza o Božjoj opstojnosti, dakle na potpunoj slobodi na kojoj i počivaju čovjekove mogućnosti. Samo je posve slobodan odnos onaj pravi, najviši, što izvire iz dubine srca, a odnos prema Najvišem Biću nužno mora biti najviši i najistinskiji.

Kako i što odabrati, što učiniti od svog jedinstvenog i neponovljivog života, što slijediti te imaju li naš život i ovaj svijet ikakvog konačnog smisla — najvažnija su pitanja. Kad o tome razmišljamo, svijet, život i njihov krajnji smisao najprije se pred nas postavljaju kao nerješiva protuslovlja, suprotnosti, antinomije. U tome je Kant imao potpuno pravo, njegove antinomije spadaju među najvažnije filozofske postavke, no ujedno ukazuju i na ograničenja filozofije koja ipak ne može odgovoriti za čovjeka na najbitnija pitanja, nego se on mora odlučiti između vjere i nevjere, kao uostalom i sami filozofi koji traže odgovore.

Promatrajući ovaj svijet i zbivanja u njemu, kovitlace, nasilje, nerazumnost i kaotičnost, a isto tako krhkost, nesigurnost, često i tragičnost ljudskog života, najrazličitije nepredvidive udarce i nezasluženе patnje koje snalaze ljude bez obzira kako živjeli i u što vjerovali, možemo doista s podjednakom razložnošću tvrditi da život i svijet nemaju nikakvog višeg smisla nego svuda vladaju slijepi slučaj i ono što se naziva hirovitošću sudbine, a sve guta konačna praznina i uzaludnost kao i da, naprotiv, u svojoj dubini imaju i idu prema najvišem smislu i ispunjenju, kruni svekolikog građenja i stremljenja pa ma kako se to nama, isprva, činilo nevjerojatnim, jer najdublje, najistinskije i najplodnije čovjekove težnje negdje moraju naći ispunjenje.

Bog i njegovi putovi, po riječima Evanđelja, popuno izmiču krhkom razumu, Bogu se možemo približiti i slijediti ga jedino čistom vjerom jer nikakva domišljanja ne mogu prebroditi protuslovlja što ih nalazimo u svijetu i koja, mogli bismo reći, i *čine* svijet. Tu ne pomaže nikakva sinteza, nego jedino izbor i vjera, kad pred ponorom antinomija odabiremo smisleni put pouzdanja, ljubavi, hrabrosti i principa što ih postavlja kršćanstvo. Kao što se to još Schopenhauer zapitao: čine li jedan i jedan doista dva? Jer što je zapravo jedan? Mi *vjerujemo* da su jedan i jedan dva. Vjera zapravo posvuda ne samo u kršćanstvo (i religiji uopće), potrebna je, tako reći, kuda god se okrenuli, jer pravog znanja u bitnim stvarima ima vrlo malo.

Božje postojanje, dakle, ne može se dokazati, beskraj i apsolut ne možemo vezati uz naše ograničene horizonte, paradoksi, nevolje i patnja u svijetu ne mogu se objasniti na zadovoljavajući način kao što nijedna ljudska filozofija ne može u potpunosti objasniti svijet, povijest, širinu i proturječnosti čovjeka niti mu zacrtati siguran put u oslobađajuću budućnost — samo ga tajna vjere može dovesti do najvrednijih ciljeva.

U nama, međutim, postoji još nešto što nas vodi plodnim putovima do vrhovne tajne, nešto neuhvatljivo, krhko ali duboko — a to je slutnja, važan dio čovjekove unutrašnjosti koji često zapostavljamo premda je najnježnija ruža u dubini vrta duše, ono najšire i zračno u vedrinama bića. Vjera je i slutnja a i čežnja — slutnja razumu nespoznatljivog beskraja i vječnosti, čežnja za čovjekovom pravom domovinom i potpunim ostvarenjem mogućnosti, svega najdublje ljudskog što u sebi osjećamo, a što svijet i svakodnevni život svojim protuslovljima često guše, zatiru i ne dopuštaju da do kraja procvjeta. Tamo gdje naše ograničeno znanje i omeđeni pogledi završavaju (jer čovjek je širi od svog znanja i svojih pogleda) počinju zračna prostranstva slutnje kao što u poeziji, na primjer, ono najdublje i najpoetičnije počinje upravo tamo gdje riječi završavaju ili kao što iza crte obzora koji nam omeđuje pogled počinju uvijek nove, plodne daljine.

Rekli smo da je čovjek širi od samoga sebe, svog znanja i razuma, iza svega shvaćenog pružaju se prostranstva koja tek treba pronaći i shvatiti i tako u nedogled, a iza svega je ono neuhvatljivo i zauvijek neshvatljivo, ali bitno. Možda je baš zbog toga ljudska težnja posve dovršenoj filozofiji, konačnom sistemu, zapravo jalov trud premda je čovjek oduvijek pokušavao što više shvatiti, doprijeti što dalje, do najbitnijih spoznaja, do »kamena mudraca« i premda takvi pokušaji, to veličanstveno traganje, spadaju u najbolje i najvrednije osobine čovjeka. No iza svega domišljenog prostiru se novi krajolici pa je osim vjere koja, uzdignuta nad sve, vodi u vječnost i nepojamno, sve drugo, ma kako bilo mudro, na kraju krajeva samo mišljenje ovog ili onog čovjeka. Najviši vrh, s kojeg puca pogled na sve, na povijest, sadašnjost i budućnost ljudske vrste, bez vjere ne uspijevamo naći niti se na njega možemo popeti U najdaljem i najdubljem obitava tek slutnja, no njezina skrivena riznica spada u čovjekova najveća blaga. Ona premošćuje jazove i protuslovlja na čijem rubu zastaju razum, teorije i sistemi. Ipak, ako je istina tek slutnja, to je već dovoljno.

Tko nije barem ponekad, makar daleko i mutno, osjetio da je ljudski život nešto više, da mora biti nešto više od često jednoličnog i tegobnog svakodnevnog bivanja, da postoji toliko neispunjenih mogućnosti kao da je negdje izvan nas drugi život, ispunjen plodnošću, ostvarenjem i smislom za kojim čeznemo, ali ne znamo kako ga dohvatiti, kako prodrijeti u tu drukčiju, bogatiju dimenziju, da je čovjek mnogo više od svoje, često tolikim nebitnim stvarima određene, osobe koja svakodnevno slijedi ustaljene, sigurne putove premda negdje postoji skriveno blago namijenjeno samo nama, ali koje na tim sivim putovima nećemo pronaći, da je, napokon, prava mudrost nešto drugo, više od svekolike filozofije, jer u knjigama i najvećih mudraca nešto uvijek ostaje nedodirnuto, nepronađeno, neizrečeno (možda i neizrecivo) dok, s druge strane, ima dosta suhoparnog i nebitnog. Tko nije ponekad osjetio da se i najmudrije misli najviše približavaju srži u onome što se iz njih može samo tanano i duboko naslutiti?

Taj neuhvatljivi ali intenzivni osjećaj nečeg većeg od života prema čemu taj život teži, nepoznatog ali živo prisutnog, koji nas obuzima u našim najtišim i najčišćim trenucima kad se nađemo sami sa sobom, pred sobom, odjednom kao izvan svega i *pred* svime, u zvjezdanoj noći, naprimjer, u prirodi ili pred mirnom, blistavom ljepotom krajolika, kad se naša unutrašnjost i sve što nas okružuje stapaju u potpunom skladu pa, prerastajući trenutne težnje, boli i pregnuća, bujaju nekom zajedničkom cilju, konačnom, duboko smislenom i sveobuhvatnom ostvarenju — kao da je glasnik koji nas poziva u više, plodnije prostore, vrhovnoj punini koja nam u paukovoj mreži labirintskih lutanja stalno izmiče, no taj poziv je ipak uvijek tu.

U neiscrpnoj riznici čovjekove unutrašnjosti taj osjećaj je riznica za sebe. Tada osjećamo da dubinu, razgranatost i kompleksnost čovjeka i svijeta ne mogu obujmiti nikakva domišljanja, nego je potrebno nešto drugo, spontanije i šire od iskonstruiranih sistema što bi, bez dijeljenja, zahvatilo cijelo naše biće, a ujedno visine, ljepotu i smisao vedrog dana ili zvjezdane noći. To mogu samo vjera i ljubav, a ne tek riječi u nekoj mudroj knjizi. Koliko god umnih riječi čovjek izrekao ili pročitao, ostaje onaj bitni osjećaj da je *iznad* njega krajnja Riječ iz koje sve izvire i prema kojoj sve teži, da sam čovjek nikada ništa ne može izreći do kraja. A slutnja te Riječi nadilazi naše najsavršenije izražavanje.

Poznata je tvrdnja o »zatucanosti i neosviještenosti« vjernika po kojoj vjera prethodi razmišljanju, racionalnosti, a kad čovjek počne razmišljati i »stekne svijest«, odbacuje vjeru pa tek tada, zapravo, postaje slobodan čovjek. Ali baš naprotiv, vjera ne prethodi racionalnosti nego se nalazi iza, s onu stranu našeg krhkog, nedovoljnog domišljanja, kao što u zvjezdanoj noći ili

na morskoj obali i riječi i misao prestaju i zapljuskuje nas beskraj. Vjera je tamo gdje sami pred sobom, potpuno svjesni sebe, svojih golemih mogućnosti, ali i svih nedostataka, osjećamo kako se i ta naša svijest i cijelo biće, izvanjski i unutrašnji svijet, ulijevaju u beskraj, u nespoznatljivo ali blago i sveobuhvatno nešto, tek naslućeno, no puno ljubavi, ispunjenja i smisla.

Ante KRALJEVIĆ

Sjetite se načas

sjetite se načas onih
koji su sunce kovali
i okovani skončali
koji cijeli svijet vole
i nitko ih ne voli
koji Boga mole
i nitko ih ne moli
koji svakom otvaraju
i vječito kucaju
koji goste najavljuju
i nitko ih ne ugošćuje
koji vam trse obrezuju
i grozdove ne vide kad
sazriju
koji vam postelje namještaju
i pod zvijezdama maštaju

sjetite se načas čestitara
koji nikad ne slaviše
poštara
kojima nitko da napiše
dana koji samuju
i nigdje ne danuju

sjetite se načas onih
koji u dugim sprovodima
stoje
a na oproštaj im dođe
jedno

(il' dvoje)

Vlak se okliznuo

Bijaše nekako pred Božić, dan vedar, sva priroda u bjelini: polja i livade, brda i doline, šume i planine — sve mirno sjedi zaogrnuto bijelim pokrivačem, sunce svijetlo na plavom nebu iznad bijelih planinskih stogova, obasjava i promatra ovu neviđenu krasotu Božjeg dara. Izađoh iz vlaka i polako sa štapom u ruci pođoh uz Ivan-planinu da obiđem nekoliko starije čeljadi i bolesnika, da i oni u ovoj bijeloj i nevinoj prirodi dočekaju Porođenje Kristovo. Sav u nekakvom zanosu i radosti gazim po snijegu, molim i hvalim Boga.

Tu je sedam-osam kuća po obroncima Ivana. Obavim posjet i vratim se na željezničku postaju u Bradinu. Malo prije uteče mi putnički vlak. Moram čekati noćni. Vidim kako na postaji dimi iz lokomotive iza koje je nanizano mnogo teretnih vagona. Molit ću strojovođu i vlakovođu da me prime. Uniđoh u gostionicu, odmah opazih Savu, strojovođu, Srbina duboke vjere i veliku poštenjačinu. Savo ustade iza stola, zagrli me i poljubi.

— Konobaru, jednu šljivu za velečasnog.

Zamolim Savu da me poveze do Konjica.

— Kako ne, sjest ćeš sa mnom u lokomotivu.

— To je kažnjivo.

— Nema zime, Bog je s nama.

Sjedoh do njega; on potegnu ručku, zahukta stroj, zakašlja, zakiha i bijeli dim suknu nebu pod oblake. Polako se otiskosmo. U velikoj smo brizi, po tračnicama rosa, velik je teret u vagonima. Doduše, ima lokomotiva pozadi za usporavanje brzine i k tomu još šest kočničara. Velik je pad i sumnjam da će ga zupčanici uspješno amortizirati do Podorašca.

— Krsti se, oče, reče Savo.

Zazvasmo Boga u pomoć i polako. On zviždaljkom daje signal kočničarima. Počela je velika strmina. Savo ustaje, prisluškuje.

— Sjećaš se dobro što bi unatrag tri mjeseca.

— Kako ne. Otiskao se ovako preopterećen vlak te ovdje dolje prije mosta na Lukaču, na onoj velikoj krivini, skliznuo u desno i skotrljalo se sve dolje u potok, u jarugu od trista metara. Sve se, dakle, sasu u rječicu Trešanicu. Bilo je vagona čak na drugoj strani. Tu poginu strojovođa, vlakovođa i šest kočničara. Ja sam prišao »derezinom«, ali nisam nikog živa zatekao.

Uto vlak silno ubrza. Zviždi Savo, daje znak kočničarima da koče. Sve je uzalud. Vlak je pod zakonom pada niz kosinu, hiti brže i brže.

— Molite oče!

Molimo i uzdišemo, a jurnjava kompozicije sve brža i brža kao uz prkos kočničarima, koji se snažno zalažu da je zaustave. Ispod kotača živa vatra sijeva. Još malo i eto nas na veliku krivinu iznad mosta na Lukaču. Uhvatio nas obojicu nemili strah, pobijeljeli smo kao krpa. U tom jadu i nevolji svejedno molimo i uzdišemo, a vlak sve brže šiba i projurismo na velikoj okuči preko mosta te zatim tunel. Strahota Božja! Šta će biti sada na postaji. Brđani ako bude koji vlak na našem kolosijeku? Međutim, proletjesmo kao munja između dva teretna vlaka. Sve brže i hitrije prođosmo još jednu krivinu te stigosmo na postaju Podorašac. Na postaji ni žive duše. Projurismo i Podorašac. Iako je na ravnini, tek nakon jednog kilometra vlak, u sto muka, stade. Iskočismo da obiđemo vagone; sve živo i zdravo, ali uplašeno i smrtno zabrinuto.

Podižemo vruće molitve zahvale prema nebu. Sjedosmo opet. Savo dade znak da krenemo natrag u postaju. Svijet se slegao. Čuju se pitanja, čestitanja posadi i zahvale Bogu.

Dade znak otpravnik vlakova, krenemo poluošamućeni prema Konjicu. — Jà, 'sad nema Boga', svi oni koji tako viču, treba da dožive ovu strahotu. Vidjeli bi pusti molitve i žarke vjere, dovrši Savo i turi ruku u džep zamazane bunde, dade mi nešto novca te dodade: — Evo, recite misu da zahvalimo Bogu na njegovoj milosti. Da ne bi Boga i vas, ko zna šta bi bilo...

A. ŠKUNCA

Bar korak više

U Riječ satkana misao,
Što davno je kročila zemljom
I nosila naraštaje,
Ko dijete bezazleno diše.
Kroz suše i pustinje života,
Što nam ih život daje,
Ona je nosila dalje,
Daleko, još više, više.

A mi smo bili bespomoćni,
Spušteni na nivo baze,
Daleko od izvora, oaze.
I, uspomena koja blijedi
Već se pomalo briše,
A korak je morao vući
Naprijed, za korak više.

I, kada padamo nisko,
Poniženi do kraja,
Razbacani u očaju beskraja,
Netko nas ponovno diže,
Jer nismo za tako malo.
Mi moramo tražiti više.

Srijeda

Sasvim slobodni i posve blizu vrhunca
opijeni slatkim plodovima tvojih usana
Ti u mom naručju i naručju sunca

Udarci sjekire na rubu šume razbijaju dan
sipaju minute iz pješčane ure
stvarnost se topi u sjećanje i san

Ostajem ushićen slikom tvoga lica
tvojom toplinom i jedino što još želim:
da smo stisnuti u gnijezdu poput lastavica

A. V. MIHIČIĆ

Što mi nismo?

Mi smo, mi smo...
ama, brate, što mi nismo?
Predvodnici cijelog svijeta
baštinici Knosa, Ura
Babilona, faraona,
svih carstava i kultura:
i Atene i Ravene,
rimskog carstva i barbarstva,
i poganstva i kršćanstva,
vitezovi uvijek novi,
na braniku od kulture,
borci slave,
svi veliki,
al' bez srca
i bez glave.

Sjećanje na prijateljicu*

U Tuškancu je vjetar nosio zrakom žute listove i sve jače vitlao krošnjama. Ali je sunce bilo toplo i posvuda je sipalo vedrinu. Na brežuljku siđosmo sa staze i krenusmo nasumce nizbrdo. Sada smo ležale na mekom žuto-smeđem sagu.

— Je li, kako je divno, Katice!

— Što?

— Pa ovo letenje i mahanje... grane, listovi... ples sjena...

— Da, možda, slažem se! Ali ja ipak više volim gledati kroz sve to prema onoj modrini koja se ne miče. Samo proleti po koji oblak. A još je ljepše noću, kad se vide zvijezde... Gledaš nešto stalno i nazrijevaš mir...

— Pa znaš da je to privid, da one jure silnim brzinama.

— Ali taj privid me podsjeća na onu stalnost koja nije prividna; na stalnost krugova, hiperbola, trokuta; i konačno, kad se oslobodimo slika i sve to svedemo na jadnadžbe!

— A što će ti to! Eliminiraš sve nepoznanice, ali ne možeš eliminirati nepoznanicu smisla zašto to uopće radiš, zašto u tome uživaš.

— Mogu!

— Možda, ali ne putem matematike! Kao što ne možeš izraziti jednadžbom ljepotu jednog zamaha ovoga vjetra, pa niti let ovoga jednog lista, makar i znala sve zakone aerodinamike.

— Točno, ne putem matematike. Nego nekim drugim, možda tim koji ti tražiš, a ne znaš ga naći. Zato sam ti i dala da čitaš Augustina. Ali tebi je sve to još vjetar... Mislim, Marženko, da ti nećeš ostati na matematici, jer tražiš druge putove. Ali ćemo se kretati prema istome, premda različitim putovima. —

— Prema čemu?

— Prema istini, koliko je tko od nas bude mogao dohvatiti... Prema pravoj stalnosti, za koju je ona matematička samo daleka i blijeda slika. Ali meni promatranje te blijede slike ipak pomaže u naslućivanju prave istine iz koje nije eliminiran smisao naših težnja, traganja i želja, kao ni ljepota krivudavog letenja bilo kojeg od ovih listova... u naslućivanju Boga. Tebi odgovara drukčije traženje i drugo promatranje; jer svak u tome ima svoj put i na tim putovima treba da se

*Katica MARŽIĆ (Pag 14. XII. 1908 — Zadar 18. XII. 1986), srednjoškolski profesor. Diplomirala 1938. god. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu grupu teoretske matematike s fizikom. Predavala matematiku i fiziku na gimnazijama u Sarajevo (1939/40), Sinju (1941/42) i Zadru (1946-1974).

nastojimo razumjeti i međusobno pomagati... jer nisu oni uvijek laki, ali svi su predviđeni kao staze koje treba otkriti jer nas mogu voditi prema istini. Ne smijemo se međusobno ometati u našemu često napornom hodu. Zasad smo kao ovo grmlje i drveće kojim vitla vjetar, ponekad i kao lišće — bez veze letimo bilo kud — ali sve je to samo privremeno. A kroz tu privremenost slutimo neki smisao koji nije privremen...«

Još smo neko vrijeme, ležeći na lišću, promatrale nepomućenu vedrinu nad nama. Zatim smo krenule uskom šumskom stazom koja se jedva nazirala ispod napadalih listova. Nešto niže šumio je potočić oko kojega je rasla ljeskovina i po koja trstika. Sve se to njihalo u očaravajućoj ljepoti jesenjeg vjetra.

* * *

Hodajući dalje prema našem tada zajedničkom domu, razgovarale smo o kupovanju žemlja i mlijeka, o nekim greškama u skriptama i sličnome. Bile smo tada u drugoj godini studija — ona malena, crnokosa, u plavome kaputu; ja nešto viša, plava, u zelenkastom. Od tog je popodneva prošlo više od pola stoljeća. Veći dio tog vremena nismo bile skupa; ali bez obzira na to, Katica je uvijek imala pravo razumijevanje za različitost mog puta. I ne samo moga, nego i svakog čovjeka s kojim se susretala: svakome je u njegovu vlastitome hodu prema istini nastojala pomoći onim istim snagama kojima je uporno istrajavala u svome. A naročito onima koji su joj bili povjereni da im omogući razumijevanje one stabilnosti prostornih likova i zakonitosti pojmovnih veza, koja je mnogima važan putokaz u daljnjem kretanju, naime razumijevanje matematike. Stotine njezinih učenika nose u svojoj misaonosti tragove tih njezinih nastojanja i njezinog razumijevanja za stranputice, teškoće i hirovitosti putova kojima su se oni kretali u svome traženju istine.

* * *

Jer svaki čovjek ima odnos prema istini, makar taj odnos bio ponekad toliko prikriven doživljajima koji vezuju čovjeka uz prolaznost i privremenost, da je neprepoznatljiv i njemu samome. Taj odnos je individualno uvjetovan, ali pripada onim osobitostima čovjeka kojima on nadilazi individualnu ograničenost te se — kao osoba — uklapa u duhovne zajednice ili linije stremljenja, koje se oblikuju pod utjecajem znanstvenog, filozofskog ili vjerskog uvjerenja te moralnih, nacionalnih i općeljudskih ciljeva. Te zajednice pripadaju poticajnim činiteljima povijesnog razvitka, a ljudi koji ih sačinjavaju samo se iznimno i fizički poznaju; ponajviše se njihova supripadnost ostvaruje preko pisanih i umjetničkih djela, preko predaje, a često i bez toga, po duhovnoj srodnosti. Nije pri tome važno koliki kvantitativni stupanj netko postigne, do koliko značajnih rezultata dođe, nego s koliko odanosti, ustrajnosti i čistoće namjera slijedi svoj put, odabran prema vlastitim

sklonostima i duhovnom opredjeljenju.

Tako se već od antike ocrtavaju jasne konture jedne takve zajednice čiji supripadnici svoje traženje istine vezuju uz zakonski shvaćenu stabilnost, uz umski odredivu nepromjenljivost. Stoga ih fascinira matematička zakonitost, pa neki od njih na tome i ostaju te prema njoj zamišljaju duhovni i materijalni kozmos. Ali oni, koji prosljeđuju dalje, nadilaze taj oblik zakonitosti, premda i oni u njegovu umskom savladavanju vide početke svoga traženja istine, kao i početke čovjekove snage i dostojanstva. Dostojanstva mišljenja koje čovjeka — prema Pascalovoj usporedbi — izdiže nad čitav materijalni svemir: jer ta slabašna »trska koja misli« spoznajom obuhvaća sebe i svemir dok ovaj, bez nje, ne zna za sebe. No spoznaja sebe, smisla svog života i smrti, otvara čovjeku uvid u nova područja smisaonosti i omogućuje mu transcendenciju u području ljubavi. U tome području on nazrijeva pravu istinu, Boga, kao izvor punoće i životnosti svega što jest. U svjetlu tog spoznavanja — besmisao našeg života pretvara se u smisao, patnja poprima lik posvećenja, a egoizam ustupa mjesto komunikaciji među (inače) međusobno izoliranim individuima.

Po središtu svojih životnih interesa, po svojim sklonostima i duhovnoj usmjerenosti, Katica je pripadala toj zajednici. Za nju su postojala dva područja usmjerenja prema istini: ono pripremno i analogno i ono pravo. Ono pravo, kao punoća istine, Bog, bilo je za nju bitno. U njemu je svojim specifičnim načinom kontemplacije nalazila apsolutnost istine. Doživljaj te apsolutnosti prožimao je njezin život i izražavao se u razumijevajućem, iskrenom i nesebičnom pristupu svakome čovjeku, u namjeri da mu pomogne u traženju i ispunjenju njegova vlastitog oblika ljudskog dostojanstva i istinosnog osmišljenja života. Tako je Katica naviještala ljudima svoj osobni lik evanđeoske poruke.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA)

5. III. 1987 — prof. Mirko Validžić: Dva nova spjeva s. Marije od Presvetog Srca (Anke Petričević)
12. III. 1987 — inž. Drago Stipac: Katolički laici i ekološki problem
26. III. 1987 — Sjećanje na dr. Matu Ujevića (prigodom 20. obljetnice smrti).

Mučenici krša

Josi Ricovu, nadimka Pirić —
težačkoj legendi Kali

Usnuli u sjeni blago izvijenih brežuljaka
natkriljeni maslinama, borom
milovani kišama

u gáju varljivih fazana
rãju češljugara i pogrmuše
prisutni a nevidljivi

južinama i kukavicom
dozivani a bez imena

slavljeni odom zahvalna
neiznevjerivoga kôsa
počivajte

majstori mocire i pudarica
graditelji neizmjeriva
vinolozna i masliničkog

stubolika
terasolika vrtogoja

kmetovi moji neizbrojivi
nedozovivi

prezaslužni a zaboravljeni
mučenici krša.

Zapis o profesoru Marakoviću

(U povodu stogodišnjice rođenja uglednog katoličkog laika)

Iako Miroslav Krleža za ratnih godina nije bio u gimnazijskom programu iz književnosti, moj profesor u Prvoj klasičnoj gimnaziji u Križanićevoj ulici u Zagrebu, dr. Ljubomir Maraković, posvetio mu je više od dvije sedmice. Doduše, neposredan uvid u djelo bio je tada moguć samo u citatima na satu. Javne su knjižnice Krležina djela držale u »bunkeru« osim jedne jedine iznimke (»Tri kavalira frajle Melanije«). Knjige moje obitelji bile su ostale u Metkoviću, a u stanovima naših znanaca u Zagrebu Krležinih stvari nije bilo. »Tri kavalira...« pročitao sam nadušak, ali sam ih doživio kao zabavno, pomalo humoristično štivo, daleko od ambiciozne književnosti, a i profesor je tu knjigu jedva spomenuo. Djelo kojim se najviše bavio bila je drama »U agoniji«. Teško je naći primjera u evropskoj književnosti između dva rata, govorio je profesor, gdje bi tako sjajno bilo prikazano razočaranje žene muškarcem, promjena ljubavi u mržnju i prezir, ljubavi što se temeljila na potrebi Laure Lenbach, žene koja se hrabro bori za opstanak, sama u pustoši koja je ostala iza debakla njezina svijeta. Ono što je preostalo iz toga debakla (suprug barun Lenbach, njegove ideje, njegovo društvo) djeluje ambivalentno: s jedne strane Lauru beskrajno iritira i pokreće na gađenje, a na osjećajnoj pozadini tih ružnih sadržaja romantizirani lik doktora Križovca, predmeta njene ljubavi, mnogo, mnogo dobija, — s druge strane, ta rezidualna rugoba Austro-Ugarske, davnog oficirskog kora, pretpotopnih i promašenih vrijednosnih sudova omogućuje neku katarzu u Lauri, smanjuje njenu mržnju prema novom SHS-razdoblju, motivira njen prijelaz iz paraliziranosti i letargije u dinamiku i borbu za opsanak u njenom boutiqueu »Merkur«. Ali kad Lenbach nestane...

Profesor je zastao u svome izlaganju, učinio jednu od svojih čestih gesta (podizanje lijeve ruke uz istodobno spajanje palca, kažiprsta i srednjaka) i rastreseno se nasmiješio. ... Kad Lenbach nestane, nestaje i Križovec. Laurina fikcija o čovjeku vrijednu njezine odanosti ruši se kao kula od karata. Nestala je zapreka za ostvarenje njihove ljubavi, ali Križovec to ne primjećuje nego samo trabunja o pokojniku. Pravi se kao da Lauru treba tješiti, a ne ljubiti, ženiti. Donijet ću vam drugi put svoju knjigu i pročitati početak drugog čina, sada se Krleža ne izvodi u kazalištu, a direktor Renđeo je stavio veto na upotrebu Krležinih knjiga koje se nalaze u našoj knjižnici...

Nakon Marakovićeva sata posvećena »možda najboljoj evropskoj psihološkoj drami između dva rata« pod svaku sam cijenu htio pročitati to djelo. Majka mi je spomenula ime jednog odvjetnika koji je tridesetih godina kupio Krležina sabrana djela preko akvizitera Biblioteke nezavisnih pisaca. Ispostavilo se da se taj odvjetnik sada nalazi izvan Zagreba, u Gornjoj Stubici, gdje je naslijedio kuću. Moj »furor legendi« tada je bio nezaustavljiv. Stupio sam u vezu s odvjetnikom i došao do željenog teksta. Ali drama »U agoniji« učinila mi se nečim što je u svakom pogledu sasvim bez veze. (Možda sam previše očekivao?) Svoje razočaranje nisam profesoru prešutio.

— Gospodine, pročitao sam Krležinu dramu »U agoniji«. Ne valja ništa. Ne valja ni pet banica.

— Kako, molim?

— Dobro, ne valja ni pet para.

Moja kolegica iz klupe, divna Ksenija, mis razreda, kćerka jednog Krležina izdavača, najpoznatijeg zagrebačkog knjižara između dva rata (tramvajska stanica preko puta Rooseveltova trga i danas se nerijetko označava njegovim imenom) vuče me za rukav i šapće: »Svevlade, sjedni i šuti. Nemoj uvijek prosipati pamet. Profesoru treba vjerovati.«

Je li profesor čuo Ksenijine riječi? On se ogleda u prozorskom staklu, šuti i otresa nepostojeću prašinu sa svoje prekrasne kravate.

— Gospodine, mi vama vjerujemo, vaši su vrijednosni sudovi mjerodavni, ali koja korist od toga ako nam vrijednost nije jasna u neposrednom dodiru s djelom. Vi i sami često govorite da se književnost ne može učiti bez čitanja izvornih djela.

— Oprostite, zanio sam se, žalostan sam danas zbog sitnog incidenta s Krležom. Zapravo, incident je prejaka riječ. Nije mi se htio javiti, iako sam ga lijepo pozdravio. Ali to nije jako važno. Oprostite, djeco, ali možda se meni ipak smije vjerovati što se književnosti tiče. Pročitao sam milijun knjiga i napisao milijun ocjena o knjigama. Istina je da poznavanje književnosti nije poznavanje zbirke tuđih ocjena o knjigama, ali moramo biti svjesni da je za neke knjige potrebno stanovito životno iskustvo, koje, naprimjer, ti, Svevlade, u sadašnjim svojim godinama nemaš i ne možeš imati. Književno djelo od vrijednosti umjetnički transponira i identificira ove ili one sadržaje pojedinačnog ili društvenog života, ali su ipak nužne neke pretpostavke da bi ono izvelo svoj učinak na čitatelje. Postoje neki, da se stručno izrazim, preduvjeti recepcije. Važno je samo da se makar jedan, makar onaj prvi vrijednosni sud prirodno i autentično uspostavi, naprimjer, moj. Ne bi valjalo da se iz generacije u generaciju prenose i ponavljaju pohvale i pokude koje se ne temelje ni na čijem direktnom doživljaju nekog djela, ali to nije naš slučaj. Inače, pored dubinskog poznavanja književnosti nužno je i, recimo, tehničko poznavanje datuma, naziva, personalija, bibliografije, pa i izvornih vrijednosnih sudova kompetentnih prosuditelja. Književnost je previše važna javna pojava, koja ne smije biti *terra ignota* ni na nivou bio-bibliografskih podataka i provjerenih sudova. I oni su dio opće kulture. Mi smo ovdje ipak dosegnuli razinu razvoja u kojoj je potrebno da se u školama stječu osnove opće kulture. Tebi sad ne valja ništa ta Krležina drama, ali kako ćeš na nju gledati kad upoznaš život, kad stekneš uvid u sraz spolova i društvenih poredaka, kad odrasteš, kad postaneš — Maraković?

Tako je predavao Ljubomir Maraković ili, kako smo ga mi, đaci, zvali, čovjek s tisuću kravata. Izmiritelj, živi most između paradoksa, kontradikcija. Bio je čovjek koji je svakoj tezi davao njezin dio prava unutar jednog svoga apsolutnog sistema. Osamljen u profesorskom zboru, osamljen u katoličkim i književnim skupinama kojima je pripadao, cijenjen ali osamljen. Osamljen zbog velike visine svoga osobnog sistema vrijednosti i zbog evropske razine svojih interesa. Osamljen zbog distanciranosti od svega što je mirisalo na fanatizam. Apsolutna je samo transcendencija. Žalosno je što tako puno svijeta imade uvjerenja i emocije za vremenito kao za vječno, govorio je Ljubomir Maraković.

Osamljen u školi, osamljen na ulici, u crkvi. Osamljen u svom ljupkom, udobnom i gospodskom stanu, s ćilimima, s klavirom, s takozvanom kartaškom sobom na samom kraju velikog apartmana koja s ostalim prostorom komunicira samo preko tapetnih vrata.

U studenom 1945. nosio sam mu na poklon prvi broj prvog poslijeratnog književnog časopisa »Mašta«. Primio me je upravo u toj »kartaškoj« sobi. Naravno, nikad se nije kartao. Ta je soba služila za intimnije razgovore i za zaneseno čitanje. Kad je bio u toj sobi, nije ni čuo kućno zvonce.

— Gospodine, mi smo se uvijek ljutili što niste sveučilišni profesor.

— Ali ja jesam sveučilišni profesor. Ja sam izabran za profesora Visoke pedagoške škole, koja odgovara francuskoj ustanovi *École normale supérieure.* Doduše, sada je ta škola degradirana, ali u moje je vrijeme bila u rangu fakulteta i svršeni su studenti dobijali zvanje profesora srednje škole.

Nisam znao da će ga ova stvar toliko uzbuditi. Gledao sam ga kako sjedi u fotelji u veoma čudno deseniranom kućnom haljetku. Mislio sam: Bože, osamljenost se vidi i na njegovu liku. Nitko ne izgleda kao on. On je izvan svih kriterija ljepote i ružnoće običnih ljudi. U razredu to nismo toliko primjećivali jer nas je zbunjivao svakodnevnim mijenjanjem apartnih kravata. Nije nikad jednu istu dvaput upotrijebio. Netko bi ovo lice mogao smatrati izrazito asketskim, netko drugi izrazito čulnim. Pa ipak, to je samo lice jednog plemenitog osamljenika, koji nipošto nije ni nesretan, ni hladan prema svojoj sredini. Vrhunski svjetski intelektualac, pripadnik evropskog intelektualnog plemstva, sa stalnim boravištem u maloj sredini, morao je računati na osamljeništvo. Ono ga ne lišava trajnog, intimnog, strogo osobnog dodira s provjerenim vrijednostima umjetnosti, dakle, ne lišava ga sreće slične Erazmovoj sreći, ali ga ne lišava ni obaveza da svoje znanje i energiju stavi u službu svoga naroda.

— Svevlade, očekuješ da ću te hvaliti što si urednik časopisa u dvadeset prvoj godini, ali ja sam od onih koji ne moraju iz toga praviti neko čudo jer sam i sam bio urednik časopisa u svojoj dvadeset prvoj godini. Ja sada nemam časopisa. Čujem da će Krleža obnoviti uskoro »Republiku«. Odnesi »Maštu« njemu, neka napiše prikaz.

Išao sam Krleži zajedno s Berislavom Babićem, autorom udarnog teksta »Lobel« u mojoj *Mašti*. Primio nas je ljubazno u uredništvu buduće »Republike«, koje se nalazilo u zgradi tadašnjeg Novinarskog doma. Dugo je listao *Maštu* i obećao napisati prikaz u prvom broju *Republike*.

— Znali smo. To nam je najavio i profesor Maraković.

— Znate, dakle, gos'n Ljubu.

— Bio nam je najmiliji profesor u Prvoj klasičnoj. Na maturalnoj zabavi nam je biranim riječima na francuskom čestitao što smo posljednja generacija s francuskim kao stranim jezikom.

— O, bit će to sad opet, nije to bilo ništa naročito. Tko je ograničen, taj je patetičan.

— Ne mislite valjda da je dr. Maraković ograničen. Nema većeg erudita u ovoj zemlji.

— Poštujem vaše mišljenje, dečki dragi, ali ja možda imam drugo iskustvo. Ljuba Maraković (baš je tako rekao profesorovo ime s »a« na kraju) je načitan, ali bogobojazan. Ne vjerujem bogobojaznima da mogu biti — široki.

— Znate li za Marakovićevo mišljenje o vašoj »Agoniji«?

— Ne. Kako vi znate? Možda je napisao kritiku negdje, valjda u onom svom listu, koji nisam puno čitao.

— Znamo s nastave. Rekao je da je to ponajbolja psihološka drama u Evropi između dva rata. Ja sam, oprostite, o njoj stekao slab dojam.

— Ni vrag da ste je gledali iz pelena?

— Čitao sam je...

— Vaš dojam je točniji nego Marakovićev. Tu stvar treba popraviti, dopuniti. Učinit ću to kad uhvatim vremena. Sada ga nemam. Sada ga malo tko ima. Ipak, ustrajte, zdravo!

Od svojih dviju namjera izrečenih u ovom razgovoru u redakciji buduće »Republike« Krleža je ostvario (doduše, znatno kasnije) samo ovu drugu. Obe-

čanu kritiku prvog broja moga časopisa *Mašta* nije nikad objavio. Inače objavljena je razantna, dogmatska kritika nekog Modrinića, tadašnjeg šefa kulturne kronike *Narodnog lista* (danas *Večernji list)* u kojoj je zamjereno »mladoj gospodi iz *Mašte* da se gube u praznom estetiziranju dok se još nije slegnuo dim topova i dok zgarišta širom zemlje zovu sve zdrave mišice na obnovu«. Shvatili smo da nas se poziva na odustanak od drugog broja i na odlazak na prugu Brčko-Banovići, pa smo tako i uradili.

Tomislav MARETIĆ

Silazak

Spuštamo se s planine.
Kabina se njiše
nad bezdanom.

Naši životi
vise o koncu
(doduše čeličnom).

Život je ustvari
lebdenje
nad livadama:

ispod nas
njiše se
poljsko cvijeće,

starci sa štapovima
odlaze u tamne šume
po gljive i plodove,

poljem trčkara
prepeličar.

Ptice u zraku.

Miroslav MAJNARIĆ

Vrata

Kad nam netko zalupi pred nosom vrata, ili nam na njih pokaže prstom, odmah znamo koliko je sati i da je to prilika za osvježenje znanja o tom predmetu. Nebrojeno smo puta prošli kroz vrata, ulazili ili izlazili, otvarali ih i zatvarali ne znajući, možda, njihovu važnost. A sad smo to ustanovili pa nam je i nekakva korist.

Uglavnom se vrata mogu razvrstati u više skupina: službena, neslužbena, otvorena i zatvorena, mala i velika, teška i lagana i kad sve to znamo, lakše se diše.

Recimo, kod velikih, za neki se subjekt odmah kaže da je ušao na velika vrata u svoju karijeru. Kod malih, ulazak vidi samo bliža i daljnja rodbina i možda poneki susjed. A kroz ona najmanja što ih zovu vratašca, s dvorišne strane, čovjek se može provući a da to nitko ne opazi niti ne zabilježi. Baš kao kad vrabac zabunom uleti i izleti iz sobe i nikome ništa.

S pojedinim je vratima lako, idu nam na ruku kao voda na mlin, jer su širom otvorena, poluotvorena, pritvorena, prislonjena, razbijena ili razvaljena, prema ukusu i karakteru vlasnika ili više sile. Ako ne možemo drukčije, jednostavno, ipak se može ući krišom, šuljanjem, uguravanjem, utrpavanjem, laktašenjem, penjanjem preko glave, borbom prsa o prsa, a u težim slučajevima i uskakanjem kroz prozor. Na primjer kod autobusa, vlaka, tramvaja i velikih kulturnih događaja, tj. nogometnih utakmica i rock-koncerata.

Nasuprot tome, svakako da ozbiljnije djeluju vrata koja su zaključana, zamandaljena, poduprta gredom, osigurana lokotom, zapečaćena ili, na nesreću, zabijena čavlima. Uspjeh nije siguran ali treba ipak ispred njih zvoniti, lupati, udarati ili izvikivati da dozovemo gazdu koji, po nekoj svojoj računici, možda ne želi s nama kontaktirati pa sad glumi da ga nema kod kuće.

U širokim slojevima naroda ipak se misli da je najteže prodrijeti kroz dvostruka vrata, a osobito kad su tapecirana, jer onda onaj unutra ne čuje naše kucanje i, razumljivo samo po sebi, ne može viknuti: »Naprijed«.

Vrata služe za razne namjene koje mogu biti i vrlo komplicirane i vrlo prozaične: dvorišna, ogradna, za ljude, za životinje, na automobilima, na vagonu, zrakoplovu i na ormaru, a vrlo su važna ona na blagajni i na raznim škrinjama. (Vjerojatno je poklopac njihov stariji brat

koji ima tu prednost da ga ne treba podmazivati, a on zato troši svoje dane negdje u nekom zapećku.) Kako rekosmo, vrata su svugdje: na svim kućama, kućicama i kućerinama, na svakom štaglju i svinjcu, na tavanu, na krovu, pa čak i na nogometnim igralištima govore o vratima. I u romanima postoje tajna vrata pomoću kojih se može dati, u potrebnom momentu, petama vjetra. Uzgred, vrata se prave od raznih materijala, jer ih nema gotovih u prirodi.

Utvrđeno je da vrata uvijek nekamo vode i ono što nije ispred njih mislimo da mora biti iza njih. Naprimjer: pred jednima nema nikoga a na druga navalio narod kao pčele na med. Iza ovih odzvanja diskretni žamor i diskusija o nekom važnom problemu, a malo dalje, iza onih, vlada mrtva tišina, što nije čudno ako znamo da unutra nema nikoga. Ovdje se čuje vika neidentificiranog sadržaja na telefonu, a tamo, opet, zvekeću šalice za kavu ili šušte novine.

Gdjegod je veća frekvencija stranaka obično postoje i mala sporedna vrata, neupadljivog izgleda. Doduše, put je nekoliko metara kroz njih duži od onog redovnog, ali, što se izgubi na koracima, bogato se nadoknadi vremenom koga obilato troše oni koji se guraju na hodniku i povremeno se međusobno svađaju poput purana na dvorištu.

Kad promotrimo način kako netko barata vratima, odmah smo načisto tko bi mogao biti on i koliko vrijedi. Kod kuće si možemo dati oduška i svom snagom tako zalupiti vratima da sve grmi, ali se sasvim drukčije hvatamo za kvaku na drugim mjestima, tamo gdje radimo, kod šefa, kod mrzovoljnog referenta, kod ljutite ženske na šalteru i prodavača u dućanu koji nije baš danas raspoložen itd.

Da se podsjetimo, ako smo zaboravili, na načine ulaska kroz vrata. Netko nahrupi poput vjetra, dapače kao vihor, pa nas spopadne prava strava, dok drugi, odmah iza njega, kroz ta ista vrata proviruje oprezno kao da je miš. Jedan, od šuba, naširoko otvara vrata kao da ulazi u garažu i ostavlja ih otvorena na način: baš me briga, neka ih zatvara onaj iza mene. Oni energičnijeg karaktera zatvaraju vrata zamahom noge, kao da su ona nešto kriva. Opet, ima posjetnika koji žestoko kuca, kao da su unutra svi gluhi, a ima i takvih što iza vrata dugo šuškaju, poput jesenjeg komarca na prozoru, pa može nastati zabuna među službujućim osobljem.

U svezi s vratima postoje i popratne službe koje se njima bave: čuvari, vratari i ključari. Vratare nazivaju i portirima a njihova se vrata unapređuju u portu. Oni obično puštaju unutra one koje ne treba, a sve druge detaljno ispituju. Dakako, za one koji izlaze iz zgrade nema problema.

Obično svatko mete pred svojim vratima, ali se uvijek nađe dobra duša koja čisti i mete i pred tuđima što je, svakako, pohvalno.

Vrata se zaključavaju ključem koji odgovara dotičnoj bravi, a jedno bez drugoga malo vrijedi. Iznimno, sve brave može otključati zlatni ključ, dabome tko takvog ima.

Na tuđim vratima možemo i prisluškivati, možemo zataknuti cedulju s nekom porukom i obaviješću, a na svoja vrata svatko ima pravo objesiti ono zgodno »Dolazim odmah!«. Iznutra se inače kroz rupicu lijepo vidi tko nam je došao u posjet, pa imamo vremena namjestiti lice u

odgovarajuću grimasu.

Sve u svemu, na kraju, obično smo zadovoljni kad nam posreći stvar, te fino prođemo okolo kere pa na mala vrata i lijepo dođemo do cilja, a morali bismo se sramiti kad bi nas netko iznenadio gdje zurimo u nešto kao tele u šarena vrata. Zato, čuvajmo se toga!

Veritas SUNČIĆ

Svaka kuća neka ima jednu ružu

Svaka kuća neka ima
jednu ružu
plavu ružu
zlatnu
kocku bačenu
na sreću

svaka kuća neka ima
svoje izvore
duboke rijeke
satkane
od duše
Svaki čovjek neka ima
jednu radost
duboki mir
za
veću
nadu

Svaka sreća neka ima
svoje okrilje
vrtlare
tajnog vrta
u nama

Miroslav MAJNARIĆ

Ključ

Svaki ključ nešto otključava.

Ali veliki ključ ne mora mnogo vrijediti. I s ključićem se ponekad otvara velika brava, za koju bi na prvi pogled pomislio da je nitko živ ne može otključati ili odbraviti. Dakle, pravi ključ za pravu bravu, pa će sve biti u redu.

Osim velikih i malih metalnih ključeva, ima ih još izvjestan broj koje čovjek nigdje ne vidi, iako mu zapravo vise nad glavom. Jedino osjeća da moraju biti tu u blizini, jer kad pozornije prisluhne, čuje njihov zveket u diskretnom tonu. Ovdje su u pitanju drugi mehanizmi i drugi mehaničari-ključari koji se tim poslom bave.

Ljudi se rezlikuju po posjedovanju ključeva: da li imaju ključeve od vlasti, od stana, od tajne, ključ za rješenje problema, ključ kojim mogu nekoga staviti pod ključ, ključ za dohvat ključnog položaja, ključ za likvidaciju ključnih pitanja, ključ koji se stavlja u bravu kad neka stvar ili problem postanu dosadni pa ih treba zaključiti i staviti a/a.

Ključ možeš dobiti rođenjem, vjenčanjem, dobrim djelima ili kumstvom pa i na druge načine, a možeš ga i nekome drugom predati na sličan način, ako ga imaš. Ključevi gradova obično se predaju na jastuku.

Ključ zaključava ali i otključava. Bolje je biti otključan nego zaključan, pa makar vani padale sjekire a ne samo kiša. Što se tiče drugih, ne boli nas mnogo glava za njihove ključarske probleme. Važno je da su oni na sigurnoj udaljenosti od naših brava.

Ključevi se obično nose sa sobom: nekome dapače visi on na nosu i s njim klepeće, drugi ga je stavio pod jezik i s njim škrguće, a trećemu u kesi zvekeće. Međutim, ipak ima ljudi koji ih ostavljaju kod kuće pa lutaju bez ključa po svijetu, neki ga izgube u stisci za bolji položaj a nekima je ukraden. I što onda mogu nego da ga i oni negdje ukradu, pa makar i dva primjerka za svaki slučaj. Nekolicina pak objesi ključ nasred svoga zida, tako da odmah vidimo kakve su kod njih brave pa ne treba onda voditi nikakva posebna ispitivanja.

Ono što se ne može otvoriti običnim ključem, sigurno će uraditi zlatan ključ. Čak se sa sedam ključeva pojedinci zatvaraju da im ne bi otkrili tajnu koju i tako svi već znadu.

Ključevi se, kako smo kazali, mogu poklanjati da svi vide, a mogu se i krišom dodati ispod stola ili ispod žita i tako neopaženo promijeniti

gazdu. Lažni ključevi su luk i voda i služe da se nekom zamažu oči. Možeš ih stoga baciti na prvu hrpu smeća. Otpirač je vrsta ključa koji sve otključava, ali može fino i svog vlasnika zaključati na izvjesno mjesto.

Bez notnog ključa ne možeš pjevati, bez francuskog ne možeš zašarafiti, a ako imaš novaca, po volji ti graditi kuću na ključ. Najbolje je ipak onom koji sve potrebne ključeve drži u ruci i odmah rješava svaki nastali problem. Njemu je karijera osigurana da je milina. U svezi s ključem su i razna zaključivanja, zaključci, zatvaranje konstrukcije, zaključnice, ključari, ključarice i ključonoše. Svi znaju da se najveći ključ naziva ključetina.

Nema žive duše da nešto ne zaključuje, dapače ni živog stvora, na primjer: i volovi zaključuju gdje je po prilici bolja paša makar o ključu nemaju ni pojma.

Svatko je ključar ili ključarica samom sebi, razumljivo je od prve, a onda prelazi na otključavanje i zaključavanje drugih, dokle god mu njegovi ključevi dosegnu.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **SVETA CECILIJA 4/86.** HKD, Zagreb 1987. Časopis za duhovnu glazbu.
2. **Paul Claudel: NAVJEŠTENJE.** HKD, Zagreb.
3. **USKRSNI IGROKAZI.** HKD, Zagreb.
4. **TAVELIĆ 1/87.** Časopis za upoznavanje hrvatske svetosti. Sinj 1987.
5. **Mirko Validžić: PROMINJSKE OBLJETNICE.** Zagreb 1987.
6. **Thomas Merton: NOVE SJEMENKE KONTEMPLACIJE.** Ponovljeno izdanje. Symposion, Split 1986.
7. **Paškal Cvekan: BJELOVAR I FRANJEVCI.** Bjelovar 1986.
8. **Pavao Crnjac: PJESME MARIJI.** Antologija. Zagreb 1987.
9. **Miroslav Vulić: ANTUN KAČIĆ.** Rim 1974.
10. **Andrija Nikić: POLITIČKO-PASTORALNO I PROSVJETNO-KARITATIVNO DJELOVANJE HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA.** Mostar 1986.
11. **Nikola Pavičić: MARIJA — MAJKA CRKVE.** Zagreb 1987.
12. **Ante Stojić: BITI SLOBODAN.** Zagreb 1987.
13. **Mladenko Spahija: SVITANJE.** Zagreb 1987.

Nadarbine

Fra Andriji Dorotiću*

Vrhbroča.
Dol na moru
škrip i škrapa, škver i drača,
stanac kamen u petrodi,
dubočine, mriže, brodi;
niz rudine puti, kale,
i račići, punte, vale,
bilidu se selca,
krov ol ploče,
gori plamik
ol jubavi

Vron ratac.
Na kamiku kamik,
ma zastine srce hoće,
nad prodoli, počivala,
nad gujila, potočine i derala,
di su moli kusi crjenice
pusti lavur krušević,
nerežišća i ložišća,
krčevice hunci, ježe,
sve težoške nevojice,
— Rovan knježe.

Pol Vidovu goru dračevice,
dubrovice, tonke zemje čobanije,
puhovice, smričevice, store pliši,
česminice, bunje, stoni i stražišća,
droge vode, osičišća i lokvišća,
i spilice tihajice; maslinjoci,
čelinjoci u krtinji,
mirokuli od lavura
u Pustinji.

Orlovice, vrisovice, brišća —
biž ća s ove stine, biž tujine!
Didine su nadarbine ol sveg slaje,
ol sveg dražja pod zvizdamin
materina rič u namin,
do Listine olhronjena,
u nevrime olbronjena

na ton griži!
Glagoljite srca friži,
glagoljite, dico moja,
hor i zovit Škoja!

*Povodom 150. god. smrti

RJEČNIK:

Vrhbroč-Sumartin na Braču, rodno mjesto fra Andrije, škrip-greben, ižljebina u kamenu, škrapa-raspuklina u kamenu s malo zemlje, škver-brodogradilište, petroda-kamenolom, rudina-zaravan, kala-uska kamenom popločena ulica, vala--uvala, plamik-plamen, jubov-ljubav, kamik-kamen, zastine-za stijene, prodol--dubodolina, počivala-mjesta na kojima se otpočiva uz put, gujila-legla zmija, derala-mjesta koja je podlokala voda, di-gdje, kus-komad, crjenica-vrsta zemlje, lavur-rad, kruševica-zemlja na kojoj uspijeva žito, nerežišća-neobradivo tlo, ložišća (lozjišća)-mjesta gdje se gaji vinova loza, krčevice-tlo dobiveno krčenjem, hunci-humci, uzvišenja, ježe-lijehe, nevojice-tegobe, Rovan knježe (pravilno je: Knježe rovan)-toponim, čestica zemlje, bunje-poljske kućice kamenjare, stoni--pastirska naselja, stražišća-nekadašnje osmatračnice, osičišća-torovi od pruća, lokvišća-pojila za stoku, čelinjoci-košnice pčela, krtinja-zapuštena zemlja, spilice--pećine, mirokuli-čuda, Pustinja-misli se na poznati eremitaž Blaca, biž ća-bježi odatle, tujin-tuđinac, didina-djedovina, nadarbina-nešto što je darovano, dar, ol-od, slaje-slađe, Listina-čuvena Povaljska listina iz 1184. god., olhronjena-othranjena, olbronjena-odbranjena, griža-litica, hridina, glagoljite-govorite materinskim je-zikom, friži-ožiljci, hor-zahvalnost, zovit-zavjet, škoj-otok.

Danica BARTULOVIĆ

Jednog dana

Putem zvijezda ja ću poći

putem sunca

putem zlata

jednog dana ja ću doći

otvorena bit će vrata

kroz noći

kroz ponoći

ja ću proći

ja ću doći

* * *

VIDIM grob Božji
otvoren
tijelo ovito —
mirisima čistim
i platnima sniježnim
povito.

Tko se u tom tijelu —
čija slika krije...?
Pred kamenom pločom,
na ulazu vrata —
Majka suze lije.

* * *

PUSTI me da prebacim
svjetlosni most čežnje
preko svih obala —
do Tebe,
jer mi srce zamire
i nema počinka
i nema odmora
od Tvoga zova.

I trajno u njemu slušam
Tvoje vječne jeke.

* * *

Ranio si srce moje
čežnjom besmrtnom:
Da budem jeka
vječnih doziva ljubavi;
i srce kojega ranjava
samo Ljubav.

* * *

PRIHVATI me:
s Tobom ću stvarati nova sunca i zvijezde...
S Tobom ću obasjati
sav Svemir.
Jer ljubav je pokrenula i nadahnula —
naš vječni let.

Mjesto Jurja Križanića u ekonomskoj znanosti

O hrvatskom svećeniku Jurju Križ[illegible]u (1618—1683), 370. godišnjicu rođenja kojega ćemo uskoro zabilježiti, od[illegible]vljenom panslavistu, teološkom piscu, jezikoslovcu i povjesničaru bilo je već podosta pisano i rasvijetljeno. To se djelomično odnosi i na njegovu djelatnost na području gospodarske znanosti, ostavivši nam u toj grani ljudskoga znanja čitav sustav misli i prijedloga vrijednih naše pažnje. Dok ga sovjetski znanstvenik M. W. Tihomirov u svom predgovoru drugom izdanju njegova glavnog djela »Razgovori o vladalaštvu« ili kraće »Politika«, napisanom u Tobolsku 1664. godine a izdanom u Moskvi 1965. godine, smatra »velikim političarom i još većim piscem-publicistom 17. stoljeća, te da je glavno značenje »Politike« u tome što ona predstavlja jedan od glavnih izvora za razumijevanje ruskog života 17. stoljeća«, drugi pak idu nešto dalje, te u većini slučajeva, pri raščlanjivanju njegovih gospodarskih misli, naglašavaju činjenicu da je u mnogim svojim shvaćanjima bio ispred vremena u kojem je živio. »Ono po čemu se Križanić razlikuje od svojih suvremenika — vele oni — jest anticipacija niza stavova i ideje koje nalazimo kod pisaca što su živjeli znatno kasnije.«

Sve su te tvrdnje neosporno točne. Postavlja se, međutim, pitanje, koji su to pisci što su živjeli i djelovali znatno kasnije od njega i u koje upravo razdoblje njegove misli dođoše do pravog i potpunog izražaja, i to ne samo u Rusiji za koju je pisao, već i u Evropi pa i šire. Rasprostranjeno je, naime, mišljenje da je naš autor bio izravni preteča djelovanja i reformi Petra Velikoga na gospodarskome polju, koji je Rusiju na taj način približio Evropi i njenom načinu života. U tom je smislu bilo rasprostranjeno i mišljenje da se primjerak njegova glavnog djela »Razgovori o vladalaštvu« iliti »Politika« nalazila na stolu velikog preporoditelja Rusije.

Svi su se, međutim, istraživači Križanićevog gospodarskog djela zaustavili na neposrednim misaonim strujanjima njegova vremena, tako da je on uglavnom ostajao jednim između tolikih merkantilističkih pisaca svoga vremena, dok su ga drugi opet svrstavali među tzv. kameraliste ovog ili onog tipa, koji su djelovali u ono vrijeme i kasnije u njemačkim zemljama. Nitko od tih istraživača nije napravio korak naprijed, približavajući ga modernijem vremenu, bliže našim danima. Zar njegova formula o proizvodnim snagama naroda, te o ravnomjernom razvitku *poljoprivrede* (poljoprivreda je korijen i temelj svakomu bogatstvu), *zanatstva* — industrije (zanati su državi od veće koristi nego najbolji rudnici i zlatna brda) i *trgovine* (trgovina je sama po sebi i časna i ugledna...) u Rusiji, ne odgovara onoj istoj formuli, koju je upravo 175 godina kasnije postavio otac njemačkog Zollvereina, tj. carinske unije njemačkih država 1834. godine i pisac djela »Nacionalni sustav narodnog gospodarstva« iz 1840. godine — Friedrich List (1789—1846), utrvši time put ujedinjenju Njemačke pod vodstvom Prusije u prošlom stoljeću. Bila je, doduše, naglašena činjenica da je naš autor tražio uvođenje carina u obrani ruske privrede od vanjskog suparništva već nekih 120 do 150 godina prije Aleksandra Hamiltona (1757—1804) američkog državnika i najbližeg suradnika prvog američkog predsjednika Georga Washingtona, te i samog Lista u carin-

skim pitanjima, tako da kasniji teoretičari nisu imali sve do danas tome ništa dodati. I pri toj se konstataciji i ostalo, a da se nije istakla istosmjernost našeg autora s djelatnošću jednog Lista u njemačkom gospodarstvu skoro dva stoljeća kasnije!

Ista je pojava zabilježena i u novome svijetu, gdje je misaoni duh jednog Henry C. Careya (1793—1879) rođenog u Filadelfiji, utro put gospodarskom razvoju Sjedinjenih američkih država sa svojim djelom »Principles of Social Science« (1858/9). Zahvaljujući upravo njegovim »Osnovama društvene znanosti« bio je utrt put razvoja tog suvremenog gospodarskog diva.

A o tim se dvjema ličnostima, Listu i Careyu, u gospodarskoj literaturi svijeta izražava jedan od najpozvanijih suvremenih povjesničara gospodarskih misli Joseph A. Schumpeter u svojoj »Povijesti ekonomske analize« (Zagreb 1975) kako slijedi: »Kao znanstveni ekonomist, List je imao jedan od elemenata veličine, veliku viziju nacionalnog položaja...«, i dalje: »Zbog njegova uspješnog zastupanja carinske unije njemačkih država, te jezgre njemačkog jedinstva, on je samim tim nacionalni heroj« (I, str. 417). A o drugom velikanu gospodarske misli, Amerikancu Careyu čitamo kako slijedi: »Čovjek koji je mogao zamisliti Sjedinjene američke države kao svijet za sebe, sa svim onim što to uključuje gospodarski, moralno i kulturno, imao je bez sumnje dar za veliku viziju u istom smislu u kojem i List. U svjetlu te vizije, njegov protekcionizam i njegova »harmonija poljoprivrednih, industrijskih i trgovačkih interesa« — njegovo shvaćanje »uravnotežene privrede« — poprima novo značenje... s tim, da je Careyeva vizija bila velika i da je u mnogom pogledu odgovarala prilikama i duhu zemlje« (I, str. 426). O našem Križaniću takvog određenog stava, o njegovu mjestu na području gospodarske misli još nemamo, možda iz bojazni što ga dijele stoljeća od naših dojučerašnjih suvremenika i što njegov recept, s obzirom na harmoniju poljoprivrednih, industrijskih i trgovačkih interesa, njegova postavka »uravnotežene privrede« izgleda presmionom za vrijeme u kojem je živio i pisao svoju »Politiku«. Pa ipak, njegovo djelo »Razgovori o vladalaštvu« iliti »Politika«, kako reče Ivan Golub u svom djelu »Slavenstvo J. Križanića« (Zagreb 1983, str. 97): »nije puko pripovijedanje o dobru Rusije, *nego znalački izdjelana gospodarska, vojna, politička i kulturna dugoročna osnova*«. Ta je osnova svoje oživotvorenje našla na ruskom tlu u polaganom napredovanju, u rudimentarnim uvjetima svoga vremena, zahvaljujući željeznoj volji i energiji njena preporoditelja cara Petra I.

Točna je tvrdnja izražena na Znanstvenom skupu u povodu 300. obljetnice smrti našeg autora što se nalazi u Zborniku radova JAZ-u, I. dio, Zagreb 1985. — da dok su se gotovo sve dosadašnje studije o Jurju Križaniću, bavile na ovaj ili onaj način o mjestu koje zauzima taj mislilac u okviru gospodarskih doktrina, svrstavajući ga uglavnom u misaoni krug merkantilizma, kao vladajuće gospodarske misli njegova vremena u kojem je živio i djelovao, vrlo su rijetki pisci koji su se bavili izravnim utjecajem Križanićevih ideja na gospodarsku politiku Rusije za vrijeme vladanja Petra Velikoga. A taj je utjecaj bio neosporan, uzme li se u ruke, s jedne strane, njegovo djelo »Politika« i, s druge strane, izvorno zakonodavstvo vremena cara Petra I. Ovaj posljednji materijal ugledao je svjetlo za kulturnu javnost izdanjem »Cjelovite zbirke zakona ruskoga carstva, počam od 1649. godine«. Ta je zbirka bila priređena dozvolom cara Nikole Pavloviča (1825—1855) i tiskana u Petrogradu 1830. g. Zakonodavstvo cara Petra I. obuhvaća tomove III — VII. spomenute zbirke za razdoblje njegove vladavine od 1682. do 1725. godine. Uspoređujući gospodarske misli i prijedloge našeg autora s izravnim zakonodavstvom velikog preobrazitelja Rusije na izmaku 17. i prve četvrti 18. stoljeća na tom polju, ne možemo se oteti dojmu da se o svim pitanjima gospodarskoga života goleme ruske zemlje isprepliću misli i prijedlozi našega zemljaka, katoličkoga svećenika i oca dominikanca Jurja Križanića s državničkom djelatnošću tvorca novovjeke Rusije — cara Petra Velikoga.

I, konačno, nakon svega ovog ovdje iznesenog, da s pravom i ponosom ustvrdimo: ono što je Nijemac Friedrich List bio za Njemačku i njenu budućnost, a Amerikanac Henry Carey za Sjedinjene Američke Države i njihovu budućnost u 19. stoljeću i dalje, to je naš Juraj Križanić bio za Rusiju 17. i budućih stoljeća — vizionar i duhovni graditelj njene moći i veličine, držeći se pri tome one iz Tacitovih Anala: major e longinquo reverentia — udaljenost povećava cijenjenost!

* * *

Već je ruski povjesničar Sergej M. Solovjov u prošlom stoljeću, između mnogih drugih, u svom djelu »Povijest Rusije od najstarijih vremena« (Moskva 1851—79) ukazao na to da su misli našeg autora imale velikog odjeka u zakonodavstvu Petrove vladavine. »Od osobite je važnosti — veli on — usporediti Križanićev program gospodarskog razvoja Rusije sa zakonodavstvom Petra Velikoga na tom polju« (t. III/783). U nastavku našeg izlaganja iznijet ćemo u kraćim crtama spomenutu materiju i, uspoređujući misli i prijedloge našeg autora sa zakonodavnom djelatnošću Petrove epohe, dolazimo do zaključka, kao da je misao prožimala djelo i obratno.

Poljoprivreda

Na samom početku svoga izlaganja o narodnom gospodarstvu, Križanić postavlja pitanje poljoprivredne proizvodnje na prvo mjesto. Seljaštvo je — veli on — temelj i korijen svakog bogatstva, budući da seljak hrani sebe i sve ostale. Zbog toga je država dužna da mu posveti osobitu pažnju, jer je poljoprivreda jedna od najboljih i najkorisnijih privrednih djelatnosti.

Postavivši tako poljoprivrednu proizvodnju na odgovarajuće mjesto u sklopu narodnog gospodarstva kao cjeline, naš se autor okreće pojedinim praktičnim pitanjima raznih grana te djelatnosti.

Za uspješno obavljanje poljskih radova, obavljanje sjetve i žetve te očuvanje svih ubranih plodina zemlje, potrebna je izgradnja odgovarajućih objekata za smještaj, te potrebno oruđe i posuđe za njihovu obradu i prihvat. U tu su svrhu potrebne upute koje će seljački svijet uputiti i ukazati mu na koji se način grade kuće i nastambe za ljude i životinje, smještaj ljetine i svega ostaloga s time u vezi. Potrebno oruđe i posuđe mora biti takvo da omogući brzo i lako vršenje svih poljskih radova i siguran smještaj plodina. U tu svrhu treba omogućiti i kreditiranje seoskog gazdinstva, kako bi se lakše došlo do upravo spomenutih ciljeva.

Zakonodavstvo Petra Velikog je u tom pogledu bilo vrlo bogato i određeno. Svojim ukazima od 18. 2. 1696, 3. 1. 1697, 1. 9. 1697, 5. 1. 1701, 1. 2. 1707. i 11. 12. 1710, da spomenemo ono najvažnije o tom pitanju, car ukazuje na potrebu dobre obrade zemljišta, načina na koji se to postiže, pridržavajući se potrebnih sjetvenih i drugih rokova, kao i eventualnog kreditiranja nabave sjemena i ostalog potrebnog materijala za poljoprivrednu proizvodnju.[1]

Ukazima od 1. 9. 1697, 7. 8. 1722. i 3. 4. 1724,[2] određuje se način izgradnje kuća, žitnica, spremišta i drugih smještajnih objekata za čuvanje i preradu ljetine. Za obavljanje racionalnije proizvodnje ukaz od 11. 5. 1721.[3] predviđa upotrebu modernijeg poljoprivrednog oruđa, u prvom redu srpa, kose

i grabalja što se na zapadu upotrebljavalo na njemački način, koji se uvelike u to vrijeme razlikovao od onog ruskog.

Poput Križanića i car Petar je pridavao veliku važnost *stočarstvu*. U tu je svrhu naš autor preporučivao što je moguće više pronalaziti odgovarajuće pašnjake i uvoziti iz susjednih zemalja pasmine konja i goveda. Uzgoju *konjogojstva* služe ukazi od 16. 1. 1712. i 25. 10. 1720. prema kojima se zahtijeva povećanje broja konja u pojedinim ruskim pokrajinama i njihov uvoz u tu svrhu iz njemačkih zemalja.[4]

Osobitu je pažnju posvećivao car Petar *ovčarstvu* u svrhu dobivanja vune za tekstilnu industriju. Tako je ukazima 29. 4. 1716, 4. 3. 1719, 11. 5. 1722. i manifestom 15. 6. 1724. određivao način kako treba uzgajati ovce po šleskom uzoru, proširivši njihov uzgoj u sve krajeve carstva, dodijelivši određeni broj ovaca svakom seljačkom posjedu i odašiljući stanoviti broj ruskih ovčara u Šleziju na obuku u dobivanju tamošnjih vrsta sirovine za tekstilnu industriju.[5]

Proizvodnji *meda i voska* pridaje Križanić naročitu pažnju, budući su ti proizvodi mogli biti važna stavka u ruskom izvozu, a tim je proizvodima ruski seljak pokrivao i svoje davanje državi. Ukazima od 25. 1. 1709. i 25. 5. 1724. određuje se način na koji se proizvođači tih proizvoda moraju pridržavati, uvođenjem stalne kontrole nad brojem pčelinjih košnica i stalne brige oko njihiva povećanja.[6]

Usporedo s proizvodnjom meda ide i proizvodnja *ljekovitog bilja*, koji bi ruskom seljaku donosio dodatne prihode. S tim u vezi ukazom 26. 10. 1720. određuje se otvaranje jedne pokusne stanice na području Astrahana s uvezenim perzijskim biljem i drogama te njihovo daljnje unapređivanje na široj osnovi.[7]

Premda je naš autor bio nešto suzdržljiviji s obzirom na mogućnost uzgoja *svilenih buba* u Rusiji, car je u tom pogledu bio mnogo smioniji, te je u tu svrhu ukazima od 3. 5. 1700. i 19. 11. 1724. naređivao povećanje sadnje dudova i njihova strogoga čuvanja, te odašiljanjem mladih Rusa u Italiju sa svrhom izučavanja uzgoja toga proizvoda.[8]

Križanić je bio osobito otvoren u pitanju proizvodnje *duhana* premda se u njegovo vrijeme pušenje smatralo u mnogim zemljama lošom pojavom, pa čak i kažnjavalo oštrim mjerama. Ta još je jednim ukazom cara Alekseja Mihajloviča (1645—1676), oca Petra Velikoga, bila određena smrtna kazna za trgovinu duhanom. Zabranu pušenja smatrao je naš autor potpuno pogrešnom, jer počiva na predrasudi i jer je krivo smatrati nešto grijehom što u stvari nije. Petrovim ukazom od 1. 2. 1697. duhan je postao predmetom slobodne trgovine i tako smanjeno njegovo dotadašnje kriumčarenje morskim putem preko arhangelske luke. Povećanje proizvodnje duhana u zemlji potvrđuje i ukaz od 3. 3. 1717. kojim se s najvišeg mjesta ohrabruje ta činjenica, a ukazom 3. 12. 1723. odobrava se uvoz sjemena duhana radi povećanja njegove proizvodnje u cijeloj zemlji, te pozivanja stranih stručnjaka koji bi tu proizvodnju što je moguće bolje usavršili.[9]

Kao posljednji lanac u poljoprivrednoj proizvodnji Križanić obrađuje i uzgoj *vinove loze* u ruskome carstvu. Naime, sredinom 17. stoljeća bila je zabranjena u moskovskom carstvu slobodna trgovina pićem, a pravo praviti vino bilo je dozvoljeno samo bojarima, trgovcima (gostima), dvorjanima i duhovnicima. Svim ostalim slojevima naroda bilo je dozvoljeno piti vino u državnim pivnicama. Naš autor navodi mišljenja mnogih stranih pisaca o mogućnosti veće proizvodnje vina u Rusiji, a u slučaju da se ne bi moglo dobiti kvalitetno vino, na mnogim bi se mjestima mogao iz vinove loze proizvoditi i ocat, odnosno rakija.

Ukazom od 30. 5. 1700. car naređuje sadnju vinove loze u oblasti Astrahana te da ga se o rezultatima sadnje osobno izvještava. Ukoliko se ne bi

dobila odgovarajuća kakvoća vina, ukaz 26. 10. 1720. odobrava proizvodnju rakija uz daljnja istraživanja pogodnog zemljišta za proizvodnju kvalitetnijih vina.[10]

Rusiji kao pomorskoj zemlji i bogatoj riječnim tokovima, naš autor preporuča *ribolov* kao važnu granu narodne privrede. Radi toga navodi njemačku praksu gdje postoji jaka ribolovna flota, bez koje i Rusija ne bi smjela ostati. Ukazom 30. 10. 1721. car ukazuje i toj grani privređe svoju naklonost, stavivši je u nadležnost komerckolegija, neke vrsti ministarstva trgovine. Riba je, naime, od davnine bila važna grana narodnog gospodarstva i kao važan prehrambeni artikal ruskoga čovjeka, kako u priobalju tako i na velikim ruskim rijekama i njihovim pritocima.[11]

Općenito uzevši, briga je Petra I. kao i njegovih nasljednika u poljoprivrednoj politici podjednako odražavala kako na razvitak proizvodnje žitarica, tako i na onu stočnog fonda u zemlji, za razliku primjerice od Engleske, gdje se proizvodnja stoke, poglavito ovaca za dobivanje vune, očito prenaglašavala, kako bi se omogućio monopolski položaj engleskog tekstila na kontinentu.

Rudarstvo i industrija

O pitanju razvitka zanatstva i industrije u Rusiji, naš se autor u prvom redu osvrće na sirovinsku bazu koja je od osnovne važnosti za pravilan razvitak tih djelatnosti. U poglavlju »o mineralima« on, pored toga, vidi njihovu važnost i kao predmeta trgovine, jer se tako mnoge rude mogu dobiti jeftinije u zamjenu za drugu robu. O bogatstvu Rusije raznim vrstama ruda, kao i ostalih sirovina, on potkrepljuje izjavama stranih i domaćih poznavalaca prilika. Zbog toga treba poduzeti sve kako bi se po cijeloj zemlji pronalazila nova nalazišta rudnoga blaga i omogućilo stranim i domaćim ulagačima njihovo iskorištavanje. Posebno ukazuje na bogata nalazišta ruda u južnim dijelovima carstva oko Kaspijskoga mora, što bi se s tamošnjim narodima moglo uzajamno iskorištavati.

Zakonodavna djelatnost Petra I. bila je u tom pogledu bogata. Ukazom 10. 12. 1719. car je dao do znanja koliku važnost daje toj djelatnosti za pravilno razvijanje svih proizvodnih snaga zemlje. Već je ukazom 7. 5. 1695. imenovao rusku delegaciju stručnjaka, koji su bili poslani u Njemačku u cilju ispitivanja vrijednosti domaćih ruda, a nakon njegova putovanje u istu svrhu u zapadne zemlje i poziva inozemnih rudarskih stručnjaka da pomognu pri otkrivanju rudnog bogatstva carstva. Ukazom 6. 12. 1696. to se proširuje i na sibirska područja, a onim 8. 2. 1726. određuje još jače mjere u cilju što svrsishodnijeg iskorištavanja rudnog bogatstva i sirovinske baze u zemlji. Ukazi 7. 12. 1722. i 11. 9. 1723. bave se otkrićem rudnika kamenog ugljena u oblasti Voroneža i dnjeprovskom području, čemu valja posvetiti punu pažnju. Kao posljednju riječ svim tim i sličnim nastojanjima oko iskorištavanja rudnog bogatstva zemlje, jest ukaz 10. 12. 1719. o ustanovljenju Rudarskog kolegija, neke vrsti Ministarstva ruda, sa zadatkom da što bolje ujedinjuje napore oko postizanja svih tih ciljeva.[12]

Usporedo s rudarskom djelatnošću, jednaka se pažnja posvećuje i šumskom fondu zemlje i to osobito u uralskim predjelima. Tako naredbe 20. 6. 1721. i 3. 12. 1723. određuju način sječe šuma i obrade drveta u tehničke svrhe.[13]

Postavivši tako sirovinsku bazu kao osnov svake zanatske ili industrijske djelatnosti, naš autor smatra ove posljednje djelatnosti korisnijima u kraljevstvu od najbogatijih rudokopa i rudnika zlata. Da bi se razvile te djelatnosti u zemlji, bili su potrebni inozemni stručnjaci koji bi poučavali ruskog čovjeka u tehničkom pogledu. Manifestom 16. 4. 1702. car poziva inozemne privred-

nike i razne stručnjake u Rusiju da svojim znanjem i vještinom pomognu izgraditi domaću industriju. Ti su pozivi bili stalna praksa za vrijeme cijele careve vladavine, a isto tako i slanje ruske mladeži na škole za usavršavanje u raznim proizvodnjama na strani. Tome je pomoglo i uvođenje cehova, staleških udruženja u Rusiji, koji su po nekima bili već prisutni u zemlji 17. st., a koje je car Petar svojim odredbama 15. 12. 1720, 16. 1. 1721. i 27. 4. 1722. neprestano usavršavao.[14]

Ukazom 3. 12. 1718. bio je osnovan Industrijski kolegij, dakle Ministarstvo industrije, koje se bavilo sistematskim razvojem zanatstva i industrije u carstvu. Pravilnikom spomenutog kolegija 3. 12. 1723. potanko su se određivale njegove dužnosti s obzirom na razvoj pojedinih industrijskih grana, kakvoći njihovih proizvoda, izdavanju dozvola za pojedinu industrijsku djelatnost, osobito onih djelatnosti za koje su bile osigurane sirovine domaćeg porijekla, davanju dozvola inozemnim interesantima za rad u zemlji, raznim carinskim povlasticama itd., koji u mnogim pojedinostima nije mnogo zaostajao od suvremenih.[15]

Prelazeći na pojedine grane zanatstva i industrije, Križanić stavlja na prvo mjesto *metaloprerađivačku* industriju u najširem smislu, osobito preradi željeza u oruđa za proizvodnju, kako bi se zemlja što više oslobodila uvoznih artikala u tu svrhu. Istom cilju služi i proizvodnja vojnog materijala iz željeza i ostalih metala, koja se razvijahu s obje strane Urala u većim ili manjim poduzećima javnog ili privatnog značaja.

Tekstilnoj industriji naš autor također posvećuje osobitu pažnju, koja bi se mogla proizvoditi za pokriće domaćih potreba i za izvoz. Tu bi se, veli on, mogla uposliti ženska radna snaga kao što je to slučaj u zapadnim zemljama. Petrova briga oko povećanja tekstilne proizvodnje usko je vezana s njegovim nastojanjima oko povećanja broja ovaca za dobivanje vune, ukazom 29. 4. 1706. Daljnji ukazi 16. 1. 1712, 8. 2. 1714, 14. 2. 1718. i 17. 2. 1719. ukazuju na potrebu što veće proizvodnje raznih tekstilnih proizvoda i smanjenje njihova uvoza i jače povezivanje kapitala za postizanje toga cilja; prodaja vune državnoj ustanovi te, konačno, predaju mnogih tekstilnih tvornica u privatne ruke. Ukazima 21. 10. 1715. i 21. 10. 1719. daju se smjernice proizvodima lanene industrije, tim više što je sirovina za tu proizvodnju bila osigurana u samoj zemlji, zabranjujući istovremeno ukazom 10. 12. 1715. izvoz sjemenja lana i konoplje, iz viška kojih se mogu proizvoditi odgovarajuća biljna ulja, kao što je to naš autor na jednom mjestu izričito naglasio.[16]

Prerađivačkoj industriji *kože* Križanić posvećuje veću pažnju iz razloga, što je ta djelatnost u Rusiji njegova vremena bila prilično razvijena, ali je u tehničkom pogledu vidno zaostajala u usporedbi s načinom njene obrade u Evropi. Koža kao odjevni i obuvni materijal, bila je osobito tražena u Rusiji zbog bogatstva sirovine, koju bi, po njegovim riječima, trebalo prerađivati u zemlji i kao gotove proizvode izvoziti.

Petrova briga u toj grani proizvodnje bila je također vrlo značajna, jer se radilo poglavito o potrebama za kožarskim artiklima u ruskoj vojsci. Mnogobrojni ukazi tijekom cijele njegove vladavine to potvrđuju, osobito onaj 19. 8. 1698. o zabrani izvoza juhtovine koja je bila jedan od glavnih izvoznih artikala Rusije. Posljednji ukaz 10. 10. 1719. govori o stranim stručnjacima za štavljenje kože koje treba odmah slati u pojedine ruske pokrajine, kako bi preuzeli vođenje novoosnovanih kožarskih poduzeća. Kao i sve ostale grane zanatstva i industrije i kožarstvo je potpadalo pod Manufakturni kolegij.[17]

Kao posljednja važnija grana ranokapitalističkog doba, naš autor ističe i industriju *papira,* koja je u ruskom carstvu imala vrlo jaku sirovinsku bazu, bilo da se radi o šumskom fondu ili pak o sabiranju krpa za proizvodnju papira. I u tom je pogledu Petrovo zakonodavstvo utrlo put većoj proizvodnji

tog artikla koji se sve više tražio. Tako je ukazima 15. 4. 1714. i 13. 4. 1720. naređeno sakupljanje krpa od strane žitelja i njihovo odašiljanje u tvornice papira blizu Petrograda, a to je isto ukazom 9. 7. 1722. vrijedilo i za područje Moskve. Prethodno je ukazom 25. 11. 1719. svim tiskarama u carstvu bilo naređeno da svoje potrebe na tom proizvodu ubuduće pokrivaju iz državne tvornice papira po unaprijed određenim cijenama.[18]

Konačno treba još naglasiti da je za vladavine Petra I. bilo pokušaja osnivanja tzv. proizvodnih kombinata. Oni su mogli nastajati zahvaljujući proizvodno-tehničkim motivima, kao i sve većem zanimanju bogatijih poduzetnika za razna proizvodna područja. Tako su nastajale unutar mnogih manufaktura razne druge djelatnosti, kao pilane, stolarije, kovačnice i sl, bilo da su one djelovale kao primarne djelatnosti prerade sirovina ili za potrebne popravke već gotovih proizvoda. Tim je i mnogim drugim pitanjima naš autor u svom djelu na mnogim mjestima podrobnije ukazivao.

Trgovina i saobraćaj

Svoja razmatranja o narodnom gospodarstvu Križanić počinje poglavljem o trgovini, čiju društvenu važnost pravilno ocjenjuje. »Trgovina je sama po sebi časna i ugledna« — veli on — »kada se vodi na opću narodnu korist. Ona se mora temeljiti na istinskoj dobiti, a ova opet na muci i znoju; dobit se mora povećavati polagano i strpljivo te stjecati pravično i pošteno. Najveća prepreka razvoju trgovine pravi nezainteresiranost domaćih ljudi njenim bavljenjem. To dobro dolazi mnogim stranim trgovcima koji od toga vuku velike koristi i tako sišu krv domaćem svijetu. Ti strani privrednici zavladaše čitavom trgovinom u zemlji te gospodarski podjarmljuju i izrabljuju rusku zemlju. Dužnost je vladareva da uzme trgovinu u svoje ruke sve dolte, dok domaći ljudi ne uzmognu preuzeti te poslove u svoje ruke«, preporuča naš autor. U tom je pravcu i išla praksa u razvitku ruske trgovine za vrijeme Petrove vladavine: od monopolskog položaja na početku, preko zakupničkog sustava sredinom, do sve liberalnijeg postupka pri koncu njegova vladanja, već prema tome, koliko se domaći trgovački stalež bio osposobio za njeno preuzimanje u vlastite ruke. Da bi se to što prije postiglo, naš je autor imao pred očima stvaranje ceha, staleške organizacije trgovačkih djelatnosti, poput onih što je postojalo na području zanatstva i industrije. Ukazima 18. 1. 1704, te 29. 10. 1707. car određuje svojstva na temelju kojih se domaći ljudi mogu baviti trgovačkom djelatnošću. Samo čestiti i dobrostojeći ljudi imaju pravo upisa u trgovački stalež i na to treba osobito paziti da se tim poslom ne bi zanimale nepozvane osobe, seljaci, vojnici i sl.[19] Ukazom 3. 12. 1718. bi osnovan Trgovački kolegij, ministarstvo trgovine, kojemu je pala u dužnost organizacija i sva druga pitanja s područja trgovine. U njegovom su pravilniku bile predviđene sve dužnosti za pravilno odvijanje te privredne djelatnosti. Trgovačkom se domaćem staležu moraju ostaviti što je moguće više slobodne ruke u njegovu djelovanju, uz isključenje monopola bilo koje vrsti, pazeći pri tome i na to da ga i previše veliki porezi ne bi sputavali u poslovanju. Jedan dodatni pravilnik Trgovačkog kolegija od 16. 1. 1721. određuje osnivanje tržnica i burza u raznim predjelima zemlje čime bi se postigli jači financijski učinci, uspješnije zaključivanje poslova između raznih interesanata i sve opsežnija ponuda i potražnja pojedinih proizvoda na pojedinim mjestima. Tom istom cilju služi održavanje tjednih, mjesečnih i godišnjih sajmova, koje je naš autor osobito preporučivao.[20] Razumije se da su strani trgovci imali u svojim rukama u prvom redu one najglavnije domaće proizvode kao što su krzna, pepeo, smola, med, lan i konoplja i sl., i u tim je proizvodima bila uglavnom skrenuta pažnja Petrova

zakonodavstva. Tako je ukazom 30. 7. 1696. čitav promet krznom bio podvrgnut državnom monopolu i zabranjeno prodavati privatnim osobama. Daljnji ukazi 22. 3. 30. 11. 3. 12. 1697. te 11. 7. 1698. idu za tim da se onemogući krijumčarenje krznom, još jače pooštre mjere u prometu tim artiklom, proširivši ga i na krzna sibirskog podrijetla.[21] Isti je slučaj bio i s trgovinom duhana, koji je bio zakupljen od inozemnih trgovaca. Ukazom 4. 4. 1705. duhan je postao krunskim monopolom, a ukazom 31. 3. 1711. uvode se najstrože mjere protiv krijumčara duhana i njihovim odašiljanjem na prisilne radove u rudnike.[22] Da bi se stalo na kraj raznim zloupotrebama u trgovini alkoholnim pićima, ukazi 1. 12. 1697, 30. 8. i 7. 11. 1698, 23. 2. 1700. i 14. 3. 1701. naređuju zatvaranje svih privatnih pecara rakije u gradu i na selu i otvaranje krunskih rakijašnica sa istovremenim određenjem cijene žestokih pića i njihovo oporezivanje. Jedino je proizvodnja piva uživala slobodniji režim jer je ukazima 1. 2. i 12. 6. 1708, 18. 8. 1708, 9. 12. i 15. 12. 1712. davana u zakup najboljim ponudiocima.[23] Tom je načinu davanja u zakup potpadala i mnoga druga trgovačka djelatnost, kao ona tehničkim drvom za brodogradnju, lov na kitove u Bijelom moru i dr.[24] Jedino je sol, osim rijetkih iznimaka, bila carskim monopolom za cijelo vrijeme Petrove vladavine, a odredbama 1. 1. 1705, 6. 11. 1706. i 31. 5. 1711. bi određena njena cijena po kojoj se smjela prodavati.[25]

Promet žitaricama bio je podvrgnut raznim mjerama. Ukazom 20. 8. 1697. bio je slobodan nakon plaćanja stanovitog poreza. Slabiji rod žitu pojedinim godinama i ratni događaji ponukaše cara ukazom 27. 2. 1723. da zaduži Trgovački kolegij na vođenje statističkih podataka o urodu pojedinih žitarica, a ukazi 23. 7. i 3. 9. 1723. bave se organizacijom prometa i cijena žitarica. Isti je taj kolegij bio dužan da prati cijene žitarica na međunarodnom tržištu i da ih povremeno objelodanjuje, kako se to radi i u inozemstvu. Spekulacija sa žitaricama strogo se kažnjavala te se ukazima 29. 10. 1720. i 14. 1. 1725. zabranjuje nakupcima nabava žita prije podnevnih sati i njihovo obvezatno uskladištenje u državna skladišta, kako je to i naš autor osobito preporučivao. Konačno ukazom 20. 1. 1723. o zalihama žita, naređuje se kontrola svih privatnih skladišta žita, s tim da se u njima nađeni viškovi žita prebace u javna skladišta uz pravičnu naknadu vlasnicima tog artikla.[26]

Na planu vanjske trgovine naš je autor isto tako kategoričan s tim da je bio potpuno svjestan opasnosti ali i koristi po zemlju od dobro vođene vanjske trgovine, sa susjednim i drugim zemljama. Vanjska je trgovina u rukama carevim kao državni monopol jedini mogući način da se, po Križanićevim riječima, oživotvori ono što Rusiji predstoji u neposrednoj i daljnjoj budućnosti, tj. kao posrednik između Istoka i Zapada, Azije i Evrope, u razmjeni dobara. U tom je smislu naš autor imao pred očima gotov strateški plan ruske gospodarske ekspanzije u svim pravcima, od onog na istoku prema sibirskim prostranstvima, Kitaju i Indijama, preko Kaspijskoga mora ka Perziji i Indijskom oceanu, na jugu prema Krimu i Crnome moru s krajnjom točkom u Carigradu i balkanskim zemljama, te konačno baltičkim lukama na zapadu i Arhangelskom na sjeveru zemlje za sjevernu i zapadnu Evropu.

Mnogobrojni ukazi i odredbe Petra I. služiše i proširenju vanjsko-trgovačkog poslovanja Rusije u svim pravcima. Ukazima i odredbama od 13. 4. i 11. 7. 1711, 30. 7. 1717, 9. 6. 1719, 26. 12. 1720. te 24. 10. 1722. govori se o trgovini s Perzijom i susjednim zemljama juga u kojima se potanko ispituju razne mogućnosti i predviđaju razne pogodnosti za što jače unapređenje međusobne trgovine.[27] Slične mjere bijahu poduzete za unapređenje trgovine s Kinom. Tako ukazi i odredbe 17. 2. 1698, 22. 1. 1699. i 28. 1. 1706. određuju smjernice za što življu trgovačku djelatnost s Pekingom, s tim da se odredbom 13. 4. 1711. trgovina s Kinom povjerava jednom naročitom društvu osnovanom

u tu svrhu. Ukaz 19. 1. 1721. određuje slanje ruskih stručnjaka u Kinu sa zadatkom da se ispitaju sve mogućnosti oko proširenja ruske trgovine s tom zemljom.[28]

Trgovački odnosi s Evropom bili su svakako u središtu pažnje Petra I. i većinom je počivala na recipročnoj osnovi koja, međutim, nije uvijek bila najpovoljnija po Rusiju. To se osobito odnosilo na poslove sa Švedskom i mnogim drugim zemljama gdje se predviđala međusobna razmjena poslovnog svijeta. To se uvijek nije moglo postići zbog pomanjkanja izučenog personala i nezainteresiranosti domaćih ljudi za jače trgovačke pothvate kako se to u ukazu 4. 8. 1724. izričito naglašuje. U tu je svrhu Trgovački kolegij morao primoravati domaće ljude da osnivaju društva za vanjsku trgovinu te ih i novčano poticati. Da bi im olakšala poslovanje s inozemstvom, ukaz 11. 3. 1715. određuje osnivanje ruskih banaka u glavnim evropskim središtima, a onim 31. 1. 1724. naređuje svim ruskim konzularnim predstavništvima u Evropi redovno slanje privrednih izvještaja od interesa za ruski izvoz i njihovo dostavljanje zainteresiranim osobama. Već 22. 6. 1697. car sklapa trgovački ugovor s Prusijom na bazi uzajamnosti a 4. 11. 1711. s Nizozemskom. Nekoliko godina kasnije odredbom 14. 11. 1723. nudi Nizozemskoj zajednički nastup u novoosvojenim perzijskim pokrajinama u trgovini svilom. 1705. bi potpisan trgovački ugovor s Danzigom, koji daničkim trgovcima dozvoljava i tranzitnu trgovinu preko ruskog teritorija. Slični su ugovori bili potpisani 27. 11. 1705. s Lübeckom i Hamburgom. Osobito važan bijaše trgovački ugovor s Francuskom koji je stupio na snagu 15. 8. 1717. Tim se ugovorom predviđao izvoz francuskih vina u Rusiju i izvoz ruske robe bez posredništva stranih osoba. Uredbom 8. 11. 1423. stupio je na snagu trgovački sporazum sa Španjolskom i Potrugalom koji je predviđao stvaranje uzajamnih trgovačkih društava. Slični su sporazumi bili postignuti i s Mlecima te sa Šlezijom i Engleskom.

Uredbom 24. 10. 1722. car obrađuje i carinsku politiku zemlje, način na koji će se carine pobirati, onemogućiti krijumčarenje i krivo označavanje težine. Osobito dolaze do izražaja tranzitne carinske stavke koje su upravo služile tom da od Rusije stvore što je moguće više tranzitno područje na liniji Azija—Evrope.[29]

U najužoj vezi s pitanjem trgovačkog prometa, Križanić ne zaboravlja ni pitanja saobraćaja na kopnu i na moru, te poštanskog saobraćaja. Dok su sve te stvari postojale u Evropi, naš ih autor predlaže i u samoj Rusiji. Tu osobito dolazi u pitanje cestovni promet, njegova sigurnost od pljačke, a u poštanskom prometu navodi evropsku praksu trhonoša s konjskom spregom koji su u točno određenim razmacima raznosili pisma iz mjesta u mjesto. Naš autor nije zaboravljao ni bogatstvo ruskih rijeka te mnogobrojna mora koja su i te kako važna za brži i jeftiniji saobraćaj.

Petrova briga u pitanjima saobraćajne politike nije zaostajala za mišljenjima našeg autora. Već ukazima 5. 12. 1697. i 30. 4. 1719. car naređuje da se poslovni ljudi ne ometaju na cestama te da se karavanama s robom osigura i vojnička pratnja. Poštanska je pak služba bila pod kontrolom glavnog poštanskog inspektora u prijestolnici, a svaka je poštanska stanica u carstvu posjedovala šest konja.[30]

Najveći pothvat Petra I. na polju saobraćaja, i već poznata briga u stvaranju domaćeg brodarstva, predstavlja svakako usmjeravanje pomorskog prometa iz arhangelske luke na sjeveru u novo podignuti Petrograd na Baltiku, uz prilično negodovanje mnogih poslovnih ljudi. Obilato zakonodavstvo Petrova vremena da se usklade interesi tih dvaju središta u gospodarstvu zemlje gdje su se isprepletali najrazličitiji interesi jasno ukazuje na to da je nova prijestolnica osobito ležala na srcu njena osnovatelja, jer se tim činom 1703. godine Rusija otvorila bezpovratno prema Evropi i postepeno postala svjetska velesila. Tako

ukazi 31. 10. 1713, 27. 4. 1716. i 16. 11. 1716. te onaj 12. 12. 1716. i 15. 11. 1717, uz mnoge druge, do posljednjeg 18. 12. 1724. usmjeravaju promet iz jedne luke u drugu, djelomično ga oslobađaju ovih ili onih daća i dr., pogodujući svakako što bržem razvoju tog novog središta carstva, ne zanemarujući ni osuvremenjivanje drugih ruskih luka, koje predviđa ukaz 5. 4. 1722. Isti taj ukaz predviđa, gdjegod je to moguće, na ruskom brodovlju zapošljavati većinom domaće ljude, kako bi se strani elemenat što više odstranio iz ruskoga života. To je, uostalom, bila osnovna misao i našega autora, koji je u stranom elementu vidio najveći problem ruskog društva uopće.[31]

BILJEŠKE

Dok su citati iz Križanićeve »Politike« lako dostupni u izdanju Matice hrvatske, Zagreb, 1947, dotle su ukazi i odredbe Petra I. uzeti iz »Cjelovite zbirke zakona Ruskog Carstva počam od 1649. godine«, svezak III—VII, Petrograd 1830—1) Sv. III/str. 293, 390, 532, V/760, 2) III/390, VI/388, 755, 3) VI/388, 4) IV/779, VI/252, 5) V/462, 678, VI/676, VII/250, 309, 6) IV/443, VII/288, 7) VI/251, 8) IV/42, VII/369. 9) V/490, VII/182, 10) IV/42, VI/251, 11) VI/447, 12) V/760, III/204, VI/796, VII/110, 13) VII/br. 4379, 14) VI/292, 664, 15) V/601, VII/167, 16) V/462, III/br. 2467, IV/br. 2846, 2544, V/br. 3162, 3309, IV/br. 2943, V/br. 2943, 17) III/462, V/735, 18) VI/101, 727, VI/br. 3457, 19) IV/br. 1958, 2165, 20) V/601, 21) III/br. 1545, III/br. 1578, 1602, 1604, 1692, 22) III/br. 2045, IV/br. 2343, 23) III/br. 2024, 2059, IV/br. 2203, 2610, 2611, 24) III/br. 1958, III/br. 1988, 25) III/br. 1584, 2009, IV/br. 2366, 26) III/br. 1592, VII/br. 4115, 4285, 4300, 27) IV/br. 2349, V/2398, 3097, VI/3385, 3618, 3700, 28) III/1615, 618, 1672, IV/2349, VI/3716, 29) VII/4540, 4453, III/1589, IV/2447, VI/4362, IV/2082, 2803, V/3098, VI/4348, 4341, 4351, 3723, 4278, 30) III/1607, IV/2192, V/3360, 31) IV/2732, 3016, V/2737, 3051, 3115, VII/4618, VI/3984.

N. NEKIĆ

Susret

Čiste, ravne i osunčane površine moga stana u novom naselju blistale su. Police regala poluprazne, jedna kristalna pepeljara kao davni poklon ispred skromnog reda knjiga. Na hrptovima se mogu pročitati naslovi niza dviju enciklopedija. Nigdje tragova života, nereda, krpice, čarape, ili poremećenog namještaja. Kroz staklena vrata vidi se prazni balkon s kojeg puca pogled na betonske blokove, aluminij i staklo.

Otključao sam vrata i objesio proljetni kaput na praznu vješalicu u predsoblju. U kuhinji sam podgrijao konzervu na plinu, postavio nemarno pribor za jelo i pošao oprati ruke. Bjelina pločica u kupaonici i miris losiona neugodno me podsjeti na današnji dan. Prvi put nakon četrdeset i četiri godine života zamislio sam se nad pitanjem: Od čega su bolovali vaši roditelji? Prije toga savladala me neka neprepoznatljiva slabost s gubljenjem svijesti. Od čega su bolovali moji roditelji? Moji roditelji... Do sada se nisam ni jedan jedini put upitao za nešto slično.

Započeo sam jesti svoj bezlični obrok. Pri tom sam, da zataškam pitanje, mislio na noćašnji san: vozim se na čudnoj splavi sastavljenoj od olupina, krpa, starih dasaka, i pokušavam se zatvoriti u prostoriju ograđenu rasklimanim zidom. Nikako mi to ne polazi za rukom, a želim se sakriti od obližnjih promatrača na obali koji vire na plutajuću splav. Moram obaviti nuždu, a oni gledaju. Voda nosi splav sve dalje i dalje, više ne upravljam njime, strah me obuzima i stid što se ne mogu zatvoriti i sakriti. To užasno i neumitno promicanje obale iza čijih grmova su virili znatiželjnici i nemoć da upravljam splavom još sam osjećao dok mi se u ustima razlijevao bljutavi okus konzervirane paprike. A svega nekoliko sati iza toga sna pogodilo me je pitanje liječnika: Od čega su bolovali vaši roditelji? Jeste li imali nekog rođaka koji je pokazivao ovakve slabosti?

Nisam mu mogao ništa odgovoriti. Do sada nisam ni želio ni trebao znati odgovor na takvo pitanje. Sav moj život, ravan i jasan, materijalno sređen, ukrašen odlascima na nogometne utakmice ili kino-predstave, čitanjem »Starta« i romana s kioska, ponekad izletom u motele na slovenskoj strani kada bi naišla neka ljubavna avantura, bio je znak spokoja i zdravlja. Moji prijatelji u firmi računali su sa mnom kad god je trebalo prirediti zabavu, otići na vikend, kartanje ili kolektivne drmalice. Ako identitet znači jednakost s načinom života, ja sam bio smatran materijalistom.

Nema dilema, sve ti je to izmišljotina, daj se opusti, bile su mi najmilije uzrečice.

Pospremio sam ono malo suđa i izvalio se na ležaj u sobi. Ljepota proljetnog popodneva nije me, kao nekada, potakla da planiram razonodu poslije odmora, pranje kose, kino... Želio sam da me netko nazove telefonom kako bih zaboravio liječnikovo pitanje. Cijeli svoj život proveo sam u uvjerenju kako sam neovisan od roditelja, rodbine, prošlosti uopće. Ovu posljednju nisam ni priznavao ni poznavao. Što je to uopće prošlost? Nesigurne priče koje me ne

mogu i ne trebaju zanimati. Klonio sam se svega što nije stvarno, opipljivo i provjerljivo. Uvjerio sam se da dobro postupam jer sam rijetko upadao u krizna stanja. I tako sve do jutros kada mi se nakon četrdeset i četiri godine postavilo pitanje o mojoj prošlosti. A ja o njoj ništa ne znam. I ne bi me ono uznemirilo da se ne radi o mom životu za koji mi u ime budućnosti treba prošlost. Rekao sam malo ljutito liječniku: Kakve veze imaju moji roditelji s mojom bolešću? Pa čak i da su bolovali, kakve koristi imam od toga što to znam? Hoćete li me drugačije liječiti ako je nasljedno?

— Nastojte saznati, odvratio je liječnik, o tome će mnogo ovisiti.

* * *

Doputovao sam ranim jutarnjim vlakom u gradić K. gdje je živjela i umrla moja majka. Maglovito i prohladno proljetno jutro pratilo me starom ulicom do mosta preko rijeke. Naslonio sam se na ogradu i zagledao u vodu koja se valjala poda mnom. Pušila se plitka i muljevita. Vijugala je i nestajala iza nasipa pritiješnjena alejama kestenova spojenim u daljini kao na slikama renesansnih majstora. Pokrenuo sam se u pravcu centra gradića gdje sam proveo djetinjstvo. Zlatar je podizao roletnu na dućanu, burek se već pekao u prostoriji do njega, a neke kućne haljine resile su susjedni izlog. Udahnuo sam poznati miris vlage iz širokih ulaza nekada trgovačkih kuća građenih prije više stoljeća. U mom novom naselju ništa me nije podsjećalo da sam samo karika u dugom i nepreglednom lancu tamnih predaka, a ovdje je svaki pa i najmanji reljefni ukras nad dovratkom svjedočio o proticanju vremena, ogrebotine na mesinganim kvakama sačuvale su sjajne površine koje su nastale od dugih dodira nekih ruku kojih više nema. Trebao bih se naljutiti na samoga sebe, ali nemam snage. Prepuštam se ovom čudesnom uranjanju, kao da sam upao u urnu vremena gdje sjedim na mekom pijesku i propadam u bezdan.

Trebao bih doći do bolnice i put me vodi mimo škole gdje sam proveo pet godina. Klasicistička i spokojna građevina ukrašena girlandama cvijeća i lažnim stupovima tiho me muči. Tražim prozor... a, evo ga, tu je... Tu se iza tog prozora nalazio 1948. neki mali dječak (nije moguće da sam to bio JA!) i od svega, baš glupo, sjećam se potpuno bezrazložno samo neke pjesmice koju nas je učila učiteljica u strogoj vojničkoj bluzi a usput smo morali mahati zastavicama: Živio nam sokoliću Aleksandre Rankoviću... Ostalo sam zaboravio. Ne pamtim više ni ime učiteljice, ostale su mi u uspomeni samo njezine pune usnice s crnim brčićima i spojene obrve.

Što je to sada? Kakve su to jalove i jeftine scene kao iz kakvog sentimentalnog filma?! Ljutim se na sebe. Držao sam do svog sportskog izgleda i snažne realistične prirode. To me izdvajalo iz konfekcijske gomile.

Na raskrašću pred starom školom još uvijek je stajao stup iz Napoleonovog doba. Jednom sam se izgubio u magli i plakao na podnožju stupa dok me nisu našli i odveli kući. Kući... Više ne odlazim toj kući. Tko li živi u njoj? U bolnici mi reknu da ne drže dokumentaciju stariju od deset godina. Možda mogu tražiti u arhivu? Ne znaju, moja majka je davno umrla... a to nisu važni dokumenti...

Na povratku iz arhiva izbijam na glavnu ulicu, Korzo, gdje svaka kuća ima devet prozora a to ima neko značenje. Ima neko značenje... Samo kakvo? Prelazeći ulicu spomenem se odjednom majke. Tu smo prolazili u šetnji, vodila me drhtavom rukom, ruke su joj uvijek drhtale, a na drugoj strani uz samu rijeku sjedali smo na klupu pod kestenovima. Onda bi mi pokazala mjesto gdje je bila sinagoga i pričala o tome kako je izgledala dok je nisu srušili. Nosila bi za mene pohani kruh u papirnatom omotu i izvadila ga kad

bih ogladnio. Imao sam i veliki kolut koji se vozio pomoću savijene žice ako si trčao. U sutonski odbljesak svjetala nad vodom rijeke vraćali bismo se kući. Iskrivljene i nepotpune su ove slike na koje nisam do sada mislio. Začudih se množini sačuvanih i duboko spremljenih uspomena.

Idući uzduž provincijskih i neukusnih izloga pretrpanih robom bez reda i ljepote, skrenuh desno. Tu se ulica uvlači u najstariji dio grada. Zelenilo, park. Svoje igre nejasno vezujem baš za ovo mjesto. Samo onda je tu carevao korov u koji smo se skrivali, i stari zid, ostatak tvrđave. Odjednom se osjetim raznježen nad tim dječakom koji je tu negdje trčao u visokim potkovanim cipelama lupajući po kamenju. A i te cipele je majka kupila na neobičnom mjestu — na trgu starih stvari gdje se skupljalo sve ono što su ljudi mogli prodati da bi nabavili drugo, potrebnije. Ta čudna oskudica u kojoj sam proživio svoje djetinjstvo bila je sasvim izblijedjela, o njoj nisam govorio nikome, ne zato što bih se stidio, nego zato što je spadala u povijest moga života, a ja do povijesti nisam držao. A sada se odjednom sjećam kako je krvarilo moje malo srce drhteći na trgu starih stvari jer je milicija hapsila švercere. Sjećam se da su majci iz ruke otrgli već kupljene cipele za koje se ona grčevito borila. Ja sam ju vukao za suknju i šaptao: Nemoj, mama, nemoj! Bojao sam se i stidio njenog poniženja.

I neke jutarnje mučnine obnovim u sebi, čudan osjećaj praznine koji bi me obuzimao pred rijetka putovanja vlakom na koja se polazilo u cik zore a sve je mirisalo na maglu i sumpor. U kupeu smo jeli tvrdo kuhana jaja. Majci su ruke drhtale dok ih je vadila iz čiste kuhinjske krpe.

Neraspoložen zbog svoje ganutosti koja se javljala neovisna o htijenju, pošao sam prema svojoj nekadašnjoj kući ne znajući zašto, a ipak primamljen čudnom željom da vidim kako izgleda poslije trideset godina. Gotovo je nisam prepoznao. Obnovljena, s novootvorenom prodavaonicom cipela, ljupko se smiješila svojim prozorima na prvom katu, svježe opranim i blistavim u ovo proljetno jutro. Hitro su mi se javljali i ispreplitali odbljesci slika davnih dana, nepozvano i čeznutljivo sudarali u nejasnim prostorima podsvijesti. Tako se iznenadno sjetih rupe na zidu u dvorištu gdje sam krišom vadio kreč i jeo. Ušao sam i pronašao dvorište — vlažno, usko i malo, a čini mi se da je bilo veliko! I prvi put ovoga jutra zažalim zbog nedostatka uspomena, jer ničega se nisam mogao jasno sjtiti osim te rupe... U tome se otvore vrata iza mojih leđa i iz prizemnog stana proviri gruba glava velikog nosa s osmijehom koji je otkrivao kvarne zube. Muškarac upita: Koga tražite? U trenu odgovorim, ne razmišljajući, i sam začuđen svojim istupom koji je još prije dva dana bio nezamisliv: SEBE. Čovjek se zakašlje i polako zatvori vrata, ali ostane iza platnene zavjese očito uplašen odgovorom.

Popeh se na prvi kat ne znajući što ću reći kad pozvonim na vrata svog bivšeg stana. Na vratima pročitam neko ime i prezime koje zaboravih u trenu. Pozvonim. Čuo sam prigušen odjek zvona kroz dvostruka vrata. Toga sam se časa sjetio da su vrata bila dvostruka. Ništa se nije micalo. Već odlučim otići, kad začujem šuškanje oko brave. Malko se uzbudim. Vrata se polako otvaraju. Ovako otvaraju starci, pomislih. Ne skidajući lanac s brave, pokaže se lice starice: Koga trebate?

Pošutim nekoliko sekundi koje su bile dovoljne da starica posumnja u moje poštene namjere i počne zatvarati vrata. Onda rekoh glasnije nego što je potrebno: — Tu sam nekada stanovao. U djetinjstvu, dodah kao da se ispričavam... — A, tako! I što biste htjeli?

— Tako, ništa. Htio sam vidjeti stan.

Ona proviri i malo bolje me pogleda: — Morat ćete pričekati moju unuku da se vrati s posla. Ja nikome ne otvaram vrata dok nje nema.

— A kada se vraća vaša unuka?

— Iza dva sata. Radi tu blizu.

I vrata se zatvore.

Dakle, imam tri sata vremena, uhvatim sebe u razmišljanju. Tri sata... mogao bih nešto pojesti i potražiti knjižnicu. Možda nađem neki podatak u kakvim starim novinama. Na ulici mi sunce zaslijepi na trenutak oči a toplina i proljetni vjetar kao nekada u djetinjstvu, izazovu bezrazložnu radost i zanesenost. Taj vjetar, pun tajni i obećanja, ljude koji idu ulicom ususret vjetru nosi te im lepršaju kose i haljine. Pokušavam zamisliti da sa mnom ovoga časa šeće Boba i dijeli ovaj ustreptali zanos. Ne! odbacim tu misao. Zaboravljao sam na razlog svoga dolaska, uživao u danu, polivenoj i opranoj ulici, oblacima koji putuju blistavim lokvama vode kao u zrcalima, crvenkastim krošnjama mirisnih sićušnih listića, žutim forzicijama i magnolijama.

U knjižnici zatražim lokalne novine iz godine smrti moje majke. Pomno sam gledao oglase o mrtvima, prvi put u mom životu. Odjednom me zaboli nenadano, čudno: Melanija Strugar, umrla nakon duge i teške bolesti, dana 20. 11. 1953... Naravno, kako sam mogao očekivati da piše kako je umrla, to se u novinama ne piše. Kratkoća teksta u nizu drugih, pojavi se kao surova i mehanička ogrebotina u mojoj nutrini. Ništa mi nije objašnjeno, tko zna, možda mi je ujak i pričao o tome, ali to je bilo tako davno i ja se ne sjećam. A sada više nema ni ujaka, ni bilo koga drugoga da mi to objasni... o samoćo moja draga i slavljena, moj život bez okova, i moja sudbina u kojoj nije bilo dosadnih rođaka, savijaju se oko mene gluhom prazninom!

* * *

Sunce je sa zapada upiralo u zelene roletne dok sam se penjao na prvi kat osjetivši umor i pospanost. Kao da sam posustao i osjetio uzaludnost svojih napora, možda čak i gluposti. Ali nastavljao sam koračati i makinalno pozvonio na vratima. Ovoga puta brzo se začuše koraci i pojavi se djevojka ravne, glatke kose koja joj je pokrivala jedno oko. Čvrsto me pogleda i upita:

— Koga trebate?

— Ja sam jutros bio ovdje. Ne znam, možda vam je baka rekla, htio sam vidjeti stan.

— A, da, pričala mi je, uđite!

I ukloni se da me propusti u usko predsoblje. Ništa nisam prepoznao. Ni raspored prostorija. To me zbuni.

— A vi se sjećate ovoga stana? Tu ste živjeli kao dijete?

— Da, odnosno ne. Živio sam, ali se ne sjećam.

Sve je drugačije, ili možda isto kao nekada, samo ja ne mogu prepoznati. Dok me je uvodila u sobu svidjela mi se njena vitka figura, a zaboljelo me je odsustvo uspomena. Osjećao sam bijedu i prazninu — da se bar sjetim namještaja ili mjesta gdje mi je stajao krevet! Soba je mirisala na neke fine isparine urednog ženskog svijeta — sapune i parfimirane tkanine. Djevojka me zamoli da sjednem u fotelju koja je bila okrenuta prozorima. Ponudi da će skuhati kavu i ode u kuhinju iza staklenih vrata, a ja se prepustim promatranju sobe. Očekivao sam neko uzbuđenje, ali se ništa ne dogodi. Pomislim da je ovo glupo i besmisleno. Priđem polici s knjigama čitajući naslove s hrptova, većinu tih knjiga vidim prvi put, za neke sam samo čuo, bilo je i stranih na njemačkom i francuskom jeziku. Tada me trgne glas starice:

— A, vi ste došli! No, da, rekla sam ja Veroniki, čekat ćemo ga. Sigurno će doći.

— Kako ste znali da ću sigurno doći? Mogao sam vas i prevariti.

— A, ovakvi ipak jednom dođu, kad osjete zov.

Starica lukavo zaškilji i onako debeljuškasta lagano sklizne u jednu od

fotelja. Kao da se smijuckala. Ili mi se to činilo. I kao da je imala neku čudnu nadmenu sigurnost, onu koju donosi starost i ne može je nadomjestiti nikakva naobrazba ni mladost, onu koja je posljedica stanja da je sve iza nas, a dani se odbrojavaju prema svršetku. Gledao sam staricu i zamijetio jednu oveću izraslinu na vratu koja se stalno micala dok je starica govorila. Sve me to odbijalo — a najviše njeno ponašanje, pomalo familijarno i pokroviteljsko.

— Gle, pomislim, kako me se dočepala, sigurno joj je dosadno u životu.

— Varate se ako mislite da ću vam dosađivati!

Pa ona kao da vadi moje misli!

— Ne, samo dobro poznam mladi svijet i znam što može misliti.

— Pa tako ste znali i da ću doći i ovdje s vama sjediti u sobi mog djetinjstva?!

— Da, to sam slutila, to više što ovdje čeka i jedan predmet koji vama pripada.

— To je već mistifikacija! Kako sam mogao znati za to!? Nikako! Znate li što me je dovelo ovamo?

— Ne potpuno, ali vjerujem da nisam daleko od istine ako kažem da ste u potrazi za svojim precima.

— Ali, gledajući vas, začuo se glas Veronike, čovjek ne bi vjerovao da ćete doći ovako brzo dok ste još samosvjestan, zadovoljan, moderan! Mi smo vas očekivali znatno kasnije.

— Što to znači?! zaprepašteno sam okrenuo glavu u pravcu odakle je dopirao ugodan alt.

— Vi ste mene očekivali? Predmet koji me čeka? Mene? Oprostite, ali moram reći da mi sve ovo zvuči kao glupi štos.

— Možda, pomirljivo nastavi starica, ali to je unatoč tome istina. Nemojte misliti da ono što vi ne znate nije istinito ili da ne postoji!

— Dobro, počeo sam se uzbuđivati, što je to moje u ovoj kući?

— Ovo.

I starica upre prstom u starinsko zrcalo koje je visilo na zidu između dva visoka uska prozora. Bilo je u pozlaćenom okviru, pomalo olinjalo i mutno, djelomično zastrto tamnocrvenim zastorom. Pa ovo je kao u lošem trileru, ironizirao sam u sebi, zrcalo, bakica...

— Sjećate li ga se? Ne?! Ono je pripadalo vašoj majci i njenoj obitelji prije toga.

— A kako je postalo vaše, upitah.

— Vaša majka je bila moja dobra prijateljica.

— Zaista?! radosno sam uzviknuo.

Sve mi se odjednom učinilo tako logično i ugodno.

— Zaista?! Pa što mi to niste odmah rekli?

— Zato jer treba ponekad poslušati Angeronu. I starica stavi prst na usta.

— Angeronu? Tko je to?

— Rimska boginja šutnje. Vaše prezime je Strugar? Zar ne? Po djevojačkom prezimenu vaše majke. A ime Egon?

— Da.

— A znate li što to znači?

— Ne posebno. Ime je, čini se, germanskog podrijetla. Dalje ne znam.

— To je isto kao Ekhard, što u izvornom tumačenju znači jak poput mača. Vidite, ime ima značenje, pa ako ga vi ne znate, ono postoji. Dano vam je u namjeri da budete snažni u životu. Vaša majka se bojala vaše nježnosti i osjetljivosti. Željela je da budete jaki i otporni, srčani, znala je da će vam to trebati i obilježila vas je imenom. Vjerovala je da to donosi sreću.

Sav sam treperio dok je govorila i napeto gledao njene punačke obraze

izbrazdane mrežicom sitnih bora, podsmješljive usne i bijelu kosu. Veroniku sam jedva zamjećivao od napetosti koja me uhvatila i jedino su me uznemirivale njene ruke koje su slagale i premetale neki zlaćani rubac na krilu.

— Ne žurite Egone, doći ćete još mnogo puta na stare tragove. Sve će se objasniti, ali ne odmah. Evo pogledajte, u ovom kutu stajao je vaš krevetić kad ste bili mali. Majka je puno brinula o vama, znala je da će umrijeti rano i ta slutnja učinila je njen odnos nježnim i bolećivim.

— A kako je umrla?

— Zar vam ujak nije pričao?

— Da, vjerojatno, ali vrlo davno i ja sam to zaboravio.

— Nevolja je očito velika kad morate u prošlost, doda Veronika i ustane da otvori prozore koji propuste mirise cvjetova s voćaka iz susjednog dvorišta. Upadoh u topao i raskošan vrtlog slika, mirisa ulice i njenog laganog žamora, žamora malog mjesta i odjednom me zaogrnu neko izgubljeno dječačko nedjeljno jutro kad smo spokojni i praznički odjeveni odlazili od kuće...

— U pravu ste, nevolja, liječnik mi je zatražio da kažem od čega su bolovali moji roditelji, ili preci.

Tada starica ustane i pruži mi ruku.

— Dođite! No!

I povede me pred zrcalo. »Ništa vas ne sprečava da uđete u zrcalo i otkrijete prošlost, osim vas samih!«

Potom rastvori zastore i oslobodi ogledalo koje je u punoj veličini dosezalo do mojih koljena i nadvisivalo moju glavu. Mutno je odražavalo moju figuru i činilo se da mu površina podrhtava.

— Ne bojte se! I nemojte se čuditi. To je moguće, zakoračite unutra!

Osjetih da sam se preznojio krupnim kapima i kad se htjedoh obrisati, Veronika mi pruži rubac kojim se igrala na krilu. Otrah čelo i bi mi lakše. Dok sam ga vraćao, Veronika mi suučesnički namigne i lagano me gurne naprijed. Želudac mi se sklupčao od straha, ali ponesen znatiželjom — zakoračih. Očekivao sam tresak stakla ili udarac u tvrdo, ali začudo uronih u meku paučinastu tamu bez ogrebotine...

* * *

Preda mnom se pružao dugačak hodnik. Negdje u sivozelenkastoj daljini sužavao se i pretvarao u jednu jedinu vidljivu i sjajnu točku. Pođoh oprezno ne razabirući u početku ništa od tame. A onda se počnu otvarati vrata i lijevo i desno duž hodnika. Shvatio sam da treba proći kroz jedna i vidjeti što se krije iza njih. I nasumce zakoračih u prvu. Najprije je bila tama, samo glasovi su se čuli, kao šapat, kao dugi uzdasi, romon kiše, nejasni i smotani u nerazmrsivo klupko. Ni jedan nisam mogao prepoznati, a bilo je ženskih, muških, dječjih, zapomažućih, molećivih, oštrih, zvonkih, kreštavih, sjetnih... Stajao sam prestrašen i nesiguran ne znajući kuda. Oči su mi se privikle na tamu i pojavili su se obrisi mosta koji je lebdio nad izmaglicom vode. Na mostu se pojavio neki čovjek i skočio u bezdan. Glasovi su se digli u zuj do urlika i naglo pali u nostalgičan mrmor. Htio sam potrčati da vidim što je s čovjekom, ali noge su mi bile kao odrezane, drhtala su mi koljena. Okrenem se prema vratima, kad začuh ime svoje majke, netko je dozivao, muški glas, molećiv i zapovjednički u isti mah, opor, s posebnim naglaskom na a, Melanija, Melanija... sve tiše... Melanija... Uronim u sivu masu glasova, dahom su me dodirivali, neki okrznuli uho sasvim blizu dok sam tragao za dozivateljem. Ispreplelo se beztjelesno grmlje kroz koje sam meko gnjeo nevidljivo tlo i otkrio svjetlucanje tmaste zelenkaste vode na kojoj je, leđima prema gore, plutao čovjek s mosta. Tiho ga je ljuljuškala gusta masa. A onda se naglo

pojavi svjetlost na drugoj obali i ja ugledah svoju majku, samo mnogo mlađu, kako stoji na rubu obale držeći za ruku sasvim malo dijete. Grunulo mi je srce kao u praznom sanduku jer sam shvatio da sam to ja. Ali neki drugi, nepoznati Ja koji drži majku za ruku i pokazuje prstićem na čovjeka u vodi. Htio sam viknuti Mama! ali sam osjetio da se krik pretvara u šapat koji ona nije mogla čuti. Slika se istopila kao u kaleidoskopu kad se pokrenu kamenčići. Gubio sam rijeku, obale, glasovi su se miješali i sutonski zgušnjavali kao huj vjetra u krošnjama borova... Natraške sam gazio prema sadašnjosti želeći što prije van, van, na svjetlo, kroz ogledalo na jasnoću dana!

Pojurio sam natrag prema izlazu, hoću reći ulazu, to jest mraku iz kojeg sam došao, jer pamtio sam da je svjetlost u daljini na kraju hodnika značila daleku prošlost prema kojoj je hodnik vodio. Samo čvrsto, uvjeravao sam se, samo junački natrag u mrak koji me dijeli od pozadine ogledala, a onda kad prođem ogledalo, bit ću opet u sobi. Sumnje koje nisam smio do kraja izgovoriti — sumnje da neću *moći* natrag, nadule su mi žile na sljepoočicama.

Ali, začudo, bilo je lako. Smogao sam hrabrosti da zakoračim u neizvjesnu sadašnjost koja je morala biti iza zrcala. Tih nekoliko sekunda koje sam proživio pipajući rukama prema mraku i čekajući polusuznih očiju i oznojena čela da probijem u tu jedino željenu neizvjesnost koja je moja sadašnjost, neću zaboraviti. Provala svjetlosti me iznenadila i zabauljam na Veronikine ruke.

— Egone, putniče, dobro došao!

Učinilo mi se da me dugo nije bilo, ali soba sa staricom i Veronikom bila je ista, sunce još nije zašlo, a na stolu je stajala moja nepopijena kava. Drhtav i smeten spustio sam se u fotelju. Slomljeno sam šutio shvativši da se događa nešto što ne mogu objasniti, a one znaju i tu prednost nisam mogao prebroditi, bar ne ovoga časa.

Starica je mirno predložila:

— Zrcalo je vaše, Egone, nosite ga sobom.

Ne znajući da li da se radujem ili plašim klimnuo sam glavom:

— Doći ću ovih dana kolima.

— Nije potrebno, može vas Veronika odvesti sada, je li Veronika?

Pomislit će da se bojim, moram pristati. I tako je skinuto ogledalo sa zida.

* * *

Prvi ulazak u zrcalo vratio mi je san: prolazim kroz aleju kestenova na čijem kraju stoji žuta kuća. Tu netko umire. Slutim da je to ona, moja najdraža. I sad to ponavljam — idem kroz stoljetni drvored, smiraj je sunca koje kaplje u rumenilu, a preda mnom se sužava aleja i u daljini crni kapija iz prošlog stoljeća na žutoj podlozi kuće. Sve je to san, mislim putem, a onda shvatim da je istina, a nema velike razlike između one istine sna i ovog istinitog trenutka posuđenog iz sjećanja. Možda sam odavno odsanjao sve što će mi se dogoditi, a sjećam se da su neki sni bili strašni. Bože, zar je moguće da će se i to ispuniti?! Duboki zvuci vode koja kaplje kao harfa u pustoj dvorani. Sladostrasni strah ispunja mi dušu, odjednom se svi ružni trenuci moga života sakupljaju i naviru, sve moje male i velike podle misli oblikuju svodove dosad nepoznatih osjećaja kojima se ispunjavam kao vremenom bez početka i kraja.

Iza njih javljali su se i vrtuljci nad šarenim šatorima cirkusa koji su me u djetinjstvu mamili najviše od svega, vrte se i u zrcalu, zvone sjetne melodije nekih valčeka i bleh-muzike, a stari susjed Židov koji je preživio holokaust opet je tu da me uči ALEF, BET, GIMEL, DALET. I ne pamtim ni jedno slovo osim dalet — izgleda kao otkinuta vrata.

U početku sam mogao po svojoj volji ulaziti u zrcalo i vraćati se. Moj

tako jednostavan život i jednodimenzionalni svijet postajao mi je sve mrži i prazniji, jedva sam čekao trenutak da dođem kući i uđem u zrcalo. Ponekad sam izostajao s posla, odbijao prijatelje izmišljenim obavezama i jurio u svoju sobu. Izgubio sam svoj mir. Beznačajna povijest moga života počela se oblikovati u mrežu čiji konci su se protezali na sve strane u beskraj, preplitali s tuđim nitima i moje Ja nije imalo ni početka ni kraja.

A onda je opet došao mjesec svibanj. Negdje oko pet sati poslije podne 8. dana istog mjeseca ušao sam posljednji put u zrcalo. Naslutio sam uspomenu: dok su pod prozorima listali jablanovi i žvrgoljile ptice, sjedio sam u klupi i pisao zadnji pismeni rad prije mature. Likovi su izblijedjeli, sve su to samo sjene i neka jureća lica koja izranjaju i nestaju u dubini vremena, ženske glave nagnute ljupko nad papir, miris olovaka i šuškanje papira, šapat, zvonki smijeh s ulice, pred vratima se razlijeva kristalno-modri suton zajedno sa zvucima zvona i nekim velikim iščekivanjem koje je lebdjelo u zraku kao da sva ljepota tog trenutka neće zauvijek nestati kad dani krenu u propanj.

Sve sam to odjednom ponovo vidio i proživio u nekoliko časaka magnovenja čim sam otvorio prva vrata i pošao dalje u neomeđenu prostoriju dobivajući — kao krljušti vraćene na tijelo ribe — ulomke sjajnih slika: oči, valovit sjaj neke ženske kose, miris lanolin sapuna s nekog izleta, oštri bol zuba umnjaka, sve dalje i dalje propadao sam u gustu masu povorki koje nose transparente s imenima i uzvikuju: Pela-džukela! Život damo — Trst ne damo! i ti uzvici se miješaju s osjećajem nažuljane noge, hrastove šume, sjena na panjevima na kojima sjedi i ona, Mila visokog čela, i opet mi davna bol zapara srce kao dugim noktom. A sve je to slatko, ta bol i vjetrovi, rub šume, naše mokre platnene cipele, krošnje koje propuštaju vragoljaste zrake sunca... ali čim se pokrenuh, obavije me neugodan prostor neke stepenaste učionice u kojoj sjedimo, i ja sam tu, i bojim se kao onda. Bojim se da me ne otkriju. Na mjestu našeg profesora nalazi se drug R., kažu da je iz nekog komiteta, s njim je i njegova pomoćnica drugarica M. Oni prijete i uvjeravaju — neka se javi onaj koji je rekao... Bože, što li sam to rekao?! Koliko straha zbog beznačajne rečenice, i stida zbog kukavičluka. Drhturim kao prije četvrt stoljeća, gomila oko mene može postati prijeteća, ili zaštitnička, a zna se, gomila je gusta, neprepoznatljiva u pojedinostima, mučaljiva i sama zaplašena. Šutnja, duga šutnja. Guši me u grlu, odustajem u sebi od nastavka uspomene.

Polazim kroz paučinu i vodu prema izlazu, bauljam ranjen i usamljen baš kao i onda kad se još ne spoznah. Na izlazu kad digoh nogu da zakoračim u sadašnjost, ugledam na svoj najveći užas Sebe kako pružam nogu da ukoračim u prošlost. Okamenim se na tren i oba JA stadosmo gotovo se dodirujući. I tada shvatim od čega su bolovali moji preci.

Ivan BOŠKOVIĆ

Treća rukopisna zbirka latinskih i talijanskih pjesama Bara Boškovića

U literaturi o Baru Boškoviću i njegovu književnom radu stalno se navodio podatak da je najveći dio svojih pjesama spalio te da su sačuvane samo neke, i to zahvaljujući činjenici što su bile tiskane u zbirkama isusovačkih pjesnika. Svojedobno sam pak upozorio na dvije rukopisne zbirke njegovih latinskih i talijanskih stihova, u kojima je sadržano vjerojatno sve ono što je Baro ispjevao na tim jezicima. Te zbirke sačuvane su u Knjižnici Male braće u Dubrovniku i u dubrovačkom Historijskom arhivu s napomenom da je ona iz Male braće bolje očuvana i potpunija, a nastala je poslije Barove smrti, jer su u rukopisu odijeljene objavljene od neobjavljenih pjesama, a to je vidljivo i iz oznake godine nastanka rukopisa (1840).[1] Sad sam u prilici da upozorim na još jednu rukopisnu zbirku njegovih latinskih i talijanskih pjesama, koja je po sadržaju i rasporedu identična s onom iz Male braće, a nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (sing. R 3233).

Proučavajući rukopis iz Nacionalne i sveučilišne biblioteke, uočio sam da ima nekoliko zajedničkih osobina sa zbirkom iz Male braće. Oba rukopisa otprilike su iste veličine, sličnog su (ako ne i identičnog) uveza, vjerojatno su pisani istom rukom, također su odijeljene objavljene od neobjavljenih pjesama, redoslijed je isti, nazivi pjesama također (s nekim zanemarivim izmjenama — uglavnom u vezi s pisanjem velikog ili malog slova).

Zagrebački rukopis imade ukupno 128 stranica, od toga 10 nepaginiranih i bez teksta, jedino se na 3. nepaginiranoj stranici nalazi naziv zbirke i ime autora: *Bartholomaei Boscovich S.J. Carmina.* Od 1. do 10. paginirane stranice, pod oznakom *Carmina Edita,* nalaze se dvije objavljene elegije: *Ad Amicum in Patria commorantem* i *Patriae Desiderium,* a zatim od 10. do 118. stranice dvanaest neobjavljenih elegija, četiri ode, dvadeset i osam epigrama, pet ekloga, dvije anakreontske i tri ostale latinske pjesme, te trinaest soneta na talijanskom jeziku. Kao i u franjevačkom, i u zagrebačkom rukopisu svih pet ekloga svrstano je pod neobjavljene pjesme *(Carmina Inedita),* iako su I. *(Reges),* II. *(Xaveris)* i III. *(Parthenis)* tiskane u kremonskoj zbirci isusovačkih pjesnika godine 1772. *(Carmina Recentiorum poetarum VII. o Societate Jesu),* dakle dvije godine poslije Barove smrti, što dokazuje da su mnoge njegove pjesme, iako je on (prema

izvorima iz njegova doba) uništio sve svoje rukopise, ipak ostale sačuvane u prijepisima i u Italiji i u Hrvatskoj.

Budući da je u zagrebačkom rukopisu sadržano sve ono što se nalazi i u zbirci iz Male braće (a najvećim dijelom i u zbirci iz dubrovačkog Historijskog arhiva), uputno je zaključiti da je i taj rukopis nastao u Dubrovniku, te da je sastavljač tih zbirki jamačno sakupio na jednom mjestu cjelokupni Barov pjesnički rad na latinskom i talijanskom jeziku. Kad dodamo podatak da je sačuvana i jedna njegova pjesma na hrvatskom jeziku, i to u dvije inačice[2], danas više ne možemo govoriti o izgubljenom (uništenom) opusu Bara Boškovića, povučenog, melankoničnog starijeg brata Rugjera Boškovića, kojega je više privlačila tišina Recanatija (u kojemu je i umro), negoli blještavilo Rima (gdje je zamjenjivao brata na profesorskoj katedri), a svoje pjesmotvore — za razliku od Rugjera, koji je visoko cijenio svoj književni rad — nije smatrao toliko vrijednim da bi ih sačuvao. Ipak, stjecajem prilika, oni su došli i do nas. Na našim je latinistima red da o književnom djelu Bara Boškovića reču svoju mjerodavnu riječ.

BILJEŠKE

1. Ivan Bošković, *Dvije rukopisne zbirke latinskih i talijanskih pjesama Bara Boškovića, Almanah* »Bošković« za godinu 1963. Hrvatsko prirodoslovno društvo, Zagreb, 1963, str. 177—190.

2. Ivan Bošković, *Tri priloga životopisu braće Bošković* (O varijanti jedne hrvatske pjesme Bara Boškovića), »Mogućnosti«, g. VIII, br. 4, travanj 1961, str. 335—337. Prvu inačicu te pjesme objavila je Agata Truhelka u članku *»Uz Boškovićevu biografiju«*, Almanah »Bošković« za godinu 1954, HPD, Zagreb, 1954.

Albert POGAČIĆ

Kača — jadovača

Ti na trnu — ja na križu,
Tak življenje plača,
Obedva sme jada puni
Kača — jadovača.

Jadom sikčeš i ovijaš,
O glavi se dela,
Pred človekom još ti nisi
Nigdar mira mela.

Obedva ste jada puni,
V jenem ste si slični,
Jal i jad vas svetom vodi;
Obedva jezični.

Ti imaš otrov poleg zuba,
Človek na jeziku;
Pomirenja vašeg nema
Jošče na vidiku.

Ti na trnu — ja na križu
Gdo se vu to pača?
Obedva sme mučeniki
Kača — jadovača

Ivan PEDERIN

Putopisi Marijana Bolice i Stjepana Rajčevića

Putopisi ove dvojice pisaca nastali su u razmaku od preko 170 godina, a i bave se različitim zemljama — Crnom Gorom odnosno Rumunjskom. Njima je zajedničko što su nastali iz istih potreba, oba pisca, Marijan Bolica i Stjepan Rajčević bili su trgovački agenti koji su željeli putopis podići na neku višu razinu. Putopis kod ovih pisaca postaje sredstvom općenja među narodima uvjetovano potrebama trgovine što se razvija i obećava narodima preporod. Putopisac postaje učeni ekspert, njegova učenost nije teološka učenost, već praktična i gospodarska pa funkcija tog učenog putopisa postaje savjetovanje državne vlasti. Vršenje vlasti nije vršenje volje Božje, već savladavanje praktičkih i većinom gospodarskih problema.

Mlečići su na istočnoj obali Jadrana, točnije u unutrašnjosti, koja se u slangu mletačkih kancelarija obično nazivala općim nazivom »partes superiores« — gornje strane, nalazili prehrambene proizvode i sirovine za zanate što su se osobito od XIV. st. razvijali u gornjoj Italiji. Iz Bosne se u XIV. st. izvozi živa, pa lapis lazuli, grimiz, srebro, olovo, bakar, željezo, vosak, med, svinje, goveda, konji, sir, vuna, žito i krzna[1]. Primitivno poljodjelstvo tog doba nije stvaralo tržne viškove. Uz zanate koji se razvijaju raste broj žitelja, pa talijanski grad ima sve veće potrebe za hranom. Tu hranu grad ne može uvijek nabaviti u svojoj okolici, pa je Mlečići traže na drugoj strani Jadrana, u plodnoj Apuliji i na crnomorskim obalama. Kad su Turci osvojili Carigrad i Bosnu, prilike su se znatno promijenile jer je timarski sustav bio organiziran na načelima naturalne privrede. K tome je i Carigrad poslije 1453. opet rastao kao glavni grad velike Carevine, pa je sa 100 000 žitelja, koliko je imao 1453. porastao na 700 000 1580.[2] Crnomorsko žito, što je ranije odlazilo u Mletke, sada odlazi u Carigrad, a to stvara znatne teškoće u opskrbi Mletaka čiji je broj žitelja također rastao. Turska krajem XVI. st. gubi osvajačku snagu i postupno prelazi na sistem čitluka pa se s Balkana sve više izvozi. Tako Turska postaje opasni i ratoborni susjed Mletaka protiv kojeg Mleci organiziraju u XVII. st. Krajinu[3] i ponekad vode ratove. No Turska, točnije Bosna i Crna Gora, pa Albanija, postaju vrlo važni dobavljači hrane za Mletke[4].

Mleci kao trgovačka sila ne poduzimaju ništa da povećaju poljodjelsku proizvodnju svojih vlastitih zemalja u XVI. i XVII. st. a tako i ostali talijanski gradovi. Fiziokratski pokrret jača i razvija se tek u XVIII. st. i to prije svega u Firenzi i Mlecima, također i u mletačkoj Dalmaciji; tada se iz agronomskih akademija javljaju zahtjevi da se unaprijedi poljodjelstvo, agronomija postaje znanstvena i nastavna disciplina.

S kraja XVI. st. imamo anonimni putopis koji je bez naslova izdao Šime Ljubić[5]. Anonimni putopisac, vjerojatno Kotoranin, opisuje obalu od Bara do Valone i dio unutrašnjosti. On prije svega opisuje poljodjelske kulture, žito, koje se iz Zete izvozi tajno, protiv volje Turaka, vino, stoku, ribu i sve se to izvozi. Prikazuje vodene tokove, mlinove, bogatstvo drva u Albaniji, voćarstvo i maslinarstvo[6]. Poslije prikaza poljodjelskih i stočarskih mogućnosti pisac je nastavio s prikazom vojnih i političkih uvjeta i prilika. Istakao

je da se od Istre do Ulcinja govori istim jezikom, od Ulcinja dalje na jug govori se albanski, ali se mnogo govori i grčki. Opisao je kaštel u Draču i naveo koliko u njemu ima vojske, opazio je da Albanci brđani ne slušaju uvijek Turke. Jezik je za nj samo političko, a nikako kulturno ili filološko pitanje. Opisao je i istakao važnost ulcinjske tvrđave na litici i dodao da je za Mletke od osobite važnosti sačuvati Kotor, Budvu, Bar i Ulcinj.

Ovaj inače kratki putopis važan je zbog toga jer je zacrtao tematska načela hrvatskog putopisa u XVII. i XVIII. st. To je putopis koji se piše za račun Mletaka i bavi se prikazom vojnih, političkih i gospodarskih prilika u zemljama pod turskom vlašću.

Ovakav putopis, ma koliko karakterističan za mletačke i dalmatinske prilike, ne izdvaja se iz evropskih okvira, on se razvija u toku sljedeća dva stoljeća kod nas i drugdje u Evropi pa 1790. izdavač J. R. Förster u uvodu berlinskog časopisa »Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen, aus fremde Sprachen übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet« piše da poznavanje zemlje, položaja pojedinih planina, proizvoda pojedinih zemalja nije samo veoma ugodno, već je i korisno državnicima, trgovcima i pomorcima. U putopisima su zanimljive vijesti o ustavima, vladi, narodu, običajima, vjeri, jeziku, naobrazbi pojedinih naroda, to je zanimljivo za filozofe, zakonodavce, državnike, trgovce. Putopisi moraju biti istiniti, a ne fabulozni, moraju biti napisani lijepo i nepristrano, moraju biti zanimljivi, a moraju proširiti i obzor čitatelja!

Marijan Bolica napisao je putopis slijedeći načela vrlo slična ovima. Naslov je tog putopisa, koji je s uvodom objavio Šime Ljubić u navedenoj XII. knjizi »Starina«, »Relatione et descrittione del sangiacato di Scutari, dove si ha piena certezza della città et siti, loro villagi, case et habitatori, rito, costumi, havere et armi di quei popoli, et quanto di considerabile minutamente si contenga in quel ducato.«

Marijana Bolicu Ljubić opisuje kao izdanka obitelji vjerne Mlecima kojeg je Republika cijenila kao dobrog poznavatelja turskih prilika, a on ju je služio u raznim diplomatskim misijama. On sam u uvodu svog putopisa, koji je 25. svibnja 1614. predao Maffiju Michieli, ističe da je na konju obašao svu Albaniju i Crnu Goru u mletačkoj službi. Ukratko rečeno — Marijan Bolica bio je mletački diplomatski i trgovački agent koji je k tome želio znati koliko se u Crnoj Gori može nabaviti hrane, kakav svijet tamo živi, kolika opasnost prijeti mletačkim posjedima od Turaka, odnosno da li Mleci mogu u Crnoj Gori možda naći i saveznike.

Zato je on najprije opisao Žabljak, tvrđavu na vrhu brijega uz Moraču, Skadarsko jezero, a onda varoš oko tvrđave i pučanstvo koje se uglavnom bavilo ribolovom. K tome je dodao koliko ovaj kraj ima kuća, te da on može dići 1027 ljudi na oružje, oko 1000 s arkebuzama, ostale oboružane uglavnom hladnim oružjem. Opazio je da je zemlja plodna, ali podneblje nepovoljno za razvitak voćarstva, povoljnije za uzgoj žitarica. Na Cetinju je opisao manastir koji je sagradio Ivan Crnojević s vladikom koji vlada samostalno Crnom Gorom, ali ipak priznaje vrhovnu vlast pećkog patrijarha. U Pljevicima je opisao jezero u kojem se love dobri šarani, a potom vojne zapovjednike mjesta u okolici gdje se novače ljudi što nose mletačka pisma u Caridivlje životinje zbog njihova krzna. U Katunima se proizvodi katran i izvozi u Mletke, k tome se u većim količinama izvozi žito, sir i meso u Mletke. U Ulcinju je opisao vinograde, brojno stanje vojske. Iza toga vratio se na opis ribolova na Bojani i Skadarskom jezeru i vrsti ribe koja se tu lovi. Svaka vrsta ribe lovila se u određenom mjesecu, neke ribe uzgajale su se u ribnjacima. Opisao je ribe koje se love u Morači i metode ribolova, među kojima

se ističe lov s pticama karabulićima. Iza toga je opisao tursku vojnu organizaciju i obvezu s brojem momaka koji se u tom kraju mogu dići na oružje. Bolica je znao nešto i o starijem, baroknom tipu putopisa koji se pretežno zanimao za rimske starine pa je rekao nešto i o rimskim razvalinama Diocleje kojima se Turci služe kao s kamenolom. Potom je naveo robe što se izvoze, to su vosak, sir i žito, a onda prije svega vuna što se izvozi na konjima, pa dnevno stigne u Kotor i po 200 konja natovarenih vunom. No vuna je s Balkana slabije kakvoće i nije se u XIV. i XV. st. izvozila.

O suprotnosti između Brđana i Turaka napisao je da su one nastale zbog neurednosti i pretjeranosti naplate poreza koja je u Turskoj bila uzrokom većine pobuna. Brđani su se pobunili, zapravo počeli su s pljačkaškim pohodima što su ih odveli čak do Plevne i donijeli im znatno bogatstvo. Turci su odgovorili također pljačkaškim pohodima, ali s manje uspjeha jer je Brđane štitila nepristupačnost njihovih planina. God. 1613. iz Carigrada je na njih krenuo Arsolan-paša sa sedam sandžak-begova i odveo mnogo blaga i roblja koje Bolica ne opisuje.

Bolica nam kaže nešto o svojim vezama u Turskoj. On je bio prijatelj Ali-bega Mehmi Begovića koji je postao podgorički sandžak-beg 1604. Oni su se sprijateljili tako što ga je Bolica bolesna primio u svoju kuću u Kotoru. Tako je Bolica pratio kotorskog rektora Marca Molina kad ga je Begović pozvao k sebi u goste, opisao je kako ga je drugi rektor — Francesco Molin slao Brđanima da se s njima dogovori o nošenju pisama u Carigrad. Njima je Bolica nosio i plaću, opisao put kojim su Brđani stizali do Carigrada. Opisao je potom pobunjenih 11 sela od kojih je čak 6 bilo katoličkih. Sva sela skupa imala su 2 347 kuća, a mogla su dati 5 380 oboružanih vojnika.

Bolica je bio trgovački i diplomatski agent koji je naveo što se sve može u Crnoj Gori nabaviti, ali je malo kazao o metodama obrade zemlje. Pa ipak, ovaj prikaz nam kaže da je Crna Gora morala u ono doba i za svoje doba imati razmjerno napredno poljodjelstvo, ratarstvo i ribarstvo, koje je bilo naviklo na mletačku potražnju pa je bilo u stanju proizvesti viškove za izvoz.

U Bolici se ostvario tip naobražena putopisca što piše načinom koji nije daleko od znanstvenoga, a djeluje kao savjetnik vlasti bliskih krugova.

Taj tip pisca razvio se u liku Stjepana Rajčevića, Dubrovčanina, koji je rodni grad napustio u dobi od 15 godina i otišao u inozemstvo da bi studirao pravo i medicinu pa je veći dio života proveo u inozemstvu drugujući s mnogim istaknutim učenjacima svoga doba kao sa švicarskim povjesničarem Johannesom Müllerom, s bečkim isusovcem Michaelom Denisom, s bečkim orijentalistom Bernhardom Jenischem, a i sa svojim sugrađaninom i školskim drugom Đurom Ferićem. Bio je tajnik za evropske jezike i odgojitelj sinova kneza Aleksandra Ypsilantija, a kasnije austrijski poklisar u Bukureštu, a onda i austrijski konzul u Livornu[9].

Rajčević je napisao djelo pod naslovom: »Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno alla Valachia e Moldavia« i izdao ga u Napulju 1788. godine. Drugo izdanje izišlo je u Milanu 1822. pod naslovom »Viaggio in Valachia e Moldavia con osservazioni storiche, naturali e politiche« s kojim sam se služio. Izišla su i dva prijevoda ovoga djela na njemački i to »Bemerkungen über die Moldau und Wallachey in Rücksicht auf Geschichte, Naturproducte und Politik« u Beču 1789. i u Strassburgu 1790. kao »Geschichte, natürliche Beschaffenheit und Verfassung der Walachey und Moldau«.

Rajčević je poslije kraćeg pregleda povijesti naveo da su Grci vladajući sloj Vlaške i Moldavske. Potom je ušao u topografski prikaz s opisom podneblja i vjetrova. Opisao je žito i vino kao glavne proizvode poljedjelstva, pa neke tehnike obrade zemlje. Kod opisa šuma naveo je da je hrastovo drvo dobro za gradnju brodova, jele daju dobre grede, od drva tisa izrađuje se

dobro pokućstvo. Sume su prorijeđene, jer se mnogo drva izvozi u Tursku. Potom je opisao povrće što uspijeva u Rumunjskoj, rase ovaca, kakvoću sireva, običaje naplate travarine, rase goveda, bivola i konja koji se u velikom broju izvoze u Poljsku. Opisao je svinje i njihov tov žirom u hrastovim šumama, divljač, jer lov je bio znatna grana privrede zbog krzna i mesa. Prikazao je pčelarstvo zbog voska, skakavce što često pustoše polja, vrste riba i ribnjake što nastaju u blizini mlinova. Naveo je da se u Rumunjskoj dobiva mnogo salitre koja se, međutim, mora izvoziti u Tursku, ali se mnogo salitre krijumčari. Izvozi se i prirodni katran, sol iz rudnika soli izvozi se u Bugarsku, Srbiju, Bosnu i u južnu Poljsku.

Trgovina ipak nije dobro razvijena jer stoku i poljodjelske proizvode otkupljuju janjičari i kapanli po cijeni koju oni sami odrede jer sobom nose pismo velikog vezira iz Trapezunta u luke Galatu i Brailu. No u Poljsku se izvoze i pored zabrana konji, u Beč vosak i zečije kože, u Rusiju vino, u Njemačku vuna. Seljaci plaćaju previsoke poreze, a zakupnici ih poreza kod naplate zlostavljaju.

Rajčević je potom opisao sastav divana i pravosuđa u kojem je smrtna kazna u zadnja doba postala rijetka. No zakonskog kodeksa nema pa dolazi do opće zabune u vlasništvu. Knezovi sobom dovode Grke i daju im najbolja mjesta. Rad knezova nadziru kapidži-paše koji ih, ponekad i smaknu. U zemlji ima mnogo hajduka što napadaju trgovce.

Crkava je vrlo mnogo a pravoslavno svećenstvo je loše naobraženo, vjeru Rajčević vidi kao praznovjerje, ima mnogo vračara, a sve što svećenstvo zna to su gramatička cjepidlačenja. No u školama se ipak uči latinski i francuski, a znanje francuskog širi se.

Opisavši na ovaj način Rumunjsku, Rajčević je postupio na način sličan načinu kojim je Bolica opisao Crnu Goru — naveo je što se u toj zemlji može sve nabaviti uz osvrt na opće prilike, jezik, upravu, običaje pučanstva. Time je on ušao u okvir putopisa svoga doba slijedeći tradicije svog grada koje su u svemu bile slične tradicijama Kotora. No Rajčević je bio u vezi s prosvjetiteljstvom i intelektualcima svog doba pa se u njegovom tekstu mogu uočiti duhovna strujanja doba. Opis neukosti pravoslavnog svećenstva odgovara odnosu Voltairea prema Crkvi. Za razliku od Bolice Rajčević ne opisuje samo robe što se izvoze ili mogu izvesti, već zalazi u prikaz tehnike obrade zemlje. S negodovanjem piše o tiraniji moldavske vlasti koja ometa trgovinu poštenih Armenaca (str. 57) što bliži njegov putopis fiziokratskom idealu slobodne trgovine. Rajčević piše da bi ribarstvo postalo znatnom granom privrede ako bi Dunav došao pod vlast jedne kršćanske države. Razlozi nisu teološki i ćudoredni, već gospodarski. Ribarstvo, trgovina i poljodjelstvo nisu nešto što postoji kao za Bolicu, već nešto što valja razviti, a to također spada u okvir fiziokratskih ideja. Tako Rajčević piše da se trgovina može razviti ondje gdje se između zemljoposjednika i seljaka nalazi srednji obrazovani stalež željan rada i stjecanja. Slično kao i u nauku fiziokrata u mletačkoj Dalmaciji, dakle u spisama Radoša Ante Michieli Vitturija. Ivana Luke Garagnina, Petra Nutrizija Grisogona i dr.[10] Rajčević vidi društvo kao nešto što se razvija, pa se razvojem društva razvijaju proizvodne mogućnosti, a čovjek postaje sretniji, što je jedno od osnovnih uvjerenja XVIII. st. uopće.[11] Rousseauu je bliska Rajčevićeva osuda luksusa koji u Rumunjskoj šire Grci. Zbog luksusa se knezovi zadužuju kod trgovaca. Ako Turci smaknu kneza, oni ostaju kratkih rukava. I osuda lošeg spolnog morala žena bliska je Rousseauu, uopće, Rajčević vidi Rumunjsku kao »iskvarenu«, no gorštaci na Karpatima su bliži prirodi, jači, zdraviji, duže žive.

Već smo istakli da je Rajčević pozdravio što je smrtna kazna gotovo ukinuta za što je osobito zaslužan Aleksandar Ypsilanti. Ovim odnosom protiv

smrtne kazne Rajčević je blizak penalisti Cesare Beccaria, koji je u svom djelu »Dei delitti e delle pene« ustao protiv strogih kazni tradicionalne pravde, a osobito protiv sakaćenja jer pravda time stvara prosjake, a društvo treba radnike. Beccaria je bio jedan od talijanskih fiziokrata koji su se u Dalmaciji ponajviše uvažavali. U okvir fiziokratskog pokreta, osobito onog u Dalmaciji, spada i njegovo žaljenje što Rumunjska nema građanskog zakonika. Dalmatinski fiziokrati su naime uporno u više navrata zahtijevali donošenje novog agrarnog zakonodavstva koje će omogućiti slobodnu kupnju i prodaju zemljišta.

Rajčević je zauzeo stav protiv merkantilizma kad je pisao kako neprosvijećeni Rumunji više cijene zlato od zemlje, a ne znaju da je zemlja jedino bogatstvo. Tu Rajčević prianja uz nauk Gournaya, Quesnaya, Mirabeaua, Turgota i Bemerciera de la Rivière. Rajčević kao i fiziokrati vidi čovjeka uključena u bitne zakone prirodnog poretka kao nekog prirodnog kodeksa[12] kada u smislu Johna Lockea piše kako čovjek, koji je vlasnik zemlje voli svoju domovinu, radi veselo i poletno, množi se, — ako treba, laća se i oružja da obrani svoje vlasništvo. Ovdje je Rajčević opet blizak Rousseauovu nacrtu poljskog ustava izrečenom u djelu »Considérations sur le gouvernement en Pologne«. U ovom djelu Rousseau je preporučio ukidanje skupe profesionalne vojske i uvođenje opće obveze koja će pomoći da se stvori vojska slobodnih ljudi što će braniti svoju slobodu i svoju imovinu.

Rajčević koji vjeruje da dobra vlast može promijeniti karakter nekoj naciji blizak je Montesquieuu. Dakako, to uključuje i nazor da su loši običaji i poroci posljedica loše vlasti i uprave. Rajčević opširno opisuje lošu organizaciju vlasti u Rumunjskoj i njezine posljedice.

Fiziokratske ideje kojima je prožet Rajčevićev nazor na svijet i njegova slika Rumunjske odraz su evropskih strujanja njegova doba, a njemu ih je bilo moguće izreći zahvaljujući fiziokratskom pokretu naklonoj vlasti Josipa II, jer Rajčević je živio u Hinbergu kraj Beča baš u to doba.

No u njegovoj orijentaciji prema fiziokratskom pokretu znatnu ulogu igra dubrovačka i uopće jadranska trgovačka tradicija, a posebno fiziokratski pokret u Dalmaciji s kojim je Rajčević bio u vezi preko svog prijatelja i školskog druga Đura Ferića što je bio pjesnički predstavnik dalmatinskih fiziokrata.[13] Rajčević nije dakle bio puki receptor francuskih fiziokratskih ideja, kao što ni dalmatinski fiziokratski pokret nije bio receptor talijanskih fiziokratskih ideja, već je bio blizak u prvom redu tom dalmatinskom fiziokratskom pokretu i trgovačkim tradicijama dalmatinskog grada. Štoviše, preko Rajčevića taj naš fiziokratski pokret djeluje na širem, evropskom planu, kao što je taj pokret preko Antuna Pušića djelovao na svjetskom planu. Antun Pušić, Dubrovčanin i također privrženik našeg fiziokratskog pokreta, bio je portugalski admiral i znanstvenik fiziokratskog usmjerenja.[14] Do 1820. on je bio i guverner Zelenortskih otoka, loše upravljanog portugalskog kolonijalnog posjeda u Atlantiku, koji je uredio po fiziokratskim uzorima pa su ti otoci postali opskrbnom bazom za brodove što su plovili u južnu Ameriku, te oko Rta dobre nade što je stvorilo ne male olakšice razvoju pomorske trgovine na početku XIX. st.

S Bolicom, a još u većoj mjeri s Rajčevićem ostvaruje se tip naobraženog, pače filozofski naobraženog putopisca koji je k tome savjetnik vlasti. Rajčevića, koji inače osuđuje »despotizam« po Montesquieuovom uzoru, spada u okvir prosvijetljenog apsolutizma kao saveza knezova i filozofa što zaboravljaju da su knezovi progonili filozofe jer su im se ovi podrugivali.[15]

Engleskom prosvjetiteljstvu bio je uzor trgovac, tip kojem treba dobra reputacija, ako će mu se vjerovati, pa tako nastaje pojam trgovačke časti. Francuskom prosvjetiteljstvu uzor je tip apstraktnog mislioca — filozofa, mudra čovjeka, koji živi povučeno.[16]

S Rajčevićem u hrvatskom prosvjetiteljstvu nastaje tip filozofski naobražena trgovca koji traži mogućnosti unapređenja društva preko unapređenja poljodjelstva, pri čemu dalmatinski fiziokratski pokret i putopis Marijana Bolice znatno sudjeluju.

BILJEŠKE

1. Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XVIII. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 13. Sarajevo, 1961. str. 146, 170, 172—176.
2. Frederic C. Lane, Venice, A Maritime Republic, Baltimore and London, 3, 1981. str. 304.
3. Ivan Grgić, Postanak i početno uređenje Vojne Krajine kninskog kotara pod Venecijom, Starine, 52, 1962. Šime Peričić, Vojna krajina u Dalmaciji , u: Vojna krajina, Pov. pregled — Historiografija, rasprave, str. 199—204.
4. Bogumil Hrabak, Izvoz žitarica iz Osmanlijskog carstva u XIV, XV. i XVI. stoleću, Udeo Dubrovčana u prometu »turskim« žitom, Priština, 1971. Izvoz žita iz Bosne u Mletke u mletačku Dalmaciju počinje u većoj mjeri 1563. terminacijom žitnih providura od 25. kolovoza te godine, Hist. arhiv u Zadru, Dukale i terminacije, sv. III. br. 1250. L. 101. Vidi još i dukalu dužda Girolama Priuli zadarskom knezu Giacomu Pisani o tovarenju bosanskog žita u Novigradu kraj Zadra za Mletke od 27. veljače 1565. ibid.br. 1283. L. 117.
5. Starine JAZU, Zagreb, 1880. knj. XII. str. 193—200.
6. God. 1588. kotorski knez i providur izvezao je iz Albanije za račun mletačke države 6 000 stara žita, a 20 000 za račun privatnika, B. Hrabak, Op.cit.str. 330.
7. Jörg-Ulrich Fechner, Erfahrene und erfundene Landschaft, Aurelio de 'Giorgi Bertòlas Deutschlandbild und die Begründung der Rheinromantik, Opladen, 1974. str. 107—108.
8. Vidjeti o nošenju pošte u Carigrad Gligor Stanojević, Jedan slučaj otimanja pošte 1619. godine, Istorijski zapisi, XXII, 1965, str. 153—158. Isti, Dva ugovora o prenosu mletačke pošte od Venecije do Carigrada preko Kotora i Crne Gore u XVI. vijeku, Arhiv PTT, XII. Bgd. 1967, str. 5—12. isti, Prilozi za proučavanje poštanske službe u našim zemljama za vrijeme Mlečana, Arhiv PTT, XVII, 1972, str. 181—184. Isti. Prenos mletačke pošte od Kotora do Carigrada u vrijeme kandijskog rata, Arhiv PTT, XVIII, 1973/74, str. 189—200.
9. Frano Čale, O Stjepanu Rajčeviću Dubrovčaninu, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1955, str. 189—198; Nada Beritić, Pisma Stjepana Rajčevića Johannesu Mülleru, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, VI—VII, 1959, str. 297—307.
10. Moj rad o fiziokratskom pokretu u Dalmaciji krajem XVIII. st. tiska se u Prilozima za istraživanja hrvatske filozofske baštine.
11. Paul Hazard, La pensée européenne au XVIIIe siècle de Montesquieu a Lessing, Paris, 1963. str. 23.
12. Ibid., str. 368.
13. Moj rad o Đuri Feriću tiska se u Dubrovačkim Analima.
14. Ivan Pederin, Antun Pušić, guverner Zelenortskih otoka, admiral i znanstvenik na početku prošlog stoljeća, Adriatica maritima Zavoda JAZU u Zadru, sv. 3, 1979, str. 169—179.
15. P. Hazard, Op. cit., str. 323.
16. P. Hazard, La crise de la conscience europeęnne 1680 — 1713, Paris, 1961, str. 307—309.

The Travel-Books of Marijan Bolica and Stjepan Rajčević

This article is a consideration anad an analysis of these two travel books written in 1614. and 1788. Marijan Bolica, a nobleman from Kotor, was a Venetian diplomat and trade agent who visited Montenegro in order to investigate what foodsuffs there can be purchased. So his report can be seen as a result of Adriatic trading policies.

But it fits in the modern travel-book. Stjepan Rajčević from Dubrovnik wrote his description of Rumania in 1788. being a teacher of the childern of the duke Alexander Ypsilanti and later the imperial envoy to Bucarest. He was inspired both by the Adriatic trading policies and the physiocratic mouvement which set foot in Vienna under Joseph II. But Rajčević had relations also with Đuro Ferić, a physiocrat in his native Dubrovnik.

Albert POGAČIĆ

Mir vam

Mir vam — mir nam — svete reči,
Nebo samo ih poruči
Takve žele — so vesele
Za človeka, kaj se muči.

Srce stišče — i mir išče
I poruke te ne čuje
Nema duha — nema sluha
Kaj ga nebo poručuje.

Vsi sme braća — al' ne shvača
Nigdar toga — jal i zloba
Mesto mira — ga razdira
Čez življenje i do groba.

Bili cajti — još za najti
V svetu mira i pravice
Pak bi stala — ne bi prala
Nigdar soza naše lice.

Mir vam — mir nam — neba glasi
I na zemli sreću nudi
I dohaja — sreća raja
Gda bi ludi, bili ludi!

Marin V. BUĆIĆ

U onoj strašnoj, smrti bliskoj noći...

Posljednji su dani mjeseca srpnja. Svi prestrašeni, izmoreni od nekoliko dana ranije plamtjelih požara. Nalazim se i ja u rodnom mjestu. Prethodna dva dana obiđoh bližu okolicu.

Ožalošćen prizorom čitavih brda izgorjelih šuma i vinograda, vraćam se roditeljskoj kući. Zaključana je i prazna. Sjetan sam. Misao na nekadašnji život i doživljaje prohujalih godina budi u meni radosne i tužne uspomene. Kuća se nalazi u blizini starog groblja. Tih noći, posljednje posebno, na počinak odlazim dosta kasno. Oko ponoći.

Tek što me svlada prvi san, probudi me silna vika. Narod trči, zapomaže. Snažan vjetar huči i potiskuje ljudske glasove. Svuda unaokolo nesnosna vrućina. Sve je u plamenu i gustu dimu. Dim guši, ugrijani zrak peče. Visoki plameni jezici prebacuju se preko susjednih zgrada. Krik ljudi i žena ne jenjava. Bježimo. Gušimo se. Spasa nema.

— Zatvorite prozor, barba Marine! — čujem glas svoje kućepaziteljice Albine Nadilo.

Svatko bježi. Ja također. Ali se kroz taj pakao i vraćam natrag. Ne pomišljam da išta iz kuće iznesem, samo jedan starinski križ utiskujem u svoj desni džep. Ipak neću da ponovo bježim.

Bojeći se da će me vatreni obruč pritisnuti u starom »kominu«, grabim vodu iz gustrine. Lijevom rukom napajam žedne, opržene, umorne vatrogasce a desnom polijevam svoj i susjedne vrtove.

Vatra, pepeo i užarene pahuljice, goruće kravice (šiške) bolno pale, peku. Oči se zatvaraju.

— Oslijepit ćemo. Izgorjet ćemo..., plač i zapomaganje ne prestaju. Bježi poneko, gotovo neosviješteno, čeljade. Uskoro se ipak vraća i potpomaže gašenje vatre starinskim luminima. Zavlači se i među ulice. Iznenađuje i vara branitelje. Gospodari, preskačući stoljetne zidove, i starim grobljem. To je groblje »Sveti Križ«. Čini se da i grobovi gore.

Osušena trava pothranjuje oganj koji je zahvatio cijelo groblje.

— Zar će i kosti naših pokojnika nestati u tom plamenu? — pitam se. Vatrogasci ulažu silne napore da spasu mjesto od uništenja. Ljudi, smrtno prestrašeni, čine što mogu. Lutaju kao izbezumljeni. Tu i tamo se sastaju po grupama. Bez daha, bez riječi. Tek oko tri sata vatra je lokalizirana. Sviće, razdanjuje se vrlo kasno. Dim još nije nestao. Iako prorijeđen, gospodari čitavim mjestom: od izgorjelih vinograda Male Krtinje i Podubrave do tamo daleko izvan mjesta nad poljima prema Veloj Luci.

Dan 31. srpnja, gotovo bih rekao, zavio je u crninu cijelo moje rodno mjesto. Nestalo je divnog saga, uočljive guste zelene šume, drage nam Vele strane. U posljednjim trenucima ove tragedije još odjekuje eksplozija metaka i poneke iz rata preostale granate.

Ognjenim mačem zbrisana je prirodna nastamba raznovrsnih ptica. Prestalo je fućkanje kosova. Sokolovi i jarebice, preliječući grmove i maslinike, okolna polja i izgorene vinograde, tražit će odmor u nekad dubokoj hladovini šumom obrasle Vele strane, ali bezuspješno. Ne! Neće je naći — dugo... predugo!

Ono žalosno, tmurno jutro pritislo je dušu i srce svih Blaćana nad zgarištem nestalih borova, česvina, mirisavih lovorika i grmova slatkih kupina. Dok smo bili djeca, rado smo ih brali i nizali na duge igličaste grančice divlje metvice.

Da! Svega je toga nestalo, a ovo što je napisano samo je blijeda slika onoga što sam vidio i doživio u onoj, doista strašnoj, smrti bliskoj noći.

Pavao DESPOT

Gnjide

Gnjide žive da se svide,
ne da krče put.
Probaj njima oponirat,
brzo ćeš u kut.

Ot tebe će stvorit ludu
i opasan tip;
tko ne sluša boga, Judu,
bezvrijedan je kip...

Kip koji se za dv'je pare
kupuje na pjaci
i kurvama suze tare,
eh, jadni pajaci!...

I još nešto — one vole
mir u svojoj kući;
zbog toga nam pamet sole:
— Ne treba se tući! —

Kruhoborci s njima začas
sklope skladan brak;
daruju nam »zlatnu« djecu:
dril, pustoš i mrak...

Poklonstvo Danteu

Ja zovem Dantea, recite a zašto ne?
Nikome usprkos, ne s prkosom, ni za prkos.
Nije to protiv vas, niti vam uz nos je.
Dante je mrtav, a vi ste živi. Sve

da se i njemu protusloviti može
ne bismo odmakli daleko od groblja,
utamničeni u oklopu vlastite si kože
prerezan klas smo u rasulu snoplja.

Naša put je usput toliko ucrvljena,
ne znamo što ćemo s njome pa je
se odričemo, iako vrijednost njena
polovičnu cijenu za uzdarje nam daje.

Nije tu Dante tek tako, i nije posprdica.
Stvarnost je samo jedna a ima bezbroj lica,
nu sve je to isto isto i svi su isti isti,
samo se čovjek pita da li su čisti, čisti.

O Dante, Dante, ti si još uvijek ante
portas našega svijeta što uzavrio je paklom,
kroz tvoje virimo staklo,
kô žreca te stoljeća pamte.

I mogao bih tako, dok omrkne pa svane,
nizati riječi i riječi u sroku i u rimi,
da mi se ne muti oko od suze nepozvane,
ne stidim je se, na poklon Ti je primi.

Kad zloduh pakla žive nam oči sprži,
ne ostavi nas same u predvorjima zmajskim,
izvedi nas iz mraka, od smrti budi brži,
da smirimo se s tobom u vrtovima rajskim.

Molitva za milost slova Smiljane Rendić

Pod naslovom »Molitva za milost slova« objavila je Smiljana Rendić 13 soneta »na spomen 1300. obljetnice početka evangelizacije Hrvata godine Gospodnje 641. kad Papa Ivan IV. Dalmatinac posla hrvatskom knezu Borku opata Martina« (izdavač: Nadbiskupski duhovni stol — Glas koncila, Zagreb 1986, str. 40).

U proslavu se pjesnikinja poziva na 30. poglavlje djela »De administrando imperio« (u daljnjem tekstu: DAI) bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta, u kojem se govori o dolasku Hrvata iz zakarpatske Velike ili Bijele Hrvatske u današnju domovinu pod vodstvom petero braće i dvije sestre. Sonete je pjesnikinja popratila bilješkama. U njima ona među ostalim kaže da hrvatski oblik Porfirogenetova Porge glasi Borko (za ovo se poziva na Sakača) i da su Hrvati iranskoga podrijetla (navodi o tome mišljenje Vladimira Košćaka).

Do sada su povjesničari bili jednodušni u tome, da su se Hrvati u današnju panonsko-jadransku domovinu doselili iz zakarpatske Velike ili Bijele Hrvatske. Većina je smatrala da je to bilo u prvoj polovici VII. st., dok je nekolicina vrijeme doselidbe pomaknula na kasnije doba. Sada je Nada Klaić istupila s tvrdnjom, da su Hrvati oduvijek živjeli tu gdje danas žive. To svoje novo mišljenje iznijela je u članku »Sjever i jug u Hrvata i Srba« (Dvotjednik »Oko«, Zagreb, broj 387 od 15-29. 1. 1987. str. 8-9. i broj 388. od 29. 1-12. 2. 1987. str. 8-9). U tom članku ona kaže da rješava pitanje »preseljenja i pradomovine dalmatinskih Hrvata..., tj. onih koji su ostali na tlu stare rimskè Dalmacije«. Pokušat ćemo ukratko sažeti Klaićkinu tvrdnju (samo onaj njezin dio koji se odnosi na Hrvate i njihovu doselidbu), pa ćemo zatim iznijeti što mi o tome mislimo.

Nada Klaić najprije odbacuje Hauptmannovu *iransku* teoriju o podrijetlu Hrvata, koja je za nju »duhovita, ali neprihvatljiva«. Otkada je domaća i svjetska historiografija, u prvom redu njemačka i austrijska, otvorila »posve nove vidike«, problemu hrvatske pradomovine treba pristupiti drukčije — smatra N. Klaić. Naime, veli ona, »otkad je 1978. godine L. Margetić došao na zaista genijalnu misao da proces doseljenja Hrvata prebaci u posljednje godine VIII. st., kritička historiografija i nije imala drugi zadatak, nego da ustanovi možli se njegova teorija učvrstiti«. Margetić je, po njoj, zadao »konačni udarac« lažima bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta. Treba napustiti staru teoriju o doseljavanju Hrvata u VII. st. i o njihovoj tobožnjoj pradomovini na sjeveru, odlučna je Nada Klaić.

Uzimajući za putokaz austrijsku i njemačku literaturu (posebno radove njemačkog filologa H. Kunstmanna), N. Klaić vraća se god. 1984. ponovno problemu pradomovine i doseljenja Hrvata. Prihvaća Kunstmannovu teoriju o tome »kako slavenska plemena nisu selila sa sjevera na jug, nego obrnuto s juga na sjever!... slavenska plemena, posebno ona koja nisu nosila svoja slavenska, nego strana imena, nisu dolazila u Srednju i Sjevernu Evropu s istoka, iz Zakarpaća, nego s juga, iz Balkana«. Berlinski arheolog J. Herrmann

učvrstio je, smatra N. Klaić, naslućivanja povjesničara W. Schlesingera »da su se slavenska plemena pri povlačenju pred Avarima podijelila tako da nisu svi članovi plemena napustili stara sjedišta«. Herrmann pretpostavlja isto takvu diobu Hrvata, koji su, po njemu, stanovali »na Jadranu« i, kako misli, u Češkoj.

Slično Herrmannu misli i R. Werner, koji god. 1979. ističe »da su Slaveni kad su za kana Bajana uključeni u avarsku državu dobili mogućnost da se kreću po čitavom kaganatu, pa su, na primjer, Hrvati mogli nakon osvojenja Sirmija 582. godine dravskom dolinom nastaviti preseljenje u Koruško, drugi su Balkanom prodrli sve do Peloponeza, ali su neki Slaveni pošli i do Thüringije.«

Oni povjesničari koji brane staru teoriju o doseljenju Hrvata, kaže N. Klaić, »za svoju pretpostavku o doseljenju slavenskih plemena iz Zakarpaća u VII. st. na Balkan nemaju baš nikakve dokaze«. Prodiranje Avara prema zapadu ono je odsudno doba, kad su i Hrvati »uz tolike druge odlučili napustiti svoja balkanska sjedišta, i idući s Avarima ili pred njima, stigli do Srednje Evrope gdje je bilo dosta zemlje za njihovo naseljavanje«. Balkansku domovinu ne napuštaju svi Hrvati, već samo jedan, »po svoj prilici njihov manji dio«. Preostali Hrvati ostaju »u Zavelebitskoj visoravni«. Ovi Hrvati priznaju avarsku vlast i žive pod Avarima organizirani u svoju političko-teritorijalnu cjelinu, a nose i dalje svoje ime Hrvata, »i dakako, pogani su!« Upravo u Zavelebitskoj visoravni ih nalazimo i u X. st., kad o njima piše bizantski car Konstantin Porfirogenet. N. Klaić smatra da treba prihvatiti Kunstmannovo mišljenje da su Porfirogenetovi »Beli Hrvati« zapravo »Veli Hrvati« sa stvarnim značenjem »Stari Hrvati«.

Kako vidjesmo, o caru Konstatintunu VII. Porfirogenetu Nada Klaić nema dobro mišljenje. On je, veli ona dalje, u DAI (pogl. 29. i 31) »iskitio lažnu sliku« o Hrvatima i njihovoj doselidbi. Porfirogenet je dobro znao da Hrvati »odavno sjede na tlu stare rimske Dalmacije«, ali je ipak uvjereavao svoje suvremenike kako hrvatska povijest na tlu današnje domovine počinje s bizantskim carem Heraklijem (610—641), koji da je Hrvate »učinio podanicima«. Car Konstantin je imao u rukama *hrvatsku priču* o tome kako su došli iz Karantanije svršetkom VIII. stoljeća, ali je »izmijenio njzin početak i prilagodio ga svojoj svrsi« te učinio Hrvate »pokornim podanicima cara Heraklija«, koji su »tobože na zapovijed cara zamijenili avarsku vlast u Dalmaciji«. »Car Konstatin dobro zna da su Hrvati od doseljenja franački podanici, ali namjerno prešućuje tu sebi poznatu hitorijsku istinu zbog lažne slave svojih predaka.«

Da »lažno carevo pisanje ne ostane nekžanjeno«, pobrinuo se Anonim (nepoznati pisac), koji je »napisao novo poglavlje, stvarno novu raspravu o temi Dalmaciji, i ta je rasprava ušla kao 30. poglavlje u carevo djelo. Anonim je, razumije se, mnogo pošteniji od cara, iako ne smije posve promijeniti carevu lažnu sliku najstarije hrvatske povijesti«. Hrvati su, prema Anonimu, ne samo pobjednici nad Avarima, »nego su zadržali avarsku zemlju nakon pobjede u svojoj vlasti!« Anonim »preuzima iz hrvatske priče podatak o tome kako su Franci bili gospodari Hrvata, ali, naravno, zli, i zato su se Hrvati protiv njih pobunili, podigli ustanak, ratovali sedam godina s Francima i napokon se potpuno oslobodili njihove vlasti. Tada su, priča dalje Anonim, kao posve samostalni zatražili 'sveto krštenje' iz Rima te su zaista pokršteni za svoga vladara Porge.«

Polazeći od Anonimovih vijesti, Nada Klaić dolazi do nove spoznaje o doselidbi Hrvata. Po njoj u doba avarsko-franačkih ratova »pokršteni karantanski Hrvati dolaze kao osvajači pod franačkim zastavama i zauzimaju *poganska Veliku Hrvatsku*«. »Bela (Vela) Hrvatska«, nastavlja ona, »nije se nalazila na dalekom sjeveru, nego ovdje kod nas u našim dinarskim planinama

i odatle su se Hrvati dalje razmilili po Evropi... jedan dio Hrvata vratio se s Francima natrag u svoju domovinu u dinarskim planinama...« Kad su se Hrvati vratili iz Karantanije, »njihovo plemensko ime izgubilo se u imenu njihove nove državne organizacije«.

Po uvjerenju Nade Klaić, »potpuno je promašeno tražiti i u ovim ranim stoljećima srednjega vijeka, razumije se, od IX. st. dalje, hrvatsko ime bilo gdje drugdje osim u imenu njihove nove države. Stoga karantanski Hrvati koji su došli u staru svoju postojbinu nisu mogli naseliti niti su naselili zapadnu Bosnu ili Dalmaciju... Da su u doba naseljavanja zaista naseljavali i obje zemlje, ostavili bi u njima svoje plemensko ime u bilo kojoj formi, ali ih ondje uzalud tražimo. To je prije svega zato što su obje zemlje u doba njihova preseljavanja imale svoju vrlo čvrstu teritorijalnu i političku organizaciju (jedna avarsku, druga grčku) u koju oni nisu mogli niti prodrijeti.«

Evo tako o doselidbi Hrvata misli Nada Klaić »u okviru svojih današnjih spoznaja«. Do sada je mislila drugačije. U svojoj »Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku« (Zagreb 1971) ona još prihvaća jezgru hrvatske narodne predaje da su Hrvati na jug došli sa sjevera, ali smatra da je to bilo poslije avarskoga poraza pod zidinama Carigrada (prihvatila je u stvari mišljenje B. Grafenauera). Međutim, u svom radu »O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja Dalmatinskih Hrvata« (Zgodovinski časopis letnik 38, broj 4, 1984, 253—270), potaknuta Margetićevim mišljenjem o dolasku Hrvata koncem VIII. st., ona je staru domovinu Hrvata tražila u zemlji u kojoj su Hrvati bili pod Francima, a to je, po njezinu, mogla biti samo Karantanija, gdje su Hrvati imali posebnu hrvatsku upravnu jedinicu. Hrvati su se, kaže ona, preselili iz Karantanije u Liku i obližnja područja (kasnije Banska Hrvatska Konstantina Porfirogeneta), jer su bili nezadovoljni franačkom vlašću i politikom vlastitih knezova koji su tražili od njih da prime kršćanstvo. Međutim, i u novoj postojbini, gdje su knez i njegova družina primili kršćanstvo, morali su priznati franačku vlast i pod njom su ostali sve do Branimira. Za Branimira Nada Klaić kaže da je on onaj Porin (Porga) iz 30. pogl. DAI u doba kojega su kršteni Hrvati. Hrvati su, dakle, po njoj, bili kršteni u doba kneza Branimira, pod kojim su Hrvati konačno stekli punu samostalnost.

Sada Nada Klaić dolazi s novom postavkom. Hrvati oduvijek žive u Zavelebitskoj visoravni odnosno dinarskim planinama i pogani su sve do VIII. st. Iz ove pradomovine jedan dio Hrvata odlazi u Karantaniju, gdje utemeljuju posebnu političko-upravnu jedinicu i gdje bivaju pokršteni. Koncem VIII. st. ti pokršteni karantanski Hrvati dolaze pod franačkim zastavama u svoju staru pradomovinu, koja je još uvijek poganska, i zauzimaju je. Ni mi, kao ni L. Margetić, ne prigovaramo Nadi Klaić što je promijenila svoje mišljenje, jer svaki znanstvenik ima na to pravo ako je došao do novih spoznaja. Drugo je to, koliko je ta nova spoznaja utemeljena.

U svom najnovijem radu Nada Klaić toliko ističe Margetićevu »genijalnu misao« o doselidbi Hrvata, da bi se iz toga moglo zaključiti kako i on misli jednako kao i ona — naime da se Hrvati nisu doselili sa sjevera, iz Zakarpatja, nego da su na jugu od pamtivjeka. No Lujo Margetić ne misli tako. U svom radu »Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata« (Zbornik Historijskog zavoda JAZU, vol. 8, Zagreb 1977, str. 5-88) on pokušava dokazati, doista izvanredno istančanom i oštroumnom prosudbom izvora i dosadašnjih teorija o dolasku Hrvata da su Hrvati došli na Balkan možda po nalogu Franaka iz sjeverne Velike ili Bijele Hrvatske, ali potkraj VIII. st. On dakle nastoji pobiti dosadašnje teorije koje dolazak Hrvata stavljaju u prvu polovicu VII. st., a osobito nastoji pobiti »najuspješniju i najargumentiraniju od tih teorija, naime Grafenauerovo mišljenje da su Hrvati došli na Balkan 622/623.

god. preko Karantanije koja je u to doba bila pod avarskom vlašću« (str. 82). No oprezni Margetić ipak ističe, kako ne pretendira na to da je njegova teza dokazana.

U istom Zborniku u kome je objavljen spomenuti Margetićev rad, objavljena je i ocjena toga rada koju je izradio Mate Suić (»Ocjena radnje L. Margetića: 'Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata', str. 89-100). Suić priznaje Margetiću, da njegova rasprava »donosi i niz vrlo prihvatljivih zaključaka, bilo izvornih bilo preuzetih od drugih autora, oštroumnih zapažanja i koherentnih prikaza«. Međutim, Suić ne prihvaća Margetićevu postavku o dolasku Hrvata koncem VIII. st., argumentirano je pobijajući u svim njezinim bitnim dijelovima. Bizantskoga cara Heraklija, veli Suić, ne treba potpuno brisati iz hrvatske predaje o dolasku Hrvata, koja je zabilježena u DAI. »Sigurno je da car nije pozvao Hrvate i naredio im da otjeraju Avare kako nam to predočava probizantska propaganda, ali nas to ne ovlašćuje na zaključak da dolazak Hrvata ne treba datirati u doba prve Heraklijeve vladavine« (str. 91).

Na problem dolaska Hrvata na Jadran Lujo Margetić se ponovno vraća u svom radu »Još o dolasku Hrvata« (Historijski zbornik, god. XXXVIII (1), Zagreb 1985, str. 227-240). U tom radu on ne prihvaća postavku Nade Klaić da je pradomovina Hrvata bila u Karantaniji. Ne prihvaća također ni Suićevu kritiku. A ne prihvaća isto tako ni neslaganje Stjepana Antoljaka i Vladimira Košćaka s njegovom tezom. Ponovno obrazlažući svoju postavku o dolasku Hrvata potkraj VIII. stoljeća. Margetić iznosi ove svoje misli koje su ga dovele do njegove postavke o dolasku Hrvata potkraj VIII. st. (prepričavamo najbitnije): — Hrvati (Protohrvati) došli su kao vojnička skupina nakon Slavena. Ni Bizant ni Franci nisu imali nikakva udjela pri dolasku Hrvata. Hrvati u svoju novu domovinu nisu došli ni vlastitom inicijativom niti na poziv Avara, već uz suglasnost Avara i na njihov poticaj. Avari prije avarsko-franačkih ratova povlače svoje jedinice i zamjenjuju ih (»savezničkim«) četama Hrvata u današnoj Lici, zapadnoj Bosni i Dalmaciji oko Zadra i Splita. Dolazak Hrvata trebalo bi povezati s velikim perturbacijama u istočnoj Europi i u avarskom kaganatu oko god. 670. U toj veoma burnoj situaciji možda ima mjesta i premještaju dijela hrvatskih vojnih jedinica iz »Velike Hrvatske« u novu domovinu, pa se može zamisliti i selidba Hrvata na jug na vlastiti poticaj. Najjači hrvatski vladar do XI. st., koga suvremeni izvor zove kraljem, bio je Trpimir — jači i od kralja Tomislava. Dalmatinski gradovi od VII. do pred kraj VIII. stoljeća nisu bili pod Bizantom. — Margetić smatra da bi smjerom ovih njegovih misli trebala ići buduća istraživanja.

Prema iznesenom, za svoju najnoviju postavku o pradomovini Hrvata Nada Klaić ne može se pozivati na Margetića. Iako ističe da treba »pročitati izvore« i samo na temelju toga čitanja donositi vlastite zaključke (Nada Klaić, Kako i kada postaje »Metodova doktrina« kulturno dobro Hrvata, Croatica Christiana Periodica, god. X, broj 17, Zagreb 1986, str. 17 — na ovaj rad trebat će se posebno osvrnuti), za svoju postavku o zavelebitskoj odnosno dinarskoj pradomovini Hrvata Nada Klaić ne nudi nam nikakve izvorne dokaze, već nam nudi samo austrijsku i njemačku literaturu, dakle neusporedivo manje od Porfirogenetova DAI, koji je ipak povijesni izvor pa makar i drugorazredni. Budući da se zbog prostora ne možemo svestranije i podrobnije pozabaviti problemom pradomovine Hrvata i njihova dolaska na jug, postavit ćemo tek nekoliko pitanja i iznijeti neka svoja razmišljanja u vezi s postavkom Nade Klaić.

Ako je pradomovina Hrvata bila na Zavelebitskoj visoravni odnosno u dinarskim planinama, u koje doba su se Hrvati tu naselili? Da li su živjeli oduvijek, od pretpovijesti? Ili su došli zajedno s Ilirima? Uzmimo, da su tu

doista od starine. Kako to da ih ne spominju barem povijesni izvori o rimsko-ilirskim ratovima, u kojima su zabilježena sva imena ilirskih plemena kao i imena mnogih ilirskih vođa? Nemoguće je, naime, da su Hrvati bili pošteđeni u tim ratovima i da njihovo područje nisu zauzeli i kolonizirali Rimljani, a sva okolna područja jesu. Za sada je jedini izvor na koga bi se Nada Klaić mogla pozvati Toma Arciđakon, ali se ona na njega ne poziva. Pozivajući se na rimske pjesnike Lukana i Vergilija, Toma Arciđakon staru domovinu Hrvata nalazi na otoku Kuriktu (današnji Krk) i naziva je Kurecija a njezine stanovnike Kureti ili Koribanti; od tih imena izvodi on ime Hrvatske i Hrvata (Toma Arhiđakon, Kronika, Split 1977, str. 32-33). Prihvatimo li pretpostavku o zavelebitsko-dinarskoj pradomovini Hrvata, dobila bi na vrijednosti i priča o braći iz Krapine Čehu, Lehu i Mehu, legendarnim osnivačima Češke, Poljske i Rusije. Ako bi i zrnce istine bilo u toj priči, pradomovina Hrvata bila bi ne samo na jugu nego i na sjeveru u nekadašnjoj Panoniji. Po Sakaču, naprotiv, priča o krapinskoj braći dokazuje obratno: Hrvati su se doselili sa sjevera iz Bijele karpatsko-sudetske Hrvatske, a prije selidbe na jug bili su mješavina tri glavna etnička sloja — alarodijsko-antskog, slavenskog i iranskog (S. K. Sakač: Krapina, Kijev, Ararat, posebni otisak iz »Života«, broj 3-4, Zagreb 1940).

Hrvati u dinarsko-zavelebitskoj pradomovini bili su pogani, veli Nada Klaić, sve dok se koncem VIII. st. nisu iz Karantanije vratili pokršteni karantanski Hrvati. Kako to da su pradomovinski Hrvati ostali tako dugo pogani u moru ilirsko-romanskih kršćana? I to na području salonitanske biskupije gdje je kršćanstvo uhvatilo korijena još u apostolskim vremenima i održalo se usprkos nemilosrdnim progonima za cara Dioklecijana. A upravo bi rano kršćanstvo Hrvata možda moglo ići u prilog pretpostavci Nade Klaić o jadranskoj pradomovini Hrvata. Naime u Ninskoj legendi, koju donosi D. Farlati i »Officia propria« zadarske nadbiskupije iz god. 1833, ima jedan podatak o propovijedanju kršćanstva u Hrvatskoj u apostolsko doba. U legendi se napose govori o sv. Marceli kao družici sv. Marte, sestre svetopisamskoga Lazara i Marije. S Lazarom i sv. Martom odlazi sv. Marcela u Galiju, u okolicu Marsilije, nakon smrti sv. Marte piše njezin životopis, a zatim »odlazi u Hrvatsku (= 'in Sclavoniam'), ondje propovijeda i mnoge na pravu vjeru obraća...« (Zlato i srebro Zadra i Nina, Zagreb 1972, 143).

Nada Klaić ističe da su Hrvati u drugoj polovici VIII. st. bili podanici Franaka i na tome gradi svoje postavke. Međutim u novijim povijesnim atlasima, kao što je Neuer Deutscher Geschichts — und Kulturatlas (Leipzig 1943, str. 14), Hrvatska se ne nalazi u sklopu Carstva Karla Velikoga (768-814), Nije prihvatljiva ni tvrdnja Nade Klaić da se hrvatsko ime na tlu Dalmacije od IX. st. dalje spominje samo u nazivu njihove države a ne i kao narodno ime. Jer hrvatsko narodno ime spominje se na primjer u Trpimirovoj raspravi iz god. 852. (»dux Chroatorum«) i na oltarnoj pregradi iz Šopota kod Benkovca (»Branimiro... dux Cruatorum....«) koja potječe iz druge polovice IX. st. (Stjepan Gunjača — Dušan Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb 1976, str. 96-97).

Kad bi se postavka Nade Klaić mogla dokazati, riješili bismo i najzagonetniju zagonetku u povijesti pismenosti — podrijetlo glagoljskoga pisma. Pokazalo bi se da su imali pravo naši glagoljaši koji su tvrdili da je sv. Jeronim bio hrvatskoga roda i da je on Hrvatima dao glagoljsko pismo i preveo Bibliju na hrvatski jezik. Međutim, dok se to ne dokaže, moramo i dalje strpljivo istraživati. (Dokle se u istraživanjima stiglo vidi: Tomislav Heres, Slobodna župa — kneževina Poljica u ogledalu doktorske disertacije Ante Laušića »Postanak i razvitak poljičke kneževine do kraja XV. stoljeća«, Poljica, god. XI, 1986, broj 1 (11), str. 11—44, izdaju Župe poljičkog dekanata). I još

nešto. Još bi se i mogla objasniti odselidba Hrvata iz jadranske pradomovine na obale Crnoga mora u II/III. st; posl. Kr., ali kako objasniti odselidbu Hrvata čak u daleki Iran i to u VI. st. prije Krista? Takva lutanja svijetom nadmašila bi tragična lutanja židovskoga naroda.

Bilo bi zanimljivo čuti odgovore na sva ova pitanja. Možda ćemo ih i dočekati. No do tada moramo ostati kod postavke o iranskoj pradomovini Hrvata (čak i naziv Porfirogenetove Paganije je iranskoga podrijetla), iz koje su oni, preko Pričrnomorja (gdje su nađeni uklesani znakovi slični glagoljskim slovima) i Zakarpatja, najkasnije početkom VII. st. došli u današnju panonsko-jadransku domovinu kao vojnički organiziran narod, tu odmah utemeljili svoju samostalnu državu i već u prvim godinama poslije dolaska primili sveto krštenje iz Rima. Prema tome Smiljana Rendić utemeljeno navodi prvu polovicu VII. st. kao početak evangelizacije Hrvata.

No kad Smiljana Rendić i ne bi bila u pravu, to nimalo ne bi umanjilo pjesničku vrijednost njezinih soneta. Jer, iako opjevava povijesni događaj, istinitost ili neistinitost toga događaja nije mjerilo vrsnoće pjesničkoga iskaza o tom događaju. U svjetskom pjesništvu najpoetičnije su opjevani baš legendarni događaji. Stoga ćemo sonete Smiljane Rendić pokušati ocijeniti sa stanovišta poetike a ne povijesti.

U svojim sonetima Smiljana Rendić opjevava prvi susret Hrvata s Križem. U biti je to pjesnička drama o napuštanju poganstva i prelaska na kršćanstvo. Zato soneti imaju općenitu vrijednost i izvan sadržaja koji im je poticaj i povod. Soneti su drama ne samo po svom dijaloškom obliku — razgovor između kneza Hrvata Borka i Žreca Hrvata —, već i po svojoj unutrašnjoj napetosti i tragičnim prizvucima koji se dramatski razrješuju. Došavši iz Irana, preko Visle i Karpata, na pragu nove domovine Hrvati se nađoše pred zagonetnom Sfingom.

Kažu da njojzi u žilama teče
sva svjetlost svijeta mrakom obavita,
i da joj rebra udarana zveče
prastarom riječju glasa vjekovita.

(I. Sfinga)

Dolazi iz Rima monah Martin, papin poslanik, da od Hrvata otkupi kosti mučenika. Žrec nagovara Kneza da udovolji papinoj želji. Knez osjeća da su se utrnula sva svjetla koja su im do sada sjala na putu, samo još svijetli mač pravom kojega su skrojili novu zemlju. A samo svjetlo mača nije dostatno da se opstane u novoj postojbini. Po prvi put se sada Hrvat boji, nalazeći se pred nepoznatim. Ugasio se pradrevni oganj pradomovinskih izvorišta, napuštena su slavna taborišta. Da li je spas u križu što sjaji u ruci poslanika Martina?

A Križ je, kažu, vaga svega svijeta,
mjera za vrijeme i prostore ljudi,
jer na njemu je čavlima raspeta

Riječ koja nebo razdera i siđe,
Riječ koja svlada strahove i studi
svih ljudskih tmina, i čovjeku priđe.

(IV. Strah i križ)

Žrec je dopratio sedam hrvatskih plemena do latinskoga mora. Njegov je zadatak izvršen, sada mu »čelo grli smrtna sjena« (V. Pratilac). Na predugu

putu od Irana do Jadrana, trnovitu i mukotrpnu, Hrvate je pratila kobna crna vila, »strašna vila nepamćenih zora« (V. Pratilac). Ta vila je »izvorna tuga naroda Hrvata«.

U očima joj trepte vijeci davni,
i zato od nje ime učinismo
za svoje majke, i sestre, i kćeri.

(VI. Hrvatska tuga)

Papino poslanstvo navješćuje Hrvatima novoga Boga, koji se »Riječju zove« i kao utjelovljena Riječ je sišao s neba za spas ljudi (VII. Riječ na križu). Nijedan od bogova Hrvata nije umro za čovjeka, nijednom ljudska suza nije zalila oči,

nijedan ne zna za ljudske pečali,
nijedan ljudsku ne poznaje tugu.

(VIII! Bogovi bez križa)

Bogovi Hrvata daleki su ljudima, *»jer riječ se nikad iz kružnoga toka/* vječne ime tajne nije iziskrila« (IX. *Kosti svjedoka).*

U savezu s carem Heraklijem, sedam hrvatskih plemena došlo je iz krajeva *»gdje jezici romone bez pismena* (X. *Milost slova*). Sada ih dočekuje obasjani Križ, na vrhu kojega je *»slovima Žida, Grka i Latina* (VII. *Riječ na Križu*) nad krunom od trnja ispisano kraljevsko Isusovo ime.

O, da nam milost Slova bude dana,
i krvlju Riječi upiše se jasno
ime Hrvata u Knjigu života!

(X. Milost slova)

Žrec predlaže Knezu da papinu poslaniku dade kosti mučenika, ali ne za zlato već da papa sazove na hravtski narod svjetlo s visina

da Riječ obasja tamu naših rana,
da svetim Križem Riječ otkupi tugu,
kneginju naših prapovijesnih tmina.

(XI. Za otkup tuge)

Knez Hrvata Borko klanja se Križu. Odsada će Hrvate na bojnom polju voditi ne navalni već obrambeni mač.

Za vjeru tvrdu kao alem kamen
krvlju nek teče kroz stoljeća duga
slava Hrvata, mučeništvo vojno.

(XII! Hrvatska zahvala)

U ime potvrde mirotvornog obećanja Knez i Žrec daju poljubac mira poslaniku Martinu. Hrvati će održati svoje obećanje.

Sve svoje vijeke stajat ćemo tako
u znaku Krvi što sa Križa teče
iz srca Riječi u čovječjem liku.

A breme Riječi nek nam bude lako,
i jaram sladak...

(XIII! Od svoje biti)

Osobit dramatski naboj i pjesničku uvjerljivost pjesnikinja je postigla i time, što je poslanika Martina i njegovu pratnju zadržala izvan scene. Oni ništa ne govore izravno, ne nameću se nasilnim naviještanjem Križa ni retoričkim propovijedima. Njihova nazočnost ipak se živo osjeća iz riječi Kneza i Žreca. Zato pjesnički uvjerljivije doživljavamo njihovo poslanstvo i Križ koji oni donose, nego da oni o tome izravno govore.

Pjesnikinja nam ocrtava dramu što se zbiva u duši naroda koji se nalazi pred izborom svoje budućnosti. Treba birati u tjeskobi pred nepoznatim između vjernosti svojim poznatim bogovima i svojoj tisućljetnoj predaji duboko ukorijenjenoj u krvi i mesu i poklonstva novome nepoznatom Bogu. Ako se ne odrekneš starih bogova, nestat ćeš u tami povijesti. Ako ih se odrekneš i prihvatiš novoga Boga, spasit ćeš se, ali ćeš se morati potpuno promijeniti. A znamo da je svaka promjena teška i bolna. Pjesnikinja nam je uspjela predočiti taj dramatski i teški izbor, a da o njemu izravno ne govori na način kako sam ja tu dramu prepričao. Baš to je odlika dobra pjesnika: uvući nas u dramu bez uporabe dramatskih sredstava.

Osobito zanimljivo smišljena je uloga Žreca. Po naravi stvari on bi morao biti zastupnik stare vjere i starih bogova. Očekivali bismo da će on odgovarati Kneza i narod od Križa kako bi sačuvao svoje duhovno prvenstvo, svoj ugled i svoje povlastice. Obratno od toga, baš on nagovara Kneza da udovolji molbi papinih poslanika i da prihvati spasenjski Križ kao novo svjetlo i putokaz za svoj narod. I ovim nas pjesnikinja tankoćutno napućuje, da su Hrvati na neki način već bili pripremljeni za kršćanstvo. Stara hrvatska iranska vjera, u Zaratrustinu naučavanju, u biti je bila vjera u jednoga Boga koji je Svjetlost i objavljuje se svjetlošću. Kad dakle Hrvati prihvaćaju Križ, koji je svjetlost svijeta, oni prihvaćaju isto Svjetlo u drugom znaku. No to ne umanjuje dramu njihova izbora koju je pjesnikinja tako sugestivno opisala.

Za ovaj dramatični samorazgovor i potresnu ispovijest jednoga naroda pred licem budućnosti Smiljana Rendić je izabrala sonetni oblik pjesničkog izričaja, koji je ovdje, kako bi rekao Nedjeljko Mihanović, sadržajno motiviran. Sonetni oblik ne dopušta praznorječivu raspjevanost. Duhovna drama, a ovdje se o njoj radi, zahtijeva suzdržanost i u izboru riječi i u vanjskom učinu. Umjesto mnogoglasja, dubina i snaga proživljaja. Umjesto slikovitih izvanjskih uresa, unutrašnji žar. Sve je to pjesnikinja postigla u svom sonetnom pjesmotvoru. Njezini soneti kao da su iz kamena isklesani. Oni ne blistaju pozlatom, već se ističu čvrstoćom i izbrušenošću. Ostvaren je pravi sudnos između oblika i sadržaja.

Za one koji ne čitaju a ipak zaključuju na temelju površne obavijesti, moram reći i ovo: »Molitva za milost slova« Smiljane Rendić nema dodirnih točaka s Nazorovim »Hrvatskim kraljevima«. Smiljana Rendić niti se je ugledala na Nazora, niti joj je on bio poticajan. Nazor je opjevao hrvatsku prošlost u rasponu od pet stoljeća — od dolaska Hrvata na jug (zanimljivo je da njegovi Hrvati dolaze najprije na Velebit), pa do utrnuća loze narodnih vladara. Svojoj Hrvatskoj Nazor je podigao spomenik »Zvonimirovom lađom« (»Na pijesku je — al još tu je«). Smiljana Rendić opjevala je samo jedan ali najsudbonosniji događaj: susret Hrvata s Križem. Dok je Nazor podigao spomenik svjetovnoj hrvatskoj povijesti, Smiljana Rendić podigla je spomenik duhovnoj.

Nazor je rapsodičan i raspjevan, Smiljana Rendić smirena i kontemplativna. Nazor ispreda priču »u kojoj vuci tule, lavi riču« (Hrvatski kraljevi), Smiljana Rendić naše tmine i magle osvijetljava svjetlošću Križa. Izričajni oblik Smiljane Rendić je sonet, Nazor se je poslužio i drugim pjesničkim oblicima. Nazor pjeva o zemljozbilji, Smiljana Rendić o nebesju. Nazorovo rodoljubno pjesništvo u »Hrvatskim kraljevima« borbeni je odgovor na teško

stanje hrvatskoga naroda, kada se je, kako piše sam Nazor, »trudilo a htjelo i dokazati da su Hrvati gotovo bez svoje starije povijesti i bez svojih predaja i na kopnu i na moru«, kad su »jedni poricali gotovo sve povijesti ili bar tanjili i mrsili pa i kidali one niti što nas još vežu o našu prošlost«. Soneti Smiljane Rendić rodoljubno su promišljanje o vječnim vrijednostima hrvatskoga naroda, kojima se je on uspješno utjecao kada mu je bilo najteže.

Šteta je, da soneti nisu likovno opremljeni adekvatno njihovoj pjesničkoj vrijednosti. Glagoljska slova naših tiskanih glagoljskih knjiga, osobito Misala iz god. 1483, sama su po sebi vrhunske likovne ostvarbe, pa se je trebalo na njih ugledati. Trebalo je paziti da Sfinga na crtežu ipak bude prepoznatljiva.

Ovo je, naravno, samo jedan pristup opjevbi Smiljane Rendić. Njezini soneti nisu ni jednoplošni ni jednodimenzionalni, što je odlika svake dobre poezije. Osim u rodoljubno, ovi se soneti mogu uvrstiti u duhovno pjesništvo u najširem smislu, ali uže i u mistično. Jer doživljaj Križa Smiljane Rendić i mističan je doživljaj. Zato se nadam, da će se javiti i drugi ocjenitelji i raznovrsnije ocjene ove zaista poticajne i pobudne poezije.

Iva ČUVALO

Rasanjene ptice

Rasanjene ptice divlje
plaču nad razbijenim mjesecom.
Mračne sjene lepršaju
bolno u glavi.
Jeza izbija iz skrivenih izvora,
u zgusnutom zraku drhturi strah.
Bijes bubnja u očima.
Udari čekića
odnose naše razloge,
čiste misli zaprašene.
To smiruje ritam urlika,
nečujne vapaje odbacuje
i utapa u gluhosti močvara.
Oslobođen duh se izdiže
iz bezvoljnosti našeg tijela
i dolazi
u san.

'Gospodin' fra Bernardin Drivodilić 'Splićanin' i njegov Evanđelistar tiskan 1495.

Primičemo se 500. obljetnici tiska hrvatskog Evanđelistara koji je ujedno i prva tiskana knjiga na živom hrvatskom jeziku i latiničnim slovima. Godina 1986. bila je u znaku vrlo značajnih otkrića arhivskih listina u vezi s izdavačima rečenog Evanđelistara. Petar Runje je, naime, uspio pronaći u Zadru dragocjene spise o postojanju nekoliko fra Bernardina franjevaca onog vremenskog razdoblja u Splitu, a napose su važna dva zapisnika, od 8. i 10. prosinca 1499, u kojima su pobilježene stvari i knjige koje su pripadale nešto ranije preminulom sastavljaču Evanđelistara.[1] Tako sada znamo da je fra Bernardin Splićanin, izdavač prvog hrvatskog tiskanog Evanđelistara — što se i dosada znalo — imao pravo prezime, Drivodilić; da je s otoka Brača; da je sin Jurja i Radoslave; da je umro prije 8. prosinca 1499, te još neke podatke koji će biti jasniji tek na kraju ovog prikaza. Radi izuzetne važnosti prenosim odgovarajući tekst u izvornom jeziku:

»Die 8 decembris 1499. Hoc est inventarium omnium et singulorum bonorum mobilium quondam Ven(erabilis) domini fratris Bernardini Drivodilich de insula Brachie de ordine S. Francisci nuper deffuncti in territorio Pole, ut asseritur, reppertorum in domo Radoslavi botarii de Spalato confectum mandato Magnifici Domini Comitis: Ad petitionem Radoslave relicte Jurai Drivodilich matris prefati deffuncti in cannipa videlicet ipsius Radoslavi«[2]

Slijedi zatim popis predmeta: misnička odijela te — za ono vrijeme — bogata osobna biblioteka s tridesetak djela iz teologije, prava, Sv. pisma i klasičnih latinskih pisaca i pjesnika. Neka djela su već izdana tiskom! Sve poimence označene knjige su dobro uvezane u koži ili drvenim pločama s vrpcama.[3] Sve to odaje učenog redovnika koji zna cijeniti knjigu. Gornjima treba još nadodati 23 manja i neuvezana djela pod skupnim naslovom: Viginti tres (sic) volumina diversorum librorum parvorum sine tabulis«.[4]

Ali ono što nas posebno zanima, to su 173 inventirana primjerka spomenutog Evanđelistara, od kojih 38 već uvezanih i 135 još neuvezanih. Ova činjenica nedvojbeno ukazuje da je vlasnik tolikih primjeraka Evanđelistara fra Bernardin Drivodilić, stvarni priređivač i izdavač istoga djela.

Runje zapaža: »Na žalost nemamo nikakvih indikacija kakva im je bila sudbina«, tj. onih do 8. 12. 1499. nerasprodanih 173 primjerka, pa nastavlja: »Znamo da su do naših dana dospjela samo četiri primjerka spomenutog tiskanog Evanđelistara. Ovdje želim napraviti još jednu opasku. Naime, ni jedan primjerak Evanđelistara od onih koji su doprli do nas nema naslovnu stranicu«.[5] Ja bih nadodao da je, najvjerojatnije, nije ni imao! Naslovna se naime stranica po prvi put pojavljuje tek 1470, te je postepeno uvode sve štamparije.[6]

Što je pak sve sadržavao naš Evanđelistar izraženo je u latinskom uvodnom *Incipt* i završnom *Explicit;* a glase: »Incipit vulgarisatio dalmatica epistolarum et evangeliorum, atque prephacionum et benedictionum contiпencium in Missali«, na kraju inkunabula: »Evangelia et epistole cum prephationibus et benedictionibus per anni circulum in lingua Illyrica feliciter expliciunt: emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem. Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem. Anno D(omini) MCCCCXCV die XII. Martii«.[7]

Runje, opravdano svjestan važnosti svojih otkrića, završio je svoj članak: »Nadam se da će svi ovi podaci, kao i nabacana pitanja, dati budućim istraživačima više poticaja u daljnjim istraživanjima naše izdavalačke tiskarske djelatnosti u njenim prvim godinama«.[8] Moje izlaganje ne će donijeti novih podataka, dokumenata, jer se zadržava samo na uvodnim riječima autora, a na koje pitanje, po mom sudu, on ipak nije ispravno odgovorio, to jest:

Kojem je redu pripadao sastavljač prvog hrvatskog Evanđelistara?

Runje navodi razna mišljenja pisaca koji fra Bernardina »Splićanina« vode kao franjevca konventualca ili pak kao franjevca opservanta, te zatim obrazlaže kako je došlo do razmimoilaženja: pojedini pisci poznavali su samo po jednog od postojećih franjevaca onog vremena s imenom Bernardin u dva splitska samostana, sv. Frane na Obali (konventualački) i sv. Marije na Poljudu (opservantski). On je pak na temelju arhivskih spisa uspio dokazati da su osim fra Bernardina de Spalato, gvardijana na Poljudu, postojali čak četiri fra Bernardina u samostanu sv. Frane u razdoblju od 1475. do prije 1530: fra Bernardin Florijev, gvardijan 1475. i 1478; dvojica g. 1497: »Dominus frater Bernardinus..., fra Bernardin pok. Andrije iz Splita«; te konačno, fra Bernardin Marković, službeni istraživatelj pravovjerja koga prof. Ksenija Režić smatra da je bio sastavljač Evanđelistara.[9] Budući da je taj fra Bernardin Marković preminuo negdje krajem trećeg desetljeća 16. stoljeća,[10] ne dolazi u obzir, jer je sastavljač Evanđelistara, kako je rečeno, umro prije 8. prosinca 1499.

Kakav odgovor daje Runje na gore postavljeno pitanje? Zapravo nikakav izričit odgovor. Uvodi čak do sada nepoznatu novost. Počinje naime svoj članak proširenom konstatacijom: »Kojoj je franjevačkoj zajednici (konventualaca, opservanata *ili nekoj drugoj)* pripadao fra Bernardin Splićanin, izdavač hrvatskog Evanđelistara, tiskanog u Veneciji 12. ožujka godine 1495, kao i tko je bio fra Bernardin 'Splićanin' nije ni do danas riješeno...«[11] Budući da su u našim krajevima onog vremena, osim franjevaca konventualaca i opservanata, postojali samo franjevci trećoreci, Runje — iako to izričito ne veli — po svoj prilici podrazumijeva da bi izdavač Evanđelistara mogao biti svojevrsni franjevački trećoredac.

Činjenica da se u zapisniku od 8. 12. 1499. fra Bernardin vodi kao vlasnik svih pokretnih[12] dobara nabrojenih u inventaru i »kad njegova majka Radoslava moli kneza da se napravi zapisnik i popis svih pokretnih stvari, čini se da to upućuje na jedan *poseban status ovog redovnika,* koji posjeduje toliko knjiga i raznih drugih stvari od velike vrijednosti«. Stoga Runje zaključuje: »Baš nam taj stav daje naslutiti da je pok. fra Bernardin *izvan* pravno postojeće franjevačke zajednice — reda, *bilo konventualaca, bilo opservanata.«*[13] A i sama »sintagma 'reda sv. Franje' — piše Runje — ništa nam ne veli kojem ogranku franjevačkog reda pripada pok. Bernardin«.

Istu misao Runje ističe u svom zaključku članka, navodeći jedan novi »dokaz«: »Budući da se nije našao nikakav spomen o odobrenju tiskanja, nije li i to jedan od razloga da se fra Bernardin u trenutku uoči smrti praktično nalazi pravno *izvan franjevačkog prvog reda,«*[14] što bi — drugim riječima — imalo značiti, da je fra Bernardin napustio svoju zajednicu prvog franjevačkog reda i prešao u franjevce trećorece, makar s'posebnim statutom redovnika reda sv. Franje'. Sam pak izraz »u trenutku uoči smrti« imao bi se razumjeti prije

1495. godine, jer bi mu te godine »trebalo« odobrenje za tisak Evanđelistara.

Tom takvom fra Bernardinu — nagađa Runje — pomagao bi u prevođenju liturgijskih tekstova fra Ivan Macedonac »ordinis Sancti Francisci«, javni učitelj gramatike na gradskoj školi u Splitu, u razdoblju od 1493. do 1495; a taj bi eventualno mogao biti istovjetan s fra Ivanom Galić-Macedoncem, franjevačkim trećorecem u Zadru od 1502. pa dalje, inače vrlo vrstan poznavalac staroslovenskoga jezika.[15]

Kojoj bi zajednici prvog reda — konventualskoj ili opservantskoj — pripadao izdavač Evanđelistara prije 1495, Runje izričito ništa ne veli. Vidjeli smo kako je on odlično dokumentirao postojanje četiriju franjevaca konventualaca u samostanu sv. Frane koji su u razdoblju od 1475-oko 1530 nosili ime Bernardin, ali ničim ne daje naslutiti da bi ijedan od njih bio izdavač Evanđelistara. Jedini koji bi — prema njemu — eventualno napustio svoju zajednicu, bio bi fra Bernardin, gvardijan poljudskog opservantskog samostana. Prema tome, on bi kasnije bio izdavač Evanđelistara. Prema spisu od 21. ožujka 1496, Runje piše, »u odsutnosti fra Bernardina predvodio je braću redovnike njegov zamjenik fra Serafin«. Istina, Runje na tom mjestu nabraja nekoliko razloga zbog kojih je fra Bernardin mogao biti tog dana odsutan s Poljuda: »Možda je napustio zajednicu, promijenio zajednicu, možda je poslovno odsutan ili nešto slično,«[16] ali iz početnih i završnih riječi članka, očito aludira na promjenu zajednice s istupom iz reda.

Da li je izdavač hrvatskog Evanđelistara iz g. 1495. bio franjevački trećoredac (TOR)?

Prije odgovora na postavljeno pitanje, evo, nekoliko mojih primjedbi na stanovite propuste Petra Runje u vezi gvardijanatstva fra Bernardina na Poljudu. Iz spisa od 21. ožujka 1496. poimence je prenio svih devet fratara poljudskoga samostana s fra Serafinom na čelu.[17] Jednako je trebao učiniti s nedatiranim spisom, a ne samo donijeti — usput rečeno, miješajući hrvatski s latinskim: »Časni otac fra Bernardin de Spalato guardianus dicti loci, fr. Seraphinus de Catharo dicti loci seu domus vicarius« s dodatkom: »Na ovom se popisu također nalaze neki redovnici iz prvog gore navedenog popisa.«[18] Bilo bi na pr. zanimljivo znati da li se u tom nedatiranom spisu nabrajaju desetorica fratara. Poljud ih je, naime, toliko imao, dok ih je kod sv. Frane tek petorica. Drugim riječima, jesmo li zaista sigurni da se nedatirani spis odnosi na Poljud? I kod sv. Frane je istovremeno bio gvardijan fra Bernardin, koji je mogao imati za vikara imenjaka onome na Poljudu i pokoji fratar imenjak s poljudskim. Ne tvrdim, naravno, da se nedatirani spis zaista i odnosi na samostan sv. Frane. Želim samo reći što je trebalo učiniti da stvar bude potpuno prihvatljiva.

Šteta također da Runje ne donosi tekst spisa od 14. listopada 1491. u vezi oporuke gospođe Lukrecije u Zadru, a kojom se ona obavezuje platiti putne troškove fra Bernardinu »de Spalato« da bi u Jeruzalemu odslužio Grgurske mise kroz 40 dana.[19] Da li je taj fra Bernardin iz 1491. član zadarskog, od 1453, opservantskog samostana, prema tome i sam opservant? Da li je istovjetan s onim na Poljudu? Inače bi bio šesti fra Bernardin »Splićanin«. Ili je, konačno, neki treći, inače poznat gospođi Lukreciji? No, pretpostavimo da je zadarski fra Bernardin de Spalato istovjetan s kasnijim gvardijanom na Poljudu, za koga Runje nagađa da je napustio svoju zajednicu — i prešao među franjevačke trećorece, a bio bi izdavač našeg Evanđelistara.

Smatram da mogu ustvrditi da fra Bernardin »Splićanin« Drvodilić nije napustio prvog franjevačkog reda i da bi prešao među franjevačke trećorece.

1) I odviše je smiono zaključiti iz samo jednog spisa u kom nije spomenut gvardijan nekog samostana, da je isti istupio iz reda. Kad bi se prihvatio taj kriterij, rijetko da bi se našao ikoji gvardijan koji ne bi napustio svoj red. Istup iz reda treba utvrditi izravnim spisom. Uostalom i sam Runje daje i druge mogućnosti, uobičajene u svim redovničkim zajednicama: po poslu, zbog trenutačne ili i duže bolesti, i slično.

2) Poljudski gvardijan nije prisutan dne 21. ožujka 1496. Evanđelistar je tiskan 12. ožujka 1495. Dakle, pred više od godinu dana. Ako dodamo još razdoblje priprema za tisak, poljudski bi samostan bio bez gvardijana, recimo, dvije godine. Nezamisliva praksa u franjevačkim zajednicama.

3) Da li je fra Ivan Macedonac doista pomagao fra Bernardinu u prijevodu, treba najprije dokazati. Treba također još dokazati da je fra Ivan Macedonac, splitski javni učitelj gramatike, istovjetan s fra Ivanom Galić-Macedoncem, trećorecem u Zadru.[20] No, uzmimo da je ista osoba i da je stvarno pomagao kod prijevoda fra Bernardinu, to još ne znači da je fra Bernardin bio trećoredac. Mogao se je koristiti vrsnim poznavaocem staroslovenskog jezika i jednako vrsnim poznavateljem gramatike.

4) Što se tiče odobrenja generalne kurije za tisak Evanđelistara, a koje odobrenje nije pronađeno, još ne znači da nije postojalo: možda čak među onima »Nonnulle carte cum quaedam (sic) bulla«.[21] Uostalom, ne nalazim da bi u one vrijeme početaka štampe već postojao propis da se mora tražiti takvo odobrenje, pogotovo ne od generalne kurije reda. Crkveno odobrenje starješina (ne generala) i mjesnog ordinarija tražit će se kasnije, kad se je razmahao protestantski tisak knjiga na narodnim jezicima. Konačno, ista poteškoća ostala bi da je fra Bernardin doista i prešao među trećorece!

5) Fra Bernardin Drivodilić ostao je do smrti u prvom franjevačkom redu. To dokazuje službeni bilježnički zapisnik — inventar — nakon njegove smrti, datiran 8. prosinca 1499, u kom je oslovljen »de ordine S. Francisci«. Da ne dođe do pomutnje, u službenim spisima franjevcima trećorecima uvijek se je dodavalo »Tertii ordinis S. Francisci« a katkada još i »de poenitentia (nuncupatorum)«.[22]

6) Smatram da isto dokazuje i inventirano djelo »Precepta regulae fratrum minorum in forma officii parvi«,[23] koje se odnosi na Pravilo prvog reda. Da je, naime, fra Bernardin prešao među franjevačke trećorece još tamo prije tiska Evanđelistara, ne vidim razloga da bi to rukopisno djelo čuvao i nadalje, te ga pred odlazak iz Splita pohranio kod bačvara Radoslava. Poznato je da se prigodom seobe redovito odbacuju nevažne stvari za dotičnu osobu.

7) Runje, konačno, pretpostavlja da je izdavač Evanđelistara bio fra Bernardin, opservantski gvardijan na Poljudu. Međutim, to nije ničim — čak ni pokušao — dokazati. Iz materijala pak koje je on sam hvalevrijedno sabrao i objavio, slijedi:

Sastavljač prvog hrvatskog tiskanog Evanđelistara bio je franjevac konventualac

1 — Fra Bernardin Drivodilić i nakon smrti dolazi u službenom bilježničkom spisu oslovljen »de ordine S. Francisci«, što je ekvivalentno »ordinis minorum«, a koja je oznaka sve do 1517. bila vlastita samo franjevcima konventualcima,[24] dok su franjevci opservanti redovito dobivali oznaku »de (Regulari) Observantia« ili »de Familia«, katkada — jedan ogranak — »Fratres de Bulla«[25] a sigla je uvijek bila OFMObs. Tako su se i sami ponosno

potpisivali da bi istakli svoje strogo obdržavanje franjevačkog siromaštva »ad litteram sine glossa«, bez ikakvih papinskih olakšica u pogledu siromaštva.

2 — U istom bilježničkom zapisniku sastavljač Evanđelistara oslovljen je: »Venerabilis dominus frater Bernardinus«, upravo kao i u spisu od 10. lipnja 1497: »Dominus frater Bernardinus«[26], član samostana sv. Frane na Obali; pače, jer dolazi na prvom mjestu, očito je bio i gvardijan te godine, ustvari 1495—1499.[27] Epiteton »Dominus« dovoljno ga je razlikovao od istoimenjaka svog i poljudskog samostana. Da li je bio odlična roda ili je možda dobio taj naziv nakon tiska Evanđelistara, nije važno. Značajno je da pod tim naslovom dolazi u tri sačuvana bilježnička spisa. S druge strane, dobro je poznato da su opservanti, u ono vrijeme, brižljivo izbjegavali svaki počasni naslov: doktor, magister, pa čak i pater. Istina, naziv »dominus« ne susreće se ni kod konventualaca. Možemo, dakle, zaključiti da je bio svojevrsni distinktiv izdavača hrvatskog Evanđelistara.

3 — Izdavač Evanđelistara bio je s otoka Brača — »de insula Brachie«[27] i upravo on s braćom, 10. lipnja 1497, jednoglasno zaključuje da se »predaje komad zemlje na obradu jednom težaku na Braču u mjestu 'Spilicin dolac'«.[29] Nije isključeno da je dotični težak bio neki njegov rođak. Opservantski pak fra Bernardin bio je »član zajednice opservanata i to samostana u Hvaru, odnosno sv. Marije na Poljudu«.[30]

4 — Vlastiti inventar pokretnih dobara — knjiga i drugih predmeta — dovoljno jasno govori da je »Venerbilis dominus frater Bernardinus Drivodilich« bio član franjevaca konventualaca; ovi su naime već u ono vrijeme dopuštali, napose ocima magistrima (patres magistri),[31] upotrebu tzv. pekulija.[32] Vršeći službu profesora ili traženih korizmenih propovjednika, oni su iz honorara primicali sredstva za nabavu knjiga, misnog ruha bolje kvalitete, posteljine i slično, a kasnije i za publiciranje svojih knjiga.[33] Činjenica da fra Bernardin Drivodilić posjeduje pokretni inventar stvari dovoljno jasno dokazuje da nije mogao biti član franjevačke opservantske obitelji koja je, u ono doba prvotnog žara revnosti za strogo siromaštvo, posve isključivala bilo koju vrst pekulija.

5 — Fra Bernardin Drivodilić umro je u Puli — »Nuper deffunctus in territorio Pole«.[34] U ono su vrijeme u Puli imali svoj samostan sv. Franje (osnovan oko 1230), jedino franjevci konventualci. U Pulu je fra Bernardin mogao biti premješten odredbom provincijalnog kapitula 1499. Stoga je prije odlaska u Pulu svoje stvari pohranio kod prijatelja Radoslava u Splitu — tj. unutar Dioklecijanove palače — i kod sestara/picokara u Varošu — »habitantium in burgo«[35] — do svog povratka u matični samostan ili s nakanom da ih naknadno dopremi u Pulu.

Posve neuvjerljivo djeluje ono što Runje piše o vremenu i eventualnim razlozima pohrane fra Bernardinovih stvari kod spomenutih osoba: »... u svakom slučaju ta okolnost govori da su stvari *nakon smrti* fra Bernardinove naglo *odnekud*[36] donesene, ili se možda fra Bernardin koristio kod svojeg znanca bačvara Radoslava prostorom u kojem je pohranio sve svoje pokretne stvari i njima se redovito služio.«[37] Da su stvari naglo prenesene, bile bi vjerojatno pohranjene samo na jednom mjestu i ne onako pomno složene u kutijama, odnosno sanducima — »capsa parva«, »capsa magna«...[38] Još je manje uvjerljiva druga alternativa da bi fra Bernardin baš »sve svoje stvari« pohranio kod drugih »i njima se redovito služio«. Radi se ne samo o knjigama nego i o velikom radnom stolu, postelji, jastucima, misnom ruhu, itd. Nije valjda radni stol na večer odnio prijatelju i uzimao postelju, da bi u jutro odnosio postelju i preuzimao radni stol.

Nadalje, i odviše nategnuto zvuči, kad Runje od izraza »in territorio Pole« upitno nagađa mjesto smrti fra Bernardina: »Nije li to splitsko polje... Nije li, možda, fra Bernardin i žrtva tih prvih prodiranja (turskih četa) na splitski teren?«[39] Bilo bi zaista čudno da »Dominus frater Bernarnardinus« ostavlja svoj veliki ilirski mač i luk — »un spata illyrica magna; unus arcus«[40] kod prijatelja bačvara te se nenaoružan kreće splitskim poljem po kom harače turski pljačkaši. Imamo, naprotiv, posve jednostavno tumačenje da se radi o Puli: Pol(a)e je latinski genitiv od Pola=Pula.

Da je to jedino ispravno tumačenje svjedoči značajan bilježnički dodatak koji slijedi izraz »in territorio Pole«, a glasi *»ut asseritur«*=kako se tvrdi (valjda je majka Radoslava tako izjavila bilježniku). Da je fra Bernardin umro, a pogotovo ubijen od Turaka, na splitskom polju, i sprovod obavljen u Splitu, tada malom mjestu, stvar bi bila i odviše poznata i javna — radilo se o bivšem gvardijanu sv. Frane i izdavaču Evanđelistara — pa bi sličan dodatak bio posve suvišan, bespredmetan.

6 — I sama okolnost — uz ostale navedene razloge — da su fra Bernardinove stvari pohranjene u neposrednoj blizini samostana sv. Frane na Obali, isključuje pretpostavku da je on bio član poljudskog samostana; inače bi pohranio svoje stvari negdje bliže svom samostanu.

Tko je pomagao fra Bernardinu u pripremanju Evanđelistara?

Načelo ne isključuje da je to mogao biti i fra Ivan Macedonac, kako nagađa Runje. No, i ja se usuđujem »nabaciti jedno moguće novo ime čovjeka«, fra Bernardinova subrata, »fra Pavla iz Splita«. Ovaj je 10. lipnja 1497. u samostanu sv. Frane na Obali, istovremeno s »Dominus frater Bernardinus«.[41] Nije li to fra Pavao Modrušanin, koji kao mladi redovnik u Splitu[42] sudjeluje u pripremanju hrvatskog Evanđelistara da bi kasnije, 1528, bio izdavač glagolskog »Misal Hrvatcki... po fratru Pavlu Modrušaninu ot reda serafika svetoga Frančiska konventoali, nareen i uredivan ...«?

Fra Pavao se je g. 1497. mogao nazivati »iz Splita« iako rođen u Modrušu, jednako kao i fra Bernardin »Spalatensis« iako rodom s otoka Brača, da bi, kasnije, pri otiskivanju Misala dao prednost svom mjestu rođenja, »Modrušanin«. Radeći s fra Bernardinom oko sređivanja liturgijskih tekstova, mogao se je oduševiti za pripremanje novog izdanja hrvatskog misala. Tko zna, nije li nakon tiska Evanđelistara već i sam fra Bernardin, kroz daljnje 4 godine života, već počeo raditi u tom smjeru, a učenik fra Pavao dovršio djelo nakon tridesetak godina kasnije. Tako bi splitski samostan sv. Frane na Obali dao dva istaknuta pionira hrvatske izdavačke djelatnosti.

Zaključak

Velika je zasluga Petra Runje što je uspio pronaći izvorne arhivske spise o postojanju raznih fra Bernardina »Splićana« iz doba kad je tiskan prvi hrvatski Evanđelistar (12. ožujka 1495), a napose što je pronašao dva bilježnička zapisnika-inventara, od 8. i 10. prosinca 1499, u kojima su popisani svi predmeti, knjige i 173 primjerka još neraspačanih Evanđelistara fra Bernardina »Splićanina«. Iz tih zapisnika doznajemo vrlo dragocjene pojedinosti o izdavaču Evanđelistara: prezime mu je bilo Drivodilić; rodom s otoka Brača;[43] roditelji su mu bili Juraj i Radoslava; preminuo je u području Pule nešto prije 8. prosinca 1499.

Runje ipak nije bio sretan u svom nagađanju kojem je redu pripadao izdavač Evanđelistara. Analizom objavljenih tekstova i uspoređivanjem nave-

denih spisa, smatram da je konačno riješeno pitanje redovničke pripadnosti izdavača prvog hrvatskog tiskanog Evanđelistara: bio je, i do smrti ostao, »Dominus frater Bernardinus (Drivodilich)«, član splitskog samostana sv. Frane na Obali, franjevaca konventualaca; vjerojatno gvardijan istoga samostana u razdoblju između dva provincijalna kapitula, 1495—1499; dolazi naime spomenut na prvom mjestu među ostalom braćom tog samostana u spisu od 10. lipnja 1497.

Budući da se u tekstovima Evanđelistara zapažaju stanovite jezične razlike, kao eventualni suradnik fra Bernardinu mogao bi to biti Bernardinov subrat fra Pavao Modrušanin, kasnije izdavač glagolskog misala iz 1528; u navedenom naime spisu iz 1497. nalazi se i »fra Pavao iz Splita«.

Riassunto

Fra otto anni si compiranno 500 anni del primo Lezionario in lingua croata — contenente Epistole, Vangeli, Prefazi e Benedizioni del Messale Romano — stampato a Venezia il 12 marzo 1495. L'autore ne fu fra Bernardino da Spalato, francescano. Recentemente Pietro Runje scoprì alcuni documenti dai quali veniamo a sapere alcuni preziosi particolari, finora sconosciuti, sull' autore del Lezionario: che di cognome era Drivodilich, nato nella vicina isola Brač/Brazza dai genitori Juraj/Giorgio e Radoslava, e morto a Pola prima dell' otto dicembre 1499.

Siccome a Spalato esisteva un convento di S. Francesco dei Conventuali ed un altro presso Spalato di S. Maria de Palude/Poljud degli Osservanti, alcuni storici consideravano fra Bernardino un Conventuale, altri un Osservante, altri infine lo chiamavano semplicemente francescano. Infatti, dai documenti tra il 1475—1530 c., scoperti da Runje, nel convento di Poljud vi era un guardiano di nome fra Bernardino da Spalato e addirittura quattro omonimi nel convento di S. Francesco. Negli stessi documenti l'autore del detto Lezionario viene ancora indicato semplicemente »de ordine S. Francisci«.

Runje, implicitamente, ritiene che l'autore del detto Lezionario sia stato fra Bernardino, guardiano di Poljud, il quale però, secondo lui, sarebbe passato ai Terziari Francescani. Però, da un' attenta analisi dei documenti e da un accostamento vicendevole dei medesimi, l'autore del detto Lezionario risulta »Venerabilis frater Bernardinus (Drivodilich)«, guardiano del convento di S. Francesco, dei Conventuali.

Nel tradurre i testi liturgici in lingua croata, pare, che fra Bernardino si sia servito di qualche altro frate. Runje ipotetizza che era un certo fra Ivan de Macedonia, forse lo stesso fra Ivan Galić de Macedonia TOR. Essendo, però, nel 1497 nel convento di S. Francesco un certo fra Paolo »de Spalato«, ritengo verossimile che costui possa essere fra Paolo de Modrussia/Modruš, il quale in seguito curò la terza edizione del Messale glagolitico, stampato a Venezia nel 1528, e che, da giovane, aiutò fra Bernardino nella traduzione del Lezionario.

Marijan Žugaj

BILJEŠKE

1. P. RUNJE, *Fra Bernardin (Splićanin) Drvodilić i hrvatski Evanđelistar tiskan u Veneciji 12. ožujka 1495.* u *Maruliću 2*, Zagreb XIX (1986) 159—166.
2. HISTORIJSKI ARHIV ZADAR (HAZ), *Splitski arhiv*, kutija 31, svešč. 14, 37v — Vidi RUNJE, 165, Prilog A.
3. Nije isključeno da je bačvar Radoslav bio i knjigovežar, da je u drvene korice uvezivao knjige, a fra Bernardin njegov klijent već prije, napose kad je objavio svoj Evanđelistar; tako se mogao sprijateljiti s bačvarom i 1499. i kod njega pohraniti većinu svojih stvari. I Runje je nabacio pitanje: »Budući da je najveći dio Evanđelistara nesvezan, nije li ovo bilo mjesto gdje su se oni uvezivali?« (RUNJE, 161).
4. HAZ, *nav. mj.* — v. RUNJE, 165.
5. RUNJE, 161s.
6. Evo što piše SEYMOUR DE RICCI, *Incunabolo* u *Enciclopedia Italiana* (izd. 1949) XVIII, 1000: »... I primi, per es., quelli anteriori al 1470, non hanno ancora numerazione di fogli, né segnature, né titoli correnti, ne pagine di titoli (frontespizio): perfezionamenti che l'uso a poco a poco introdusse«.
7. RUNJE, 162 — zapaža kako je bilježnik umjesto »benedictionum« napisao »Indulgenziarum«, »tj. umjesto ‚blagoslov' stavio ‚oprost' što se može objasniti pretpostavkom da je naš Evanđelistar mogao imati i naslovnu stranicu hrvatsku, po prilici ‚Evanđelja, epistole, prefacije i blagoslovi', a zapisničar je umjesto ‚Blagoslova' upotrijebio riječ ‚oprosta' — indulgencija. To samo po sebi nije neuvjerljivo, jer je nestručnjak u crkvenoj terminologiji, lako zamijeni riječ ‚blagoslov' riječju ‚oprost' to više što su blagoslovi najčešće bili i vezani uz oproste«.

Iako ovo tumačenje, na prvi pogled, izgleda vrlo uvjerljivo, smatram ipak da naš Evanđelistar nije imao naslovne stranice koju zamjenjuje *Incipit*. Uvođenjem naslovne stranice nestaje *Incipit*, a još zadugo ostaje *Ecplicit*, koji vremenom postaje sve kraći, da konačno označi samo nadnevak završenog tiska. Posvema bih se složio s gornjim tumačenjem: zabunom u prijevodu, ali s lista koji je mogao biti postavljen na vrhu složenih Evanđelistara.

8. RUNJE, 164.
9. ISTI, 161s. — K. REŽIĆ, *Bernardin Splićanin* u *Hrvatskom biografskom leksikonu* I, 703—705 (s obilnom literaturom). Jednako je mišljenje zastupao još ranije — iako bez prezimena Marković — M. OREB, *Zaslužni članovi hrvatske provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca...*, Split 1973, 191—2. — Radi kratkoće, izostavljam navoditi ostale pisce koji su — neispravno — identificirali izdavača prvog hrvatskog tiskanog Evanđelistara; v. RUNJE, 160 s bilješkama 1 i 12 (str. 164).
10. RUNJE, 161 i bilj. 14 (str. 164).
11. ISTI, 159 — Kurziv u tekstu je moj.
12. Na str. 161 potkrala se očita nepažnja: »... da su to sva *nepokretna* dobra pok. fra Bernardina«, jer drugdje i na samoj toj stranici Runje piše ispravno: »... i popis svih pokretnih stvari...«.
13. ISTI, 161. — Kurziv moj.
14. ISTI, 163 — Kurziv moj.
15. *N. mj.* No i sam Runje piše dosta suzdržljivo: »Ako je fra Ivan Macedonac, trećoredac iz Zadra prvih godina 16. stoljeća istovjetan s fra Ivanom Macedoncem u Splitu iz godine 1493—1495...«. Međutim, iz njegova prethodnog izlaganja dalo bi se zaključiti da zastupa istovjetnost osoba. Piše naime: »U nekim dokumentima navodi se u Splitu samo kao fratar Ivan Macedonac, a u jednom dokumentu nalazimo da je fra Ivan Macedonac oslovljen kao ‚ordinis Sti Francisci' bez specifikacije da li pripada maloj braći, konventualcima ili opservantima. Nisam nigdje pronašao da je pripadao bilo kojem od samostana, franjevaca prvoga reda, bilo konventualaca bilo opservanata«. Zaključak se onda nameće sam od sebe: Bio bi franjevački trećoredac. Zaključak bi bio doista ispravan, ako je Runje susreo popise članova samostana sv. Frane i sv. Marije na Poljudu u razdoblju 1493—95. Inače je svako nagađanje samo nagađanje: mogao je mlađi fra Ivan Galić Macedonac, zadarski trećoredac, uzeti ime svog strica franjevca — konventualca ili opservanta — koji je boravio u Splitu 1493—95, pa zatim otići, tko zna u koji drugi samostan svog reda, ili čak i umrijeti g. 1495. Čini mi se neuvjerljivo — kako će niže biti rečeno — da bi se »ordinis Sti Francisci«, dano u jednom dokumentu fra Ivanu Macedoncu u Splitu moglo uzeti = »Tertii ordinis sancti Francisci«. Uostalom, s obzirom na našu temu, pitanje kojem redu je pripadao fra Ivan Macedonac, i nije važno.
16. RUNJE, 160 (Spis u HAZ, *Splitski arhiv*, kutija 27, svešč. 11, str. 6).
17. *N. mj.* (Spis *nav. mj.* str. 5).
18. *N. mj.*

19. *N. mj.* (Spis u HAZ, *Antonius Barba*, Sv. 1, svešč. 1, 14. X. 1491).
20. V. bilj. 15.
21. RUNJE, 166 Prilog A.
22. I zbog moje osobne kulture franjevačke povijesti vrlo bi me zanimalo znati da li je Runje našao i samo jedan javni dokumenat u kom je neki sigurno utvrđeni trećoredac oslovljen »de ordine S. Francisci«.
23. RUNJE, 166 Prilog A.
24. Sigla OFMConv. bila je obvezatna tek nakon definitivne diobe reda, 1517.
25. Opširnije v. Cl. SCHMITT, *Osservanti* u *Dizionario degli Istituti di Perfezione* (ed. Paoline) Roma 1980, vol. VI, 1027.
26. RUNJE, 160 (Spis u HAZ, *Splitski arhiv*, kutija 30, svešč. 3, str. 2v).
27. Hrvatska provincija franjevaca konventualaca posebnim privilegijem sve do 1925. održavala je provincijalni kapitul svake četvrte godine. 1495. bio je izabran za provincijala glasoviti Antonius Marcellus de Petris, Cresanin, koji je postao generalom reda 1517, zatim 1520. nadbiskup patraški, 1521. je dobio biskupiju novigradsku (Istra); umro 1526. (Usp. *Hierachia Catholica*, III, 271; 96).
28. RUNJE, 165 Prilog A.
29. ISTI, 160 (Spis kao nt. 26).
30. *Nav. mj.*
31. Magistri su imali na raspolaganje zasebnu sobu ili čak dvije, dok su ostali redovnici spavali u zajedničkim spavaonicama.
32. RUNJE, 161 — na temelju da »majka traži da se napravi popis svih pokretnih stvari koje pripadaju njenom sinu, pok. fra Bernardinu« — zaključuje: »... baš nam taj stav daje naslutiti da je pok. fra Bernardin izvan pravno postojeće franjevačke zajednice — reda, bilo konventualaca, bilo opservanata, ... čini se da to upućuje na jedan poseban status ovog redovnika koji posjeduje toliko knjiga i raznih drugih stvari od velike vrijednosti«. Runje je previdio postojanje pekulija. Usput napominjem da je hrvatska provincija franjevaca konventualaca bila prva u svom redu — čak prije mnogih opservantskih provincija — koja je koncem prošlog stoljeća zabacila svaku vrst osobnog pekulija i prihvatila »vitam perfecte communem«.
33. Ručno urezivanje slova i vrlo ograničeni broj mogućih otisaka inkunabula moralo je biti vrlo skupo, no, ipak manje od prepisivanja svakog pojedinog primjerka.
34. RUNJE, 165 Prilog A.
35. ISTI, 166 Prilog B.
36. Čini se da Runje i ovim izrazom »odnekud« pretpostavlja da je fra Bernardin stvarno boravio izvan svog samostana.
37. RUNJE, 162.
38. ISTI, 165 Prilog A.
39. ISTI, 162.
40. ISTI, 165 Prilog A.
41. ISTI, 160.
42. Hrvatska provincija franjevaca konventualaca imala je u Modrušu samostan sv. Franje od 1378 (v. *Bullarium Franciscanum* VI, 594 n. 1501). Bosanska opservantska vikarija ima u Modrušu također svoj samostan prije god. 1512. Nije ipak posve sigurno da li se radi o novom samostanu ili su Frankopani predali opservantima dotadašnji konventualački samostan. God. 1587. u Modrušu nisu više prisutni ni jedni ni drugi. — Ako je fra Pavao »iz Splita« iz god. 1497. ista osoba s fra Pavlom Modrušaninom, moglo bi značiti da je nešto ranije modruški samostan prešao u ruke opservanata, pa je fra Pavao pošao u Split; ali je mogao taj prijalaz biti i premještajem, možda je, recimo, fra Bernardin sam molio provincijala da mu dodijeli fra Pavla kao pomoćnika u prevođenju Evanđelistara.
43. RUNJE, 163 — piše: »Fra Bernardin Drivodilić... iako stvarno potječe s otoka Brača, kako se to izričito veli za njegovu majku i njegova pokojnoga oca Jurja Drivodilića«; a nije primijetio da se to isto kaže *izričito* i za »Ven. domini fratris Bernardini Drivodilich *de insula Brachie*« (v. str. 165 Prilog A). Runje je imao pred očima samo spis kojim fra Bernardinova majka, Radoslava, ovlašćuje sina Marina »da je pravno zastupa što se tiče stvari i pokretnog vlasništva pok. fra Bernardina« (str. 162s), a ne i zapisnik-inventar pok. Bernardina. Marin je, dakle, bio brat fra Bernardina.

Iz obrazloženja koja Runje donosi (str. 163) slažem se s njegovim mišljenjem da je fra Bernardin bio iz mjesta Nerežišća na Braču, pogotovo ako je Spilicin dolac negdje

u blizini Nerežišća, jer je taj Dolac bio vlasništvo splitskog samostana (v. str. 160), pa je tako fra Bernardin još u djetinjstvu imao priliku upoznati franjevce konventualce, koji su, zacijelo, povremeno dolazili u Spilicin dolac. Ako je tako, to bi bio još jedan dokaz više u prilog onoga što sam već iznio u tekstu.

Neobjavljena zbirka pjesama A. Jakšića

U proljeće prošle godine (1986) prof. Martin Kaminski i ja predložili smo dru Ivanu Zirdumu iz Đakova, odnosno Đakovačkih Selaca, da u biblioteci »U pravi trenutak« objavi knjigu Jakšićevih pjesama. On je to prihvatio pa smo nas dvojica pripremili zbirku pod naslovom »Kamo su otišle godine«. Kriterij za uvrštavanje pjesama bio je neosporni poetski kvalitet pa su u zbirku ušle i pjesme koje nisu izrazito religiozno usmjerene. Smatrali smo da i u takvim pjesmama prevladava duhovna atmosfera. Polazno uporište bilo je: Ante Jakšić je prije svega samo pjesnik — bez ovih ili onih atributa.

Prof. Martin Kaminski je izvršio izbor pjesama i napisao je biobibliografsku informaciju, a ja sam napisao predgovor pod naslovom »Jakšićeva svjetla i tame«. Međutim, takva knjiga nije prihvaćena.

Poštujući i Zirdumove i svoje stavove, mi smo rukopis povukli.

U svome predgovoru napisao sam slijedeće:

Jakšićeva zbirka pjesama »Kamo su otišle godine?« sadrži pjesme u kojima se gotovo do savršenstva sjedinuju: zanatska dotjeranost i životni podatak. Ta knjiga je istovremeno i odgovor na postavljeno pitanje u naslovu knjige, a iz tog odgovora se vidi da su te godine najvećim dijelom otišle u dobru poeziju, u svjetla istine i u odupiranje tami, načinjenoj od zla.

* * *

Danas, 1986. godine, Antu Jakšića možemo svrstati u Hrvatskoj među najpoetskije pjesnike. On nije nagrađivan, nisu priređivane priredbe u njegovu čast, nisu izdavane njegove knjige, nije stigao do radija, televizije i službene popularnosti, ali on je bolji pjesnik od svih na koje se odnose prednje tvrdnje.

Velika većina takozvanih veličina nisu veličine po svojim pjesmama nego po svojim laktovima i položajima u činovničko-političkoj hijerarhiji. Zato je njihov pjesnički ugled privremen i bez ozbiljnijeg značenja.

Jakšićeve pjesme će ostati, a izvikane i ugledne poetske govornike historija će izbaciti iz okvira koje su oni sami sebi napravili uz pomoć konformizma i narcisoidne galame.

U suvremenoj poeziji, koja velikim dijelom predstavlja skladišta praznine i muteža, Jakšićeva poezija je skladište uma, srca i riječi koje sređeno žive, ona je vježbaonica dobrog duha i visoke pjesničke tehnike.

Jakšićevu poeziju ne treba braniti od njega. I u njoj i u njemu jednako prevladavaju ljudske, prijateljske i slobodarske težnje — uz prisustvo istinske poezije, zavidne zanatske dotjeranosti, potpune iskrenosti i krupnog ritmičkog pulsiranja. Njega nije oblikovalo vrijeme nego je on svoj oblik dao vremenu — onom vremenu koje ga hoće primiti. Ako u svom vremenu nije uspio da bude službeno popularan, uspio je da privatno bude dobar pjesnik.

* * *

Moglo bi se reći da je Jakšić razočaran i tužan čovjek. Možda i jest, jer

on kaže:

»To što je bilo veliko mom oku
i što je moćno i u čežnji sjalo
u neku tamu palo je duboku.«
(»Sad je već kasno«)

Razočaranja i tuge ima kod njega, ali on se tome nije predao, jer njegov je stav: treba zaboraviti ono što vraća tugu, jer nikad nije sve izgubljeno. Napokon, on ima dovoljno razloga da vedro korača, jer je svjestan da životu ništa nije dužan.

Da. Teško je biti poražen. I Jakšić se mnogo puta osjećao poražen, ali taj poraz je bio samo vanjsko lice činjeničnog stanja, a pravo lice je ovo:

»Onaj, koji raspet umre,
uvijek je jači
od svoga ubojice.«
(»Onaj, koji raspet umre«)

Svima, koje treba ohrabriti, on dovikuje: »uzvišen je čovjek koji trpi i strada.«

Jakšić živi po zakonima ljubavi, snova, dobrote i tuge. Teško mu je kad u novinama nalazi crne vijesti, kad su kraj njega, u zabrinutom svijetu, lica umorna od sreće koja boli, od tuge koja srdačno privlači, od beznadne nade, od uvenule prošlosti.

Ne grade samo djeca kule na pijesku. Grade ih i odrasli. A gradio ih je i Jakšić. Lijepo je graditi i nadati se, ali teško je kad »jedni ruše dok još drugi grade«, kad »slabi brane svoje pravo plačem«.

Iako je sve poznato i već rečeno, Jakšić je ipak radoznao, a odatle do shvaćanja da mu ništa nije strano i nedodirljivo, nije daleko. Podršku mu daje uvjerenje da nije grešno biti čovjek — ali s ukroćenim strastima i srdžbama, s prepoznatim sobom, s nesebičnim otporima svemu što vodi u otuđenu nesreću ili u zavodnički porok.

* * *

Jakšićevo kršćanstvo se izjednačuje s ljudskim i plemenitim osjećanjem života, sa shvaćanjem da sve, zbog čega je radostan, dolazi od Boga koji vidi lice i naličje svih stvari. Njegov Bog je Bog za ljude, za dostojanstvo i utjehu ljudske osobe, za istinsko rješavanje međuljudskih odnosa. Kako se pojavljuje Jakšićeva duhovnost, pokazuje i pjesma »Nikad neću biti trava«.

A zašto neće biti trava? Neće zato da ga ljudi poslije smrti gaze kao što su ga gazili za života, jer »trava postaju oni, koji nemaju duše«.

* * *

Kao pjesnik Jakšić je sav u sebi. Pretražuje i prekopava sebe da nađe čega nema, da uzgoji ono što je već bilo i otišlo, da sačuva ono što je vrijedno da ostane.

Govori o sebi, ali ne uzdiže sebe iznad drugih ljudi, jer zna da je život bio prije njega, da će biti poslije njega i da je on obični, mali trenutak vremena.

Dosljedno ide svojim putem i ne traži od drugih utjehu jer »prave su boli od utjehe jače«. Poslije svega čeka svoju jesen — sa željom da mu bude kao sestra i da ga novim nevoljama ne plaši.

* * *

Sve nestaje, pa tako i ono što čovjek voli. Nestaje i vrijeme, iako je jače od svega: od kamena, od riječi, od boli, iako traje samo po onome »što je pisano u krvi«.

Sve prolazi, sve se mijenja, kao po principu: cilj nije cilj nego kretanje, ili: što je bilo ne može ne biti, jer »nije izgubljeno što je nekad bilo java«.

Smrt nije ni izlaz ni rješenje u životu nego potrebna stepenica za novi život. Jakšić kaže:

»Samo tko umre, uskrsnuti može,
umrlo zrno donijet će plod.
Iz smrti novi životi se množe,
što zemlja sluti, zna vječiti svod.«
(»Samo tko umre«)

Da ga prolaznost ne baci u očaj, pomažu mu misli, šutnje i stav: tako mora biti, jer u svemu što se dešava »je samo svih stvari seoba«.

* * *

Kao mnogi pjesnici i Jakšić se rado vraća u djetinjstvo, pa se sjeća stare kuće, oranica, voćaka, kosidbe, sijača, oca, majke, djeda i bake.

Osim djetinjstva i prekapanja po intimnim raspoloženjima, susrećemo u Jakšićevim pjesmama: jesen, prijatelje, slike s ulice, kiše, zimu i tjeskobe.

Piše prijateljima i u tim pismima govori o daljinama koje su prošle, o raskršćima bez putokaza, o nemirima koji svakog čovjeka trajno prate, o teškom uzvodnom plivanju u rijeci.

Govori o Cesariću pa, bez zavisti, kaže:

»Gle! Kakva li to tajanstvena ljepota
iz stihova tvojih
sve jače svijetli!«
(»Dobriši Cesariću«)

U pjesmi »Vraćajući se na Mirogoj« nalazi se u društvu s Vjekoslavom Majerom, Franom Alfirevićem, Salihom Alićem i Tinom Ujevićem. To pokazuje da su mu ti pjesnici pjesnički prijatelji i da mu ne smeta njihova pjesnička slava.

* * *

Jakšićeve pjesme su ono što jesu i ne ostavljaju nikakvu mogućnost nadopune. Njihove zaokruženosti nose sa sobom jasnoću i daleko su od kaotičnog izraza. One su lirski govor vratile njegovom smislu: duhovnom naporu da se ekstraktna osjećanja i mišljenja kažu dubinskom jednostavnošću.

Jakšićevi stihovi ne nose sa sobom bjesomučnu zbrku riječi i dekorativni poetski okvir, nego zvučnu, emocionalnu i misaonu istinu.

Iz svih Jakšićevih pjesama izlazi vapaj: htio bih postojati sa svojim snovima i stvarnostima. Ali, one su istovremeno i protest protiv samoće i praznine, one su i krik koji upozorava da se ljudi ne vide iako se gledaju. Njegove pjesme su njegova bježanja od njega samoga, iako on kaže da »od samog sebe čovjek uzalud bježi«.

Nije drugačiji od drugih. Ako jest i kad jest, onda je drugačiji po količini iskrene i dobronamjerne (da ne kažem: naivne) blagosti.

Jakšićev pjesnički put satkan je od stvarnosti i snova s gorkim i slatkim okusom. Na tom putu ima trnja i pravog pjesničkog osjećanja, ima autohtone ljudske dobrote i nepatvorene iskrenosti.

Jakov Ivaštinović

JOŽE PLEČNIK — UZ 30. OBLJETNICU SMRTI

Arhitekt Jože Plečnik, rođen je u Ljubljani (23. I. 1872 — 7. I. 1957) a porijeklom je iz notranjsko-kraškoga područja, talentirani stolarev sin, školuje se u Grazu na Obrtnoj školi. U Beču ga zbog njegove izuzetne darovitosti prima Otto Wagner (predstavnik »novog stila« u arhitekturi) na Umjetničku akademiju te u svoj atelier. Prepušta mu svoje narudžbe te Plečnik postaje jedan od istaknutih vođa bečke varijante »novoga stila«. Nakon jednogodišnjeg boravka u Italiji odlazi u Pariz, vraća se u Beč te otvara vlastiti atelier. Zbog materijalnih prilika odlazi u Prag kao profesor u Školu za umjetnički obrt. Godine 1912—13. Vijeće bečke Akademije triput ga jednoglasno predlaže i izabire za Wagnerova nasljednika, ali ga ministarstvo svaki put odbija iz političkih pobuda. Poziv u Srbiju, na inicijativu I. Meštrovića i J. Cvijića, posredstvom K. Strajnića, da preuzme »vodeće mesto« pri »organiziranju jugoslovenske umetničke kulture« u Beogradu, dijelom je bio razlog bečkim stavovima. U Pragu 1920. godine postaje profesor arhitektonske kompozicije na Umjetničkoj akademiji. Istovremeno se odaziva pozivu slovenskog Univerziteta u Ljubljani i preuzima mjesto redovnog profesora za arhitektonsko crtanje i kompoziciju. Član je Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, a bio je i dopisni član Češke akademije i Kraljevskog instituta engleskih arhitekata te počasni doktor ljubljanske Univerze i Tehničke visoke škole u Beču.

Razumijevanje ličnosti i djela arhitekta J. Plečnika nezamislivo je bez poznavanja njegovog životnog »creda«. Naime, po svom nervu mistik, posjedovao je franjevački osjećaj za lijepo i dobro poštujući identitet mjesta na kojem je radio, doživljavajući ga organski produhovljeno, poštujući materiju poput dalekoistočnjačkih umjetnika.

Njegov »Gesamtkunstwerk« (jedinstvenost umjetničke kreacije) dolazi do izražaja u profanim i sakralnim djelima što je bilo ilustrativno prezentirano na izložbi na »Gospodarskom rastavišću« u Ljubljani (20. XI — 31. XII. 1986).

Suprotstavljajući se rafiniranoj bečkoj secesiji, žestini ekspresionizma, funkcionalizmu, on navješćuje postmodernistički senzibilitet želeći afirmirati ideju Aloisa Riegla o umjetničkom htijenju koje ističe ono što se skriva iza vanjskog oblika svakog umjetničkog djela.

Plečnik, taj Prešern likovne i arhitektonske kreacije, duhovnog izraza svoga naroda, danas u vrijeme krize suvremene civilizacije, suprotstavljajući se monotoniji moderne arhitekture — daje joj izraz uzvišenosti (maketa Parlamenta).

Polazište njegove arhitekture je intelektualna inspiracija koja uzdiže duh (grobljanski kompleks Žale) i zato su njegove ideje odjeknule također tamo gdje slovenski jezik ne bi razumjeli.

Tako je na najmarkantnijim spomenicima Plečnikovim vidljivo koliko Ljubljana nije bila podružnica Beča ili Praga (preuređenje Hradčana, crkva na Kralovskim Vinohradima, Masarykova ljetna rezidencija) već se upravo s Plečnikom razvija u grad s vlastitim značajem.

Njegov osjećaj socijabilnosti vidljiv je i u interieuru Franjevačke crkve (mediteranskog ugođaja) gdje se klupe ističu svojom jednostavnošću, dok zelenilo kao sastavni dio preuređenja urbanističkog kompleksa »Križanke« te kroz upotrebu raznobojnog kamena i njegova oblika, govori o umjetnikovu dubokom osjećaju za isticanje kvalitete i upotrebe organske i anorganske tvari.

Poznato je da su ga popularizirali franjevci i isusovci, a budući da je svaki projekt smatrao i moralnim činom nije ih naplaćivao smatrajući dovoljnom svoju plaću profesora na fakultetu.

Svjestan svoje uloge u historijskom rastu svoga naroda kroz kvalitetu vlastitog izraza našao je njegov perfekcionizam odjek u današnjoj krizi i potrazi za pravim vrijednostima na značajnim arhitektonskim školama Evrope i SAD-a. Njegov značaj potvrđuju i buduća gostovanja njegove izložbe u Barceloni, Karlsruheu, Madridu, Münchenu i Beču.

Smiljka S.

NOVO NA ZAGREBAČKOM KAPTOLU
(U susret Univerzijadi)

Zagrebačka katedrala dobila je u 1986. godini tri nova zvona zaslugom sadašnjeg kanonika *M. Balenovića*. Među ostalim, to je u sklopu skore proslave 900. obljetnice osnutka zagrebačke (nad)biskupije (1093/1904). U Zagrebu je biskupija osnovana krajem XI. stoljeća a to je ujedno prvi spomen Zagreba u dokumentima. O postanku Zagreba ne znamo ništa, ali činjenica da Zagreb tada dobiva biskupiju upućuje da je on već bio značajan centar, a osnutkom biskupije važnost mu se još više povećala. Biskupija je 1852. uzdignuta na nadbiskupiju.

Sada katedrala ima šest zvona i ako pribrojimo i »cinkuš«, malo zvono (oko 110 kg), ima ukupno *sedam zvona*. U desnom (južnom) tornju nalaze se tri stara zvonu među njima najveće od 6.500 kg; a u lijevom (sjevernom) tornju tri su nova zvona i »cinkuš«. Nekada, sve do prvog svjetskog rata, katedrala je imala osam zvona. Austro-Ugarska je skinula četiri zvona (1916) i pretopila ih u topove što je osiromašilo katedralu. Balenovićevom zaslugom nedostatak je otklonjen i katedrala je opet dobila svoj zvukovni »sjaj«.

Navest ćemo težinu svih sedam sadašnjih zvona u tornjevima katedrale: stara zvona 6.500, 1.300 i 180 kg; tri nova zvona 3.200, 2.100 i 630 kg i »cinkuš« 110 kg. Težina svih zvona zajedno iznosi skoro *14.000 kg* ili *14 tona*. Da se članak previše ne odulji, ne navodim nazive pojedinih zvona, nego ću spomenuti da je novo zvono od 630 kg posvećeno *sv. Kvirinu*, sisačkom biskupu i mučeniku za Dioklecijanova progonstva. Napominjem da je *Siscia* (današnji Sisak) prva biskupija već u rimskom periodu na području današnje zagrebačke biskupije. U seobenim previranjima od 5. do 6. st. nestaje biskupije u Sisciji te se više nije obnovila, pa spomen na ovu drevnu biskupiju nosi spomenuto zvono u zagrebačkoj katedrali.

Nova tri zvona izradila je poznata radionica »Grossmayer« u Innsbrucku koja lijeva zvona već od 1599. g. Nova zvona blagoslovio je zagrebački nadbiskup i kardinal *F. Kuharić* 26. VI. 1986. Sljedećeg mjeseca 15. VII. zvona su instalirana pomoću velike dizalice u lijevi zvonik na visinu od 44 m.

Zagrebački dnevnici »Vjesnik« i »Večernji list« od 16. VII. 1986. registrirali su taj događaj s fotosima. Zvona su elektrificirana i prvi put su zazvonila na Veliku Gospu (15. VIII. 1986). Nova zvona su usklađena prema starim zvonima i daju ugodni g-mol akord, bez zvona 180 i 110

27. X. 1986. zvona su stavljena u redovitu upotrebu i tada su zvonila sva zvona u našim crkvama u znak duhovne povezanosti i jedinstva sa sastankom predstavnika kršćanskih crkava i nekršćanskih vjerskih zajednica iz raznih krajeva svijeta da u molitvi i u postu mole za mir u svijetu. To je bilo na inicijativu sadašnjeg pape Ivana Pavla II. Sastanak je održan u Asizu, rodnom gradu sv. Franje, osnivača franjevačkog reda, koji je u srednjem vijeku preporodio

Katoličku Crkvu u duhu evanđeoskog siromaštva (posjedovati samo ono što je potrebno za život) a bio je veliki mirotvorac.

Tom zgodom je proradio i stari mali »cinkuš«. Sada je postavljen na nižu lokaciju. Na prijašnjoj visokoj lokaciji bio je stalna opasnost od gromova. I sada ovaj »cinkuš« zvoni svaki dan u 8 i 14 sati i pomaže Zagrepčanima u vremenskoj orijentaciji osobito otkad na Trgu Republike, zbog njegove rekonstrukcije, nema javnog sata.

Nastavlja se obnova *nadbiskupskog dvora*. Dovršeno je njegovo vanjsko pročelje, koje gleda prema Vlaškoj ulici, u veoma ugodnim i skladnim bojama svijetlih tonova. Unutrašnje pročelje nadbiskupskog dvora, koje gleda prema katedrali, dovršeno je već prije. Sada se prišlo obnovi istočne kule koja gleda prema raskrižju Bakačeve i Vlaške ulice. Obnavlja se u boji kao i nadbiskupski dvor. Sada je skinuta s nje (puzavica) vegetacija koja ju je prekrivala, te je kula zablistala u svom sjaju kao i nadb. dvor.

Nastavlja se obnova *kurija na Kaptolu*. Svaka ta kurija ima svoju vlastitu povijest i arhitektonsku individualnost te sada obnovljene izgledaju mlađe premda su neke stare i po nekoliko stoljeća. U najnovije vrijeme su obnovljene kurije (kuće): Kaptol 1 (Biskupska konferencija); Kaptol br. 7 (uvučena je od ulice); Kaptol br. 10 (Jugoart) s aneksom u Opatovini (nekada je to bila gospodarska zgrada); Kaptol br. 14, Kaptol br. 20 (rezidira grkokatolički vladika), Kaptol br. 26 (na uličnom zidu ima kip svete Barbare) i dr. Kaptol unatoč svojim raznim varijacijama čini jednu zaokruženu atraktivnu arhitektonsko-urbanističku cjelinu.

Kaptol nije izoliran već je ukomponiran u gradsko tkivo Zagreba. Dovoljno je spomenuti da je nedaleko Trg Republike, centar grada, koji je sada, kako smo spomenuli, u korjenitoj rekonstrukciji. Na ovom Trgu su u posljednje vrijeme obnovljene impozantne zgrade. Dosta je da spomenemo Trg Republike br. 10 (Zagrebačka banka i Gradska kavana) s osam velikih stupova na pročelju, zatim je obnovljena i zgrada br. 13 (Croatia osiguranje) i dr. Nekoliko zgrada bilo je obnovljeno još prije. Nedaleko od Trga Republike obnovljena je velika zgrada na uglu Gajeve i Bogovićeve ulice (s tornjem ima 7 katova), a neke su zgrade u toku obnove u skelama.

Na završetku je obnove blok Radićeva ulica, Krvavi most, Tkalčićeva ulica. Na početku Radićeve ulice ima šest zgrada jednokatnica i dvokatnica koje su skoro gotove, svaka zgrada ima pročelje u drugoj boji, razbija monotoniju, a svojom baroknom fizionomijom djeluju atraktivno. Ove zgrade podsjećaju ili su pandan na obnovljenu niskogradnju u Opatovini.

Približujemo se *Univerzijadi* kada će se u Zagreb, prema predviđanjima, skupiti oko sedam tisuća stranih studenata i drugih gostiju iz raznih krajeva svijeta. Zagreb zato oblači svečano ruho da ih kao domaćin dočeka. Zagreb ima priliku da svijetu pokaže i svoje prirodne ljepote kojima obiluje više nego ijedan kontinentalni grad u svijetu. To mogu dokazati i iz vlastitog iskustva, jer sam vidio mnoge svjetske gradove, a nisam našao grada na kontinentu s ljepšom lokacijom od Zagreba.

To Zagreb zahvaljuje svom prirodnom smještaju podno Medvednice (Zagrebačke gore). Ona ljeti osvježuje Zagreb svojim ugodnim zelenilom i vodotocima koji se niz njezine padine spuštaju prema gradu. Medvednica zimi privlači svojom bjelinom, sniježnim pokrivačem, kolone skijaša na prikladne terene za taj sport. Ljeti također s ovog prirodnog izvora svježine struji hladni zrak koji u predvečerja osvježuje urbane prostore. Tako će sudionici u Univerzijadi sigurno osjetiti ove prirodne blagodati kojima je obdaren naš grad. Kao nadopuna ovim prirodnim predno-

stima bit će i obnovljena urbana fizionomija Zagreba i nadamo se da će tada Zagreb zablistati sa svojim arhitektonsko-urbanističkim zanimljivostima. To će dobiti i svoju dulju valorizaciju za nekoliko godina kada će Zagreb slaviti jubilej dviju 900. obljetnica: postanka biskupije i prvog spomena u dokumentima.

Napisano prema stanju 31. I.1987. Ovo je nastavak na istu temu u »Maruliću« br. 5/83, str. 559. i br. 4/86. str. 520—521.

V. Dumbović

MOGLA JE TO BITI DOBRA PREDSTAVA

U eri svojih v. d. uprava *Hrvatsko narodno kazalište* u Zagrebu povuklo je promišljen potez: stavilo je na repertoar u Hrvatskoj još neprikazano posljednje *Shakespeareovo* djelo, uzbudljivu »romancu« CYMBELINE, svojevrsnu inačicu »Othella«. No veliki Brit nije ovdje ostao samo na ljubavnoj fabuli i »privatnoj« ljudskoj zloći nego je zahvatio i javna zbivanja: problem održanja vlasti, borbu oko nje, pitanje rata i mira i dr.

Sve je to u *Juvančićevoj* režiji ove predstave bilo jasno shvaćeno i očito izneseno; mnogobrojni zapleti, prerušavanja, zamjene i prepoznavanja izvedeni su kao organski dio čvrsto zaokružene cjeline. U pogledu kostima redatelj je, na žalost, u biti vrsnoj kostimografkinji *Doris Kristić* dozvolio nekontrolirano iživljavanje: kralj je na mahove djelovao kao da je u šlinganim šokačkim gaćama, dva dvorjanina dodvorice i uhode asocirala su kostimima na likove iz engleskih detektivskih romana, rimski su se vojnici kretali u nekakvim vatrogasno-policijskim uniformama a britanski pod tropskim šljemovima, vojskovođama su o vratu visjeli dalekozori itd. Za pojedine likove (Morgan i njegovi »sinovi«, liječnik) kostimi su koncipirani stilizirano, odnosno »neutralno«, a za neke opet u današnjem građanskom ili pak bogataškom stilu. Iako se, odvojeno gledajući, može govoriti o kvaliteti određenih kostima iz ove predstave (pa je tako scena u bijelom modernom salonu — gdje se Posthumus Leonatus i Jachimo, pretvoreni mondenom bjelinom u suvremene »gigrle«, spore jesu li ljepše i vjernije britanske ili italske žene — bila sama za sebe zaista izvrsna), ovake su kostimografsko-redateljske »zmešancije«, pogotovu kad se vežu uz najvećeg dramskog autora svih vremena, očiti promašaji što ne služe na čast ni svojim autorima ni kazalištu koje ih dopušta. U raspletu »Cymbelinea« Shakespeare je dao »suum cuique« i sve je stavljeno na svoje mjesto, a u izvedbi o kojoj je riječ došlo je do devalvacije svega toga: akteri — svaki nakon posljednje svoje izgovorene rečenice — padaju jedan za drugim mrtvi. Čemu? U ime kakve simbolike? Ja ne mogu dokučiti.

Mučan dojam spomenutih ekshibicija nije mogla poništiti ni dobra igra glumačkog ansambla. Labilnog vladara Cymbelinea, pomalo naivnog i dobroćudnog kolerika s ponešto je suviše vike slikovito dočarao *Vanja Drach*, prijetvornu, lukavu i vlastohlepnu kraljicu znalački je prezentirala *Neva Rošić*, u ulozi Cymbelineove kćeri iz prvog braka, vjerne i krivo optužene Imogen, toplom se osjećajnošću i finim psihološkim nijansiranjem istaknula *Ena Begović*, kraljičina sina iz ranijeg braka, priglupog i divljeg Clotena, dosljednom je grubošću i sirovošću uspjelo prikazao *Ivo Gregurević*, *Kruno Šarić* koji je igrao Imogenina supruga Posthumusa imao je sjajnih momenata (ali u cjelini nije dao koliko može i umije) dok je *Tomislav Stojković* kao zloduhi klevetnik Jachimo stvorio upravo blistavu kreaciju. *Tomislav Rališ* (Posthumusov sluga Pisanio) iskazao se uz ostalo sjajnom dikcijom (u toj bi ulozi valjalo vidjeti i Zlatka Crnkovića), *Zvonimir Torjanac* sigurnim je potezima oslikao Belariusa, tj. nepravedno prognanog Morgana a

mlada simpatična braća *Sven* i *Rene Medvešek* (kraljevi izgubljeni i nađeni sinovi) morat će još dosta toga naučiti. *Mirko Švec* odmjerenom je dojmljivošću uobličio čestitog liječnika Corneliusa, *Ivo Kadić* bio je dostojanstven rimski genaral Caius Lucius, *Danko Ljuština* i *Darko Čurdo* okretno su se uživjeli u uloge plemićâ dvorjana, *Iva Marjanović* dobro je naglasila iskrenu vjernost Imogenine službenice Helene, *Damir Mejovšek, Melanija Dugandžić, Pavle Bogdanović* i *Juraj Moftan* uspjeli su »utvarama« dati pečat nadnaravnosti a *Branko Bonacci, Ivica Katić, Dejan Aćimović, Ivica Jončić, Dušan Gojić, Zvonimir Zoričić, Kruno Valentić* i *Zvonko Novosel* korektno su obavili svoje epizodne zadatke.

Scenograf gost *Jozef Ciller* s asistentom *Antom Serdarom* formirao je scenski prostor na sada uobičajeni moderan način. Ostali su redateljevi suradnici bili: za glazbu *Arsen Dedić* (decentno su je izveli *Tibor Kuti, Davorin Kuhar* i *Ljerka Žilavec* a snimljena je u studiju *Jurice Grosingera*), za scenski pokret *Miljenko Vikić*, za borilačke vještine *Ilija Smoljenović*, za rasvjetu *Aleksandar Augustinčić*, za masku *Branko Borovčak*. Redatelj je imao i pomoćnika *Davora Žagara* i asistenta *Tomislava Rališa*. Lektorski je posao obavila *Đurđa Škavić*. Djelo se davalo u prijevodu *Josipa Torbarine*.

* * *

Glumcu *Zvonimiru Zoričiću* ispričavam se što je u mojem prikazu predstave »Vještica iz Salema« (prošli broj »Marulića«) njegovo prezime krivo otisnuto (Zorčić).

Mirko Petravić

Zbog spriječenosti našeg suradnika u ovom je broju izostala rubrika razgovorâ s hrvatskim kazališnim umjetnicima slavne »stare garde«. Od sljedećeg broja ti će razgovori, nadamo se, opet redovito izlaziti.

OBEĆAVAJUĆA ĆUTILNOST

Tvrtko Tomičić: »Raj zaboravljeni«, pjesme, Radničko sveučilište »Đuro Salaj«, Split 1985.

Kada sam lani u svibnju prelistavao poeziju Tvrtka Tomičića s njegovim ocem, poznatim književnikom, Zlatkom Tomičićem, nisam imao dilema — treba li to objaviti ili ne. Otac je, kao i Tvrtko, imao određenu rezervu koja se ne tumači nedostatkom uvjerenja, već jednostavno situacijom koju je Tvrtko Tomičić sam sebi nametnuo. Pribilježio sam tada neke opaske koje, nešto proširene i domišljene, nudim kao upozor na mladog i darovitog pjesnika, momka, koji svojim tradicionalizmom, dječački čistim i nevinim, skreće na sebe pažnju baš onim što nam je neko davno »viteško doba poezije« u najboljim ostvarenjima široko pružalo. Srcem! Može li se još pisati takova poezija, udaljena od eksperimenata, otuđena od inovatorskih smislenosti i nemislenosti, tema je za disertaciju. Bojim se da te naše »napore« Tomičić, »umne« i teorijski zapetljane, lako siječe svojim stihom. Kada se sjetim što sam lani pribilježio, ostaje mi da samo dodam još neke bitne pojedinosti, i mislim da za prikaz prve knjige ovog dvadestčetvorogodišnjaka ne treba više.

Ne bismo smjeli pretjerivati pri prvom čitanju, ali nas činjenice tjeraju da unaprijed upozorimo na razvojne mogućnosti jednog talenta. Tvrtko Tomičić nije »običan vunderkind« okružen zamamnom idilijom riječi. Padaju mi na pamet svi oni znani poklisari riječi koji su, pod mladost ili pak pod starost, svoja izvjesna »samoponištenja« tražili ili zarađivali u izgnanstvu, ili dobrovoljnom egzilu. Erudicija nije stroj koji će nabrajati sva ta imena od stare Kine, preko Grčke i Rima do nove klasike, i naših vremena. Dakako, u ovoj lamentaciji nema mjesta lokalističkoj emociji i sažaljenja nad sudbom pjesnika. Postoji samo — Pjesnikov put! Dakle, ono što pjesnik sam bira, uglavnom s nakanom da to ugradi u svoje duhovno iskustvo.

Tvrtko Tomičić nosi u sebi nešto od obilježja pjesnika prokletnika. Prerano spoznata neka iskustva potencirala su brže zrijenje i intelektualnog i senzibilnog dvojstva ovoga, u najnovijoj hrvatskoj poeziji bez pandana, čudnog karaktera. (Ovome mogu dodati još: uz sasvim drugačijeg, eksperimentatorskog i inovatorskog, ingeniozno obdarenog, dvije godine mlađeg kolegu, Tomislava Domovića, i najnadarenijeg pjesnika hrvatskog najmlađeg naraštaja! Samo — da im se ovo »ne razbije o glavu!«) Rimbaudovska životna rasipnost i ćutilnost, mračne vizije, dječački tek naslućene, a negdje i cjelovito kazane (koje nas sjećaju na dandyzam i sudbinu modernista Vladimira Čerine), i iznad svega polićkamovljevska hipersenzibilnost, vezanost za materiju o koju se ovaj daroviti pjesnik otima. Noseći, za svoje godine, prevelik križ, a sam na raskrižju prve ozbiljnije zrelosti, Tvrtko se Tomičić boji ironizirati na »običan način«. On tiho i plaho, poput Šopa ili Bubala, na čijem tragu izgleda jest, nenametljivo i kao iz potaje, traži toplu riječ za najgrublje udarce osuda. S druge strane, njegovo prerano sazrelo djećaštvo traži da se iživi, da se udomi, ali mu intelektualna superiornost situacije kazuje prolaznost, i uskoro će biti preboljena, a vrijedit će puno više kada bu-

de potpuno pjesnički oblikovana i doživljena. Zato, i ne samo zato (jer, rekosmo, radi se o talentiranom pjesniku! Pjesniku koji nam donosi stihove pisane između 16-te i 20-te godine!) valja vjerovati da će tek druga Tomičićeva knjiga biti pravi doživljaj. Hvala Bogu, ima sada iz čega sintetizirati svoja životna i duhovna iskustva. Vjerujemo da toliko snage pjesnik ima, i da neće iznevjeriti one koji vjeruju u poslanstvo pjesničke riječi, tako često neodvojive od kobi, i da će konačno shvatiti kako treba izabrati: ili poezija, ili »smrtan život«! Stičući iskustvo, rekosmo već u dobrovoljnom »egzilu«, otisnuvši se od kuće kao sedamnaestogodišnji vunderkind, samozatajan i prikriven u svojoj strasti primljenoj od roditelja pisaca, Tomičić je lutanjima po Zapadnoj Europi svakako nataložio dovoljno svježine koja bi trebala poleta za novi rad. Nama koji znademo otprije Tvrtkovu poeziju zanimljivim se čini pitanje: koliko će Tvrtko uložiti truda u jedan, ne tako dalek, i ne tako nemoguć, projekt. Izigrati svoju darovitost značilo bi osobnu tragediju, i njegov najveći poraz. Stvarati u kulturi koju se neopravdano smatra »malom«, bez obzira na ropsku osuđenost pisca u egzistencijalnom smislu (što zbilja ne pritišće pisce tzv. »velikih kultura«!), užitak je i ponos, dostojanstvo ravno pobjedi, svakodnevnom osvajanju »krova svijeta«. Sljedeći cilj ovoga darovitog pjesnika, znači, mora biti nova zbirka, još ozbiljniji rad na književnom planu, i svakako angažman koji nosi težinu bremena zadaće i odgovornosti oko izgrađivanja vlastite književne kulture. Znači — utkati sebe u suzvučje svih hrvatskih poetskih piramida, ugraditi sebe u široki prostor literarne komunikacije, i shvatiti da se poezija piše za slavu, ali slavu općeg dobra i nadgradnje svijesti; nikako iz igre, iz hira, ili patetičke kozerije (samo). Svatko od nas ima mjesto ako se potrudi pronaći ga, pa će tako i Tvrtko Tomičić jednom doći na svoje, oslobođen nekih — životnih — čerininovskih nemira (o kojima zasigurno nije ozbiljnije razmišljao!), ali ojačan za upozor Janka Polića Kamova, dok će rimbaudovsku ljusku morati odbaciti, i prometnuti se u pjesnika bliska sebi. Rekli smo već da on nije daleko od ćutilnog nasluta Šopa i Bubala, i da se u tom obzoru kreću njegove osnovne vertikale. Blizak je i desetak godina starijima od sebe, Ivanu Tolju i Nevenu Jurici. Ponavljam: A sa iskustvom »globtrotera« Tvrtko Tomičić jamči novi glas u notalnoj skali hrvatskog mlađeg pjesništva. Je li to malo!? Osobito ako znamo da je već prvom zbirkom dao naslutiti sebe i svoj originalan glas. Tvrtko, ti si na potezu... Mi čekamo strpljivo i radoznalo. Baš kao što se nadamo da je tvoj pjesnički naslut čvrsto obujmio ovu, za stvaraoca neizbježnu, orbitalnu putanju.

Ferdo Šarić

LIK JEDNOG POLITIČARA

Ivo Petrinović: Ante Trumbić — politička shvaćanja i djelovanje. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1986, str. 455

U izdanju Nakladnog zavoda Matice Hrvatske prošle je godine izašla zapažena monografija splitskog sveučilišnog profesora Ive Petrinovića o političkim shvaćanjima i djelovanju dr. Ante Trumbića, jednog od graditelja versajske Jugoslavije.

Autor je monografije na osnovi arhivske građe i dostupne mu literature osvijetlio lik tog našeg političara od posljednjih godina prošloga stoljeća do njegove smrti 1938. godine. To je razdoblje obilovalo svakojakim krizama pa i teškim ratnim sukobima u kojima se nalazila hrvatska stvarnost. Podijeljena između dva dijela Austro-Ugarske Monarhije, banske Hrvatske i Dalmacije, Trumbićeva je glavna briga bila, već u početku svoje političke karijere, u tome, kako sjediniti ta dva dijela domovine u jedno. Kao pravaš, starčevićanac, odmah je uočio potrebu praktičnoga djelovanja na tom poprištu, te je ubrzo uspio da sjedinjenjem raznih struja, u svojoj užoj južnohrvatskoj postojbini, zbije redove za postignuće toga svog glavnog cilja. Sve ostale etape u njegovom političkom djelovanju na pragu 20. stoljeća, pa sve do sloma dvojne monarhije, služe istom cilju i u tom se krugu vrte sva njegova nastojanja i politička djelatnost. Osnivanjem Jugoslavenskoga odbora u Londonu za vrijeme prvoga svjetskoga rata, kojemu je on predsjedavao, njegov je rad bio opet usmjeren izdvajanju ujedinjene Hrvatske iz okvira dvojne monarhije i njeno sjedinjavanje u novu državnu tvorevinu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, kao ravnopravnog činioca s ostalim narodima koji su pravili tu novu državu. Na Mirovnoj konferenciji u Parizu, kao ministar vanjskih poslova nove države, Trumbić je svim silama nastojao da sačuva cjelovitost hrvatskih zemalja od presizanja susjedne Italije i ti su časovi bili za njega od presudne važnosti o kojima je ovisio sud potomstva o njegovom političkom djelovanju u korist njegove hrvatske domovine. Konačan je ishod bio, međutim, ostavljen Konferenciji u Rapallu 1920. godine, gdje se moralo riješiti pitanje naših državnih međa sa susjednom Italijom i razbiti plan njena prisvajanja na temelju tajnog Londonskog ugovora između Italije i zapadnih saveznička zemalja, a na štetu hrvatskih interesa i gubitka većeg dijela našeg narodnog tijela. U tom je času, kako on sam veli, budući sám, prema svojem uvjerenju, morao odlučiti hoće li prihvatiti ili ne talijanske zahtjeve, potpomognute od zapadnih saveznika Francuske i Engleske. »I taj sam križ ponio do kraja, do vrhunca Kalvarije« — kako jednom reče — »jer sam smatrao da žrtvovanje pojedinih dijelova naše narodne teritorije služi jedinstvu narodnom i državnom.«

U novoj državnoj tvorevini, nastaloj poslije prvog svjetskog rata, njegovi su pogledi o uređenju zemlje bili sasvim oprečni toku razvoja, koji je ta nova država bila uzela. Umjesto jednakosti i slobode svih njenih članova, ubrzo se pokazalo da je taj sklad bio narušen na štetu hrvatskoga naroda, što je imalo kobnih posljedica po cijelu tako stvorenu zajednicu. Kruti centralizam i hegemonija jednog naroda nad drugim, zamijeniše njegove nade i želje za stvarnom jednakošću troimene braće. Njegovi programi i misli o preustrojstvu države na federalističkoj ili sličnoj osnovi i na »asocijaciji interesa« naiđoše na nerazumijevanje i odbojnost s protivničke strane, tako da je došao do zaključka kako je pasivan otpor protivniku jedini način prisile da ga potakne na popuštanje i promjene koje su bile nužne za opstanak jugoslavenske zajednice. U tom se smislu pridružio hrvatskom narodnom pokretu, tj. politici Hrvatske seljačke stranke koja je, nakon uvođenja kraljeve diktature i oktroiranog ustava, bila jedini i pravi predstavnik hrvatskoga naroda.

Govoreći o ličnosti tog našeg javnog radnika koji je desetljećima bio na poprištu zbivanja, možemo s ponosom reći da je bio jedna od rijetkih ličnosti naše političke scene koju su i protivnici poštivali i postupci kojega nikada nisu bili vođeni osobnim probitkom, jer je za cijela života bio i ostao siromah i da je kao takav i umro. A da su i protivnici njegove ideologije, kako rekosmo, o njemu imali uzvišeno mišljenje, neka posluže riječi Miroslava Krleže, koji je trideset godina poslije njegove smrti u svom Dnevniku iz godine 1967. Antu Trumbića ovako ocijenio: »... u galeriji naših političara od četrdesetosme pa sve do 6. januara, Trumbićev lik predstavlja kapetana našeg političkog broda koji nije izgubio dostojanstvo ni pošto je potonuo.« Bio je, dakle, čovjek visoko razvijenih mo-

ralnih načela, pročuvši se ne samo kao poznavalac prava nego i kao odvjetnik pravde, te da je često pružao primjer građanske hrabrosti, suprtstavljajući se sili koja mu je radila i o glavi. Sve te odlike i svojstva ne ostadoše nezapaženi, jer ga hrvatski narod dostojno otprati na vječni počinak u njegovom Splitu 1938. godine, položivši njegove posmrtne ostatke u Panteon južnohrvatskih velikana, u crkvi sv. Frane na Obali.

M. P.

SAVJEST KAO PUTOKAZ

Ivan Jurak je napisao i sam izdao zanimljivu knjigu pod naslovom »Iscjeljivanje savješću«. Tu knjigu treba pročitati jer je inteligentno i okretno napisana s ciljem da bude uvjerljiva i za one koji vjeruju i za one koji ne vjeruju. U vrijeme svemirske znanosti on nastoji vidjeti sudbinu čovjeka koji ne mrzi i kojemu su svi ljudi braća, nastoji pokazati i druge uvjeriti da se tamo, gdje Bog nije svjetlo u duši i u spektru savjesti, ne mogu održavati njegove ljepote.

Vrijedno je u toj knjizi ono što raste iz stvaralačkog duha i traženja istine s onu stranu kraja. Knjiga počiva na kršćanskom vjerovanju. Ako bi ostala bez njega, ostala bi bez tla pod nogama. Snaga te knjige je u prihvatljivoj i jasnoj logici, u vještom zaobilaženju opasnosti u vezi s izmišljenim oblicima života i vjerovanja. I ta knjiga nam pokazuje da se tamo, gdje šepa logika, pojavljuju pukotine. Šteta je što se katkada, posebno u prvom dijelu, dobiva dojam da je knjiga više uvjerljivija za vjernike nego za nevjernike. Naime, lako je uvjeriti one koji vjeruju, ali nije lako uvjeriti one koji ne vjeruju. U vezi s tim pojavljuje se pitanje: da li na isti način treba pisati za one koji vjeruju i za one koji ne vjeruju, odnosno da li deklaracije koje u sferi vjerovanja imaju težinu, imaju istu ili sličnu težinu i u sferi nevjerovanja. Ipak, knjiga je pisana tako da nitko ne može reći: to je opet neko popovsko brbljanje. U njoj susrećemo nadahnuto i argumentirano razmišljanje, misaoni tekst — filozofski i meditativno obojen. Na mjestima ima literarnih bisera, kao što su: priča o Terezi Neumann i mladiću s oboljelim grlom, slučaj s američkim vojnicima čiji avion se srušio u pustinju, sudbina čovjeka koji je imao povrijeđenu kičmu, i druge kratke priče o ljudima koji su, po onome što su doživjeli, postali legenda.

Uz pomoć tuđih misli Jurak je rekao svoju misao. Nije izumitelj, ali je interpretator sa sluhom i talentom, čovjek koji se poistovjećuje s onim o čemu govori. Ova knjiga je više dobra obavijest o dobrom rješenju nego rješenje.

Jurak ne govori o psiho-fizičkim ozdravljenjima nego o duhovnim fenomenima i o čudesnim ozdravljenjima, polazeći od shvaćanja da je čovjek i duhovno biće, čije cjelovito zdravlje ovisi o zdravlju tijela, duše i duha. Jurakov je cilj da u današnjem industrijskom i modernom vremenu odgovori na pitanja u vezi s postojanjem i djelovanjem savjesti. Čitava njegova knjiga je protest protiv besmislenosti svijeta i života.

Jurakova knjiga »Iscjeljivanje savješću« ima dva dijela. U prvom dijelu se govori o teološkom poimanju savjesti, o odgoju savjesti, o zdravlju kao obavezi prema savjesti, o savjesti kao putokazu na putu istine i zdravlja te o molitvi kao potpornju savjesti.

* * *

Jedna arapska narodna izreka kaže: »Mati ubijenoga spava, ali majka ubojice nema mirna sna«. To znači da je majka ubojice pod pritiskom misli koje ju uznemiruju jer znade da je njen sin učinio nešto što nije smio učiniti. Majci ubojice glasovi o tome dolaze iz njene najdublje nutrine, iz onog njenog dijela koji nazivamo savjest — koja je u tom slučaju ozlijeđena ružnim činom njenog sina.

Znademo i kažemo da je zdravlje najveće čovjekovo bogatstvo — zdravlje tijela, duše i duha. Ima raznih bolesti i raznih lijekova, a zdravlje je samo jedno.

Majka ubojice oboljela je na području duha, i to na onom području koji nazivamo savjest.

Čovjek je potpuno zdrav kad je u cjelini zdrav. Ako je jedan dio čovjeka bolestan, onda je on u cjelini bolestan, jer je čovjek integralna ličnost.

Među najgorim čovjekovim bolestima je bolest savjesti, jer ta bolest najjače ruši u čovjeku čovjeka i omogućuje mu da bude zločinac, čovjek zla i laži, čovjek mraka i mržnje. Naprotiv, zdrava savjest ga vodi putem vječnog dobra i svjetla, putem zadovoljstva i sreće, putem jake i uspravne ličnosti, pa je zato važna i u životu pojedinca i u životu čovječanstva.

Bolesnu savjest može se liječiti. Ali, za to je potrebno unutrašnje obraćenje, kao i liječenje čitavoga tijela, jer ni Krist nije samo duhovni spasitelj nego je spasitelj čitavog čovjeka.

Čovjek može ozdraviti uz pomoć medicine, uz pomoć molitve, uz pomoć djelovanja svemoćnog duha i uz pomoć iskrene, čiste i jake savjesti. Iscjeljivanje savješću jedina je terapija koja ne zna za poraz, jer je u tom slučaju Bog terapeut. I jedini pravi! kaže Jurak.

Vjera pomaže čovjeku da se ne prepusti očaju. Tamo gdje su znanost i medicina nemoćne, nastupa vjera i snaga njom dobivena, nastupa djelovanje koje proizlazi iz uspostavljenog odnosa s Bogom.

Slijedeći Jurakovu misao, možemo zajedno s njim reći: kad zatajе sve metode liječenja klasične i alternativne medicine, osobito u trenutku smrti, tj. rastanka s ovim svijetom, pojavljuje se savjest kao jedino uporište i svjetlo, jedina nit koja će povesti, poput Arijadnine niti, svakog čovjeka iz labirinta ovog života na obalu vječnosti.

* * *

Sve je dobro dok je savjest dobra, dok ne dopušta da čovjek čini zlo, dok se ne pretvori u bolesnu i zlu savjest. A savjest može oboljeti: njezine kočnice mogu sasvim popustiti. Kad tako ne bi bilo, ne bi bilo ni zločinaca, ne bi bilo čitavog niza devijantnih ponašanja. To znači da čovjek kao slobodno biće, pod utjecajem svoga neznanja ili neke bolesne ideologije, ili zavodljivog egoizma, ili prizemnog razmišljanja može slijediti krivu, zloćudnu, nerazvijenu i neispravnu savjest, onu savjest koja dozvoljava da u njemu djeluju rezultatit krivog odgoja i defektnih društvenih utjecaja, da njegovo vrednovanje odnosa između njega i njegove okoline stoji moralno-etički vrlo nisko, da njegovo čuvstvo zadovoljstva izvire iz oštećenog (psihičkog i etičkog) dijela njegove ličnosti.

Potpuno pomanjkane etičkog rasuđivanja i osjećanja, odnosno djelovanja bez ikakvih obzira (moral insanity) javlja se onda kad se radi o potpunom oboljenju svijesti, duha, shvaćanja i savjesti, kad je rasuđivanje o tom što je dobro a što nije dobro potpuno nerazvijeno, kad u čovjeku potpuno prevladaju: sebičnost, mržnja i najniži instinkti. Tu se radi o bolesti koja sprečava da u čovjekovu nutrinu prodru bilo kakva etička načela.

Svatko je na drugi način gospodar svoje volje, što ovisi o njegovom mentalnom i karakternom zdravlju te o obliku njegove savjesti. Ovom prilikom treba reći da savjest, kao i oružje, može biti pravedna obrana i nepravedan napad. Ona je uvijek čovjekov pomoćnik — samo jedanput

u dobru, a drugi put u zlu. No, i onda kad moralno-etičke kočnice, bilo zbog kojih razloga, potpuno popuste i kad čovjek nezadrživo srlja u zlo, odnosno kad živi po zlu, na njegovom dnu postoji i povremeno se (oslobođena) pojavljuje savjest kao glas dobra i pravde, kao glas Božji koji upozorava na pogreške i nedjela. Kao što nitko ne može živjeti kao čovjek a da nije rođen kao čovjek, kako bi rekao Jurak, ni savjest ne može postojati bez svoje iskonske povezanosti s dobrom i zlom. Ta veza, koja je ponekad na silu smanjena do minimuma, na momente se pojavljuje i djeluje svom snagom svoje čistoće. Kad tako ne bi bilo, ne bi bilo ni grižnje savjesti, ne bi bilo kajanja, ne bi bilo vraćanja na put istine i pravde, na put dostojan čovjeka, na put koji čovjeka vodi njegovom cilju.

* * *

Što je savjest? To je moralno-etičko i duhovno osjećanje koje čovjeku iz najdublje njegove ljudskosti najčistije i najiskrenije govori što je dobro a što nije, kršćani bi rekli: glas Božji u čovjeku i glavna čovjekova veza s Bogom. Savjest je ugrađeni vodič kroz život, svjetlo u tmini, sidro u oluji, saznanje koje čovjek ima o nečemu, znanje o moralnom značenju čovjekova djelovanja, moralno-etičko-duhovno ocjenjivanje, vrhunska kategorija ljudskog duha, putokaz prema smislu života i čovjekovom prijelazu iz zemaljske egzistencije u novu stvarnost vječnosti, ali sada u preobraženoj ljudskoj egzistenciji. Ona potvrđuje da je čovjek nešto više od fizike i kemije, nešto više od organizirane materije mozga, jer ga osposobljava da živi višim, smislenijim, bogatijim i ljepšim životom u povezanosti s Bogom, kako kažu kršćani. Kršćanskom poimanju savjesti vrlo je bliza Lamartineova misao: »Savjest bez Boga je sudište bez suca«.

Već kod Sokrata savjest je opisana kao unutarnji glas koji opominje i savjetuje, kao glas koji u odlučnom trenutku služi kao orijentacija za buduće ponašanje i kao ocjena onoga što je učinjeno.

Ako savjest proizlazi iz dubine srca i duše, iz složenog čuvstva zadovoljstva, iz pojačane samosvijesti stečene odgojem i vjerovanjem, pomaže čovjeku da izađe na kraj sa samim sobom, da bude dobar u sebi i odgovoran za sebe, da bude jači od smrti i svakog oružja. Tko u svojoj duši i nutrini ništa nema, ni sebi ni drugome ne može ništa dati; tko u svome srcu ne uništi zlo, ne može ga ni kod sebe ni kod drugih uništiti, ne može biti lijek i zdravlje ni za druge ni za sebe.

* * *

U drugom dijelu knjige Jurak iznosi primjere iz života svetaca, mistika i karizmatika. Ti primjeri pokazuju da je savjest u najužoj vezi s Bogom. Tu se govori o znanstvenim otkrićima na pragu paranormalnog, o neobičnim i neprotumačivim pojavama, o Terezi Neumann, o Patru Piju, o Jurju Humaru čudotvorcu s Primskovoga, o filipinskim iscjeliteljima, o sestri Smith i enzimima, o životnoj ispovijesti irske redovnice i njenim neobjašnjivim sposobnostima da djeluje na druge i da im pomaže, o sotoni i njegovim sljedbenicima, o katoličkim pentekostalcima, o sumnjama i vjerovanju svećenika Josepha Orsinija, a zatim i o neobičnoj Gospinoj slici u Guadalupi u Meksiku.

U tom dijelu autor polazi od shvaćanja da ne postoji samo ono što je predmetno nego i ono što je nepredmetno a koje se objašnjava predmetnim. Naime, u predmetnom svijetu nismo sve upoznali, a upoznavanje toga svijeta izgleda da nas sve više približava nepredmetnom svijetu u kojem djeluje i misaona energija. Svaki dan se sve više uvjeravamo da je stvarnost i ono što je neobjašnjiva činjenica, ono što se događa protiv svakog očekivanja, ono što stvara eteričnu energiju i posebnu mentalnu

snagu, ono što je odraz magnetske kohezione energije ili psihokineze.

Izvan dematerijalizirane materije nalazi se duhovni i duševni nadživot ljudi, postoji emotivna energija koja se može pretvoriti u toplotnu energiju, postoje stvari koje se ne mogu shvatiti fizičkim formulacijama, postoji početak života na drugoj strani kraja, i konačno postoji velika misao kao osnovica svemira koji je iz dana u dan sve manje mehanizam.

Cjelinu prirode i čovjeka znanost do sada nije objasnila jer ne zna što se na kraju i poslije kraja događa. Ostaju upitnici, a na te upitnike odgovara religija koja se pored ostalog brine, kako za zdravlje ljudske duše, tako i za funkcioniranje čiste savjesti.

Danas se vjera i znanost ne protive jedna drugoj. Bilo je zabluda, ali ih je vrijeme razjasnilo. I to je poruka Jurakove knjige.

Jakov Ivaštinović

JURE RADIĆ: BIOKOVSKI ŽIVI FOSILI — VAPNOJED I PRODORNIK

Izašlo u seriji Acta biokovica (Radovi o prirodi biokovskog područja), vol. III, Makarska 1985. Knjiga je tiskana na glatkom papiru sa 114 stranica, ilustrirana kartama i slikama (4 karte i 103 slike — crteži i fotografije).

Izdavač SIZ za kulturu općine Makarska, Centar za kulturu općine Makarska i Institut »Planina i more« u Makarskoj.

Autor knjige je fra Jure Radić, koji već više godina znanstveno proučava biokovsko, odnosno makarsko područje s botaničkog aspekta s naglaskom na njegovim botaničkim specifičnostima (o čemu govori i ova knjiga). Opširniji naslov knjige nalazimo na stranici 9: Biokovski živi fosili: vapnojed (Pistacia calcivora, sp. nova) i prodornik (Pistacia lentiscus subsp. penetrans, subsp. nova) u sklopu reda sapunjače (Sapindales).

Premda tematika ove knjige prelazi okvir našeg časopisa, što je uočljivo iz samog njezinog naslova, ipak dajemo osvrt na ovu monografiju iz sljedećih razloga: prvo, napisao ju je dr. fra J. Radić, koji djeluje u Institutu »Planina i more«, a koji se nalazi u krilu tamošnjeg samostana; drugo, knjiga tretira dio našeg nacionalnog teritorija, konkretno makarsko područje, koje po svojim prirodnim ljepotama spada među najljepše (atraktivno) krajeve našeg Jadrana i kao treće, u knjizi nalazimo filološke (lingvističke) interesantnosti, a ima također i biblijskih i filozofskih elemenata.

Fra Jure Radić je dosad napisao i objelodanio sedam knjiga iz botaničke problematike Biokova, odnosno makarskog područja (1976—1984), vidi: Literatura, str. 139. S ovom knjigom (1985) njegov se opus povećao na osam knjiga. Ova knjiga upućuje ne samo na njegovu znanstvenost nego i na njegovu izvornost, jer u strogoj znanstvenoj sistematizaciji donosi i nove spoznaje (konstatacije). To se očituje u davanju stručne deskripcije i analize tih biljnih vrsta, konkretno kod tretiranja biljnih listova uz latinske nazive nalazimo i »Radić«. To se zorno vidi na ilustracijama (str. 32—33, 39, 42—65, 69—74, 81—83 i dr.).

U ovoj knjizi govori se uglavnom o biljnim vrstama vapnojeda i prodornika ne samo o njihovim današnjim oblicima nego se govori i o njihovoj paleogeografiji i paleontologiji (o njihovoj genezi i njihovim migracijama). Vapnojed i prodornik, među ostalim, karakteriziraju Biokovo i susjedna područja (vidi str. 35, sl. 18: P. lentiscus na Kornatima — at islets Kornati). To su biljne vrste koje imaju oblik grma i stabla a rastu iz kamena. Njihovo prirodno stanište i njihova prirodna svojstva dala

su im naziv. »Vapnojed« korijenjem prodire u sam kamen (stijenu, liticu) od vapnenjaka, pa odatle mu i naziv »Calcivora« (lat. calcivorus — koji jede vapno). Knjiga donosi slike kako vapnojed raste iz kamenitih i okomitih gromada (sl. 19: P. calcivora na klisuri iznad Tučepi) at cliff over Tučepi; str. 37: na klisuri iznad Makra; str. 84: kod sv. Ivana, Makar; str. 88: na klisuri iznad Makra i u Botaničkom vrtu Kotišina kod Makarske itd. Odmah na početku knjige je slika u boji (sl. 1): Vapnojed — Pistacia calcivora Radić sp. nova, na klisuri iznad Makra.

Navodim citat iz knjige (str. 89) jer ima i lingvističko i biblijsko značenje: »Tršlja, Vjerenka, genus Pistacia (predloženi hrvatski izraz Vjerenka prijevod je znanstvenog naziva za ovaj rod Pistacia) — grč. pistis — vjera, pistikos — pravi, istiniti, vjerni i nepatvoreni. U vezi s tim je biblijski tekst: Mariam labusa litran myru nardu pistikes polytimu — Maria accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi — Marija je uzela litru prave dragocjene vjerenkine pomasti«. (Iv 12,3) (Citat je na grč., lat. i hrvatskom.)

Na istoj stranici čitamo: Vapnojed, secto Calcivora — lat. izvedeni izraz calcivorus — koji jede vapno; u vezi s iskorištavanjem kamene srži u koju prodire. Na str. 12. govori se o biološkoj taksonimiji (taksonimija: naziv za sistematizaciju u nekoj struci) i čitamo: »Taksonomski stupnjevi — hrv. izrazi za odgovarajuće latinske: divisio — odjel, classis — razred, ordo — red, familia — obitelj, tribus — pleme, genus — rod, sectio — odsjek, series — niz, species — vrsta, varietas — različica i forma — lik. Kod svakog stupnja može se postaviti podstupanj s prefiksom sub — pod (subdivisio — pododjel...)« Ovo navodim jer to može biti i interesantno i s filološkog (lingvističkog) aspekta radi znanstvene terminološke ujednačenosti.

Na str. 130, u odsjeku »Pojava, razvoj, migracije«, čitamo: »Gotovo da nema nikakve sumnje da se rod Pistacia pojavio na mezozojskom kontinentu Gondvana negdje u predjelu gdje su bila spojena tri današnja kontinenta: Afrika, Sjeverna i Južna Amerika, na koje se Gondvana rascijepila. Svi su izgledi da je to bilo već u početku mezozoika, ako ne još prije u vrijeme perma (pred 217—179 milijuna godina), svakako prije rascjepa Gondvane. Takvo gledište ima za sebe solidnu paleografsku i paleontološku osnovu... Prema općenito prihvaćenom mišljenju rod Pistacia razvio se je od južnoameričkog roda Haplorhus, čiji se areal prirodne rasprostranjenosti sve do danas zadržao na sjevernom dijelu Južne Amerike«. Na str. 129. nalazimo paleografske (geološke) skice cijepanja spomenutog mezozojskog kontinenta Gondvana na današnje kontinente. Ovaj citat je interesantan ne samo s paleobotaničkog aspekta nego je i razumljiv također onima koji su studirali geografiju, a napose geologiju, paleontologiju i sl.

Tekstovi uz slike i karte na engleskom su jeziku. Engleske tekstove nalazimo i u knjizi gdje dolaze trojezični tekstovi, gdje uz hrv. dolazi lat. i engleski, npr. na str. 15—16, 23, 66. i dr. Sažetak (Summary) na engleskom je (str. 140).

Ovaj prikaz završujemo prvim i posljednjim riječima u ovoj knjizi: »Okomite klisure planine Biokovo s primorske strane predstavljaju interesantan krajolik, bilo da ih se gleda od mora, bilo da se s njihovih vršnih grebena promatra Podbiokovlje. Dugogodišnji istraživač biokovskog biljnog pokrova F. Kušan, dok je s vrha Šibenika (1450 m n. m.) gledao preko srednjodalmatinskih otoka, ustvrdio je: »Hrvatska nema vidikovca koji bi se s ovim mogao i samo iz daleka usporediti« (str. 9).

Na kraju knjige, odnosno Zaključka čitamo: »Vrlo je ugodno činjenično stanje da se upornim nastojanjem i zajedničkim silama malo po malo sve jasnije otkrivaju i bolje upoznavaju karakteristike ekstremnog

staništa biokovskih okomitih klisura...« (str. 137). Posljednji su reci »Zaključka« jedna mala sažeta filozofija: »Sve je to učinjeno zato da se korak po korak približimo beskrajnoj i neshvatljivoj stvarnosti, koju s različitih gledišta pokušavamo nazvati različitim imenima (ne atributivno nego substantivno): Logos, Razum, Istina, Red, Zakonitost, Život, Uzrok, Sila, Snaga. Moć, Ostvarenje, Sklad, Trajnost, Neuništivost, Vječnost, Besmrtnost.«

Na str. 141. najava je skorog III. znanstvenog skupa pod nazivom: »O prirodi biokovskog područja« u Makarskoj od 27 do 29. IV. 1987. U sklopu tog skupa bit će posjet Biokovskom botaničkom vrtu u Kotišini kod Makarske.

Prikaze o dosadašnja dva znanstvena skupa u Makarskoj I. i II. donijeli smo u našem časopisu, vidi »Marulić« br. 1/82, str. 84—86 i br. 5/84, str. 614—619.

V. D.

ISO KRŠNJAVI: ZAPISI — IZA KULISA HRVATSKE POLITIKE

Knjige dvije. Priredio dr. Ivan Krtalić. Prvo izdanje. Izdala Književna RO Mladost. Zagreb 1986. Strana 908

Priređivač je napisao uvod pod naslovom »Iso Kršnjavi ili pozicija subjekta u centru«. Tu je ukratko opisan i objašnjen sadržaj djela. Kršnjavi je tijekom života mijenjao svoj politički stav: jugoslaven, madžaron unionist, pravaš starčevićanac. Protivnik je svećenstva i klerikalaca, ali gradi crkve i štovalac je sv. Franje. U »Napomenama priređivača« opisan je rukopis pisca Kršnjavoga, čuvan u Nacion. i sveuč. biblioteci u Zagrebu, u nesređenom stanju, pisan njemačkim i hrvatskim jezikom, s time da se smije objaviti 50 godina poslije piščeve smrti.

Od 1. do 9. strane tiskan je »Autonekrolog« Ise Kršnjavoga kako je objavljen u časopisu »Vijenac« V, knj. VII. u Zagrebu 1927. Kršnjavi se rodio u Našicama 1845. Otac mu je bio ilirac iz Jaske Hrvat, a mati Madžarica (str. 381). Pučku je školu polazio kod franjevaca u Požegi, njemačku gimnaziju u Zagrebu i Vinkovcima, trienium na Bečkom sveučilištu gdje je 1870. postigao doktorat iz filozofije (1891. doktorat iz prava, str. 32—33). U Beču je studirao povijest umjetnosti, a slikarstvo u Beču, Münchenu i Italiji. G. 1877. postaje sveuč. profesor u Zagrebu, predaje na Filoz. i Bogosl. fakultetu. Njegovom je zaslugom osnovano Društvo umjetnosti i otvorena Obrtna škola. Po nagovoru Ivana Vončine, predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, Kršnjavi se 1884. kandidirao za narodnog zastupnika i tako pristupio Narodnoj stranci koja je surađivala s banom Khuen-Héderváryem. Zbog toga je navukao na sebe mržnju biskupa Strosmayera, kaninika Račkoga i mnogih drugih. Od 1891—1895. Kršnjavi je predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu.

Taj je položaj prihvatio zato da bi ga iskoristio za dobro svoje hrvatske domovine. Sagradio je, pregradio ili dogradio preko devedeset školskih zgrada i preko devedeset crkava. Kupio je za Sveuč. knjižnicu Mignovu Patrologiju u 388 svezaka za 4900 franaka (str. 35). Pokrenuo je časopis »Nastavni vjesnik«. Promijenio je interkalarnu upravu nadbiskupskih dobara (za vrijeme sedisvakancije), jer nije imala nikakvih prihoda. Izradio je oltarnu sliku bl. Marka Križevčanina i veliku fresko-sliku u svetištu franjevačke crkve u Zagrebu »Sv. Franjo propovijeda pticama.« Napisao je Studije k Historiji Salonitane. Preveo je i komentirao Danteovu Božansku komediju itd., itd. Kršnjavi je bio neobično marljiv, dobro obrazovan i ustrajan u mno-

gobrojnim pothvatima i poslovima. Uza sve teškoće imao je uspjeha, a što dokazuju njegova djela još i dan-danas.

Kršnjavi u svojim »Zapiscima« opisuje svoje susrete i razgovore s mnogim političkim ličnostima, svećenicima, kulturnim radnicima i umjetnicima od 1889—1919. Spominje svoje brojne prijatelje i protivnike, jedne kudi, druge hvali, a neke i kudi i hvali. Pri tome se služi uvredljivim izrazima. Brani se od napadaja na svoju osobu smatrajući te napadaje nepravdom i zlobom. Priznaje da se razočarao kad se kao bečki student oduševljavao za panslavizam i jugoslavenstvo. Pristao je uz Khuena, kao realan političar priznavao je madžarsku državu kao stvarnost, prihvaćao je suradnju s tom državom da bi se nešto postiglo za dobro hrvatskog naroda, protivio se trajnoj hrvatskoj besplodnoj opoziciji. Bio je unionist, zato je odbačen od Hrvata, a od Madžara, nezahvalnih, ostavljen je na cjedilu. (str. 98, 134). Ponovno razočaran, postaje starčevićanac, pristaje uz Stranku prava, želi ujediniti sve Hrvate u jednu stranku koja bi se s više uspjeha borila protiv madžarske političke samovolje, a za poštivanje hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868. i proširenje financijsko-poreske samostalnosti. Kršnjavi odbacuje oslanjanje Hrvata na Austriju i Bečki dvor protiv Madžara, svoje oštre zamjerke upućuje obzorašima i Hrvatsko-srpskoj koaliciji.

Kao što je Adam Baltazar Krčelić u svojim Annuama prikazao loše stanje hrvatskoga društva XVIII. st., tako je i Iso Kršnjavi s mnogo zamjerki prikazao prilike hrvatskoga društva na prijelazu iz XIX. u XX. st. Ni jedno ni drugo djelo nema napisana komentara odnosno ocjene vjerodostojnosti ovih povijesnih izvora. Svakako, lakše bi bilo ocijeniti djelo Kršnjavoga, kao povijesni izvor, svjedocima koji su živjeli još prije 20—30 godina, npr. Josipu Horvatu, negoli nama danas.

Želimo se posebno osvrnuti na odnos Kršnjavoga prema Katoličkoj crkvi i svećenicima. Kao što smo rekli, on je veliki protivnik svećenika, iako gradi crkve, piše dva romana o Franji Asiškom, tumači Tomu Akvinskoga. Kad je došlo do dvoboja između Kršnjavog i narodnog zastupnika Pavlovića, oba su protivnika ostala slučajno nepovrijeđena. Kršnjavi je radi toga bio izopaćen iz Crkve, pa moli Papu da bi bio u nju vraćen, što se i dogodilo (str. 6).

Kandidati za zagrebačkog nadbiskupa 1892—1894

Kod imenovanja biskupa u Hrvatskoj sudjelovali su u to doba razni službeni i neslužbeni činioci: hrvatski ban, ugarska i bečka vlada, car, nuncij, Sveta stolica i možda još tko. Madžari su nastojali »progurati« Madžara ili Hrvata madžarona unionista, čemu se hrvatska politička opozicija odlučno protivila svojim vezama u Beču i Rimu. Poslije smrti zagrebačkoga nadbiskupa kardinala Mihalovića javilo se više kandidata koji bi ga imali naslijediti. Jedan je od njih zagrebački kanonik dr. Stjepan pl. Vučetić, koji je 1868. u ime Hrvatskoga sabora prisustvovao sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe. Već 1892. »Agramer Zeitung« javlja da je vladar imenovao zagrebačkim nadbiskupom Vučetića koji će doskora pred bečkim nuncijem položiti zakletvu vjernosti Apostolskoj stolici. Höpperger, superior s. milosrdnica u Zagrebu, iznio je pred Svetom stolicom razloge protiv imenovanja Stjepana Vučetića. I ugarski primas bio je obaviješten o lošem predživotu kanonika Vučetića. Pa ipak u listopadu 1892. ban Khuen u opširnom pismu predlaže Papi da potvrdi Vučetića za nadbiskupa, jer je on velikodušan svećenik, vjeran vladi Njegova Veličanstva, protiv njega je nezadovoljna politička opozicija. Međutim je ustanovljeno, da je Vučetić pijanica i razuzdan čovjek, osumnjičen, da je imao biti žirant (simonija) nekom mogućniku na 40.000 for. Za Vučetića se zauzimao i ministar Josipović. Pa ipak Sveta je stolica kandidata Vučetića odlučno odbila (str. 10, 34, 37, 41—45, 48, 81).

Prema Zapiscima Kršnjavoga bilo je i drugih kandidata za zagrebačkoga nadbiskupa. Peštanska je vlada kandidirala kaločkoga kanonika Mayera i velikovaradinskog kanonika Madžara Petrovića, koji je bio Khuenov učitelj u Pečuju, ... car vojnog biskupa Belopotockya, a drugi sarajevskog nadbiskupa Stadlera, zagrebačkoga kanonika Nikolu Horvata i kanonika Švindermana. Belopotocky je odbačen, jer se protivio crkvenom pokopu pukovnijskog liječnika koji je poginuo u dvoboju. Činilo se da je Stadler najozbiljniji kandidat, jer ga preporučuju isusovci, prihvaća car i papa, uz njega je i Strossmayer, a Madžari žele da ga uklone iz Bosne jer smeta ondje njihovoj politici. Međutim, ban Khuen zauzeo se kod cara u Beču za senjskoga biskupa Posilovića, te je ovaj prihvaćen kod Svete stolice u Rimu (str. 56—58, 81, 86—87, 178). *Napomena J. B.:* Iz ovoga ne slijedi da je Khuen bio zadovoljan sa zagrebačkim nadbiskupom Posilovićem. Njegove prijedloge za imenovanje zagrebačkih kanonika i župnika na bivšem području Vojne krajine, u kojima je kralj bio patron—kolator, Khuen je zadržavao u svojoj ladici mjesto da ih proslijedi Vladaru na potpis. Tako svjedoči Posilović u izvještaju Ad limina.

Interkalarna uprava nadbiskupskih dobara 1892—1893.

Poslije smrti nadbiskupa Mihalovića, za vrijeme sedisvakancije, Zemaljska vlada povjerila je upravu nadbiskupskih dobara zastupniku Feriću. On je loše upravljao, od 270.000 prihoda isporučio je samo 120.000 for., uprava je stajala 150.000 for., pa sada (1892) traži da mu Zemaljska vlada pokrije manjak od 30.000 for. To je navelo Kršnjavog da interkalarnoj upravi pokloni svoju punu pažnju. Ustanovljeno je da je 1893. prihod iznosio 336.245 for., a manjak 41.964 for., jer je Ferić raskošno trošio na nepotrebne izdatke. Režija je bila preskupa, a gradnje u ruševnom stanju. Ferić je zato uklonjen, te je uprava povjerena Marijanu Nikolaševiću. Teškoća je bila u tome, što su naslijeđeni nesavjesni činovnici nalazili u Kaptolu moćnu zaštitu. Šumar u Vugrovcu pronevjerio je 80.000 kruna, pa kad se to otkrilo, počinio je samoubojstvo. Rođaci nadbiskupa Mihalovića dulje su vremena upravljali nadbiskupskim dobrima i pljačkali ih. Pod novom upravom uplaćeno je u Zemaljsku blagajnu za vjersku zakladu 224.000 kruna i deponirano kod suda 74.000 kruna (str. 41, 311—313).

Biskup Krapac

Zagrebački kanonik Ivan Krapac, madžaron unionist, bio je predložen Svetoj stolici za pomoćnog biskupa u Zagrebu. Politička opozicija javno je u novinama napadala Krapca kao nedostojna svećenika. Kršnjavi je bio Krapčev prijatelj te se za njega mnogo zauzimao. Sklonio ga je da položi doktorat iuris canonici, poduzeo sve korake na raznim sveučilištima, našao mu instruktora, te kod vlade poduzeo sve potrebno kako bi bio imenovan biskupom. Štoviše, Kršnjavi ga je kandidirao i za nadbiskupa. Dokle god je Rampolla bio na kormilu u Rimu, Krapčevo se posvećenje za biskupa nije moglo provesti, jer je Strossmayer radio protiv toga. Posvećenje je obavljeno 1904. Poslije toga Krapac se povlači iz javnoga života i druži samo sa svećenicima. Kad se 1908. radilo o tome da Krapac bude imenovan đakovačkim biskupom, ponovno se diže hajka protiv njega. Optužen je kod Svete stolice da je upisan u framazunsku

ložu. Ta je kleveta uspješno pobijena, te je Krapac odlučio tužiti klevetnike sudu preko odvjetnika Horvatha. Za Krapca se zauzimao ban Rauch, za njega je pridobio ugarskoga ministra predsjednika dra Weckerlea, ali ministar a latere grof Zichi izrazio je bojazan da bi Krapčevo imenovanje moglo izazvati još veći uzrujavanja u Hrvatskoj protiv Madžara; hrvatska narodna vlada želi u Đakovu biskupa, koji dušom i tijelom diše za hrvatski narod, a ne kojekakve madžarske prirepine. Kršnjavi napominje da se Rimska kurija ne slaže s prijedlogom bana baruna Raucha. Uza sve teškoće Krapac je 1910. imenovan đakovačkim biskupom ordinarijem. Novine su ga i 1912. napadale. Svećenici su ga u biskupiji, kako on tvrdi, dobro primili. To više što je u Đakovu podigao krasnu zgradu za sjemenište, a što je veliki mecena Strossmayer zanemario zadovoljavajući se sa starom trošnom sjemenišnom zgradom. Međutim, zagrebački je nadbiskup Bauer po želji Pape tražio od Krapca 500.000 kruna za gradnju centralnoga sjemeništa u Zagrebu, ali je ovaj to odbio. Isto tako odbio je zagrebačkog svećenika Seigerschmidta kad je od njega u Đakovu tražio novčani prilog za spasavanje katoličke tiskare u Zagrebu (319, 339, 340, 347, 348, 479, 512, 523, 524, 643, 678, 679).

Antun Bauer, zagrebački nadbiskup

Antun Bauer kao kandidat za zagrebačkoga nadbiskupa imao je dobre preporuke, jer je bio sveuč. profesor, narodni zastupnik, član Akademije, pristalica Katoličkoga pokreta. Na obranu vjere i Crkve stajala su tri BBB: Bauer je mozak, Bujanović srce, a Belaj žuč. Kad se nadbiskup Posilović 1906. razbolio, to je iskoristio varalica Strassnoff, obišao je neke zagrebačke kanonike (Barun, Salis) i obećao im svoju preporuku za nadbiskupa kod državnih vlasti. Prevaru je uočio nadbiskupov tajnik Josip Lončarić. Strassnoff je pohodio i bana Pejačevića, ali se ne zna da li je ban otkrio varalicu, koji je kasnije osuđen na 8 g. robije. G. 1908. ban Rauch obećava da će se pobrinuti za imenovanje biskupā u Hrvatskoj, što znači i za zagrebačku nadbiskupiju. Kao kandidati spominjali su se prof. Bauer i Madžar Berković. Kršnjavi odvraća Raucha od kandidata Berkovića jer kao stranac ne bi mogao utjecati na hrvatske svećenike i vjernike. Naprotiv preporučuje banu Wimmera, prof. Marčelića, Krapca i Ivančana (ovaj je naknadno položio doktorat). Protiv kanonika Bauera kao kandidata žilavo je radio križevački grkokatolički biskup Drochobeczky. Saznao je da je 14. X. 1910. car potpisao prijedlog Papi za imenovanje Bauera. Međutim, predsjednik Vlade Khuen nije bio pitan, pa je Drochobeczky sastavio interpelaciju za peštanski Sabor i poslao Papi pismo kojim ga zaklinje da spriječi imenovanje Bauera. Khuen je priznao da mu je Bauer narinut iz Beča. G. 1911. piše Kršnjavi da je izbila afera oko imenovanja dra Bauera za nadbiskupa, jer je prijedlog cara poslan u Rim mimo bečkog nuncija, koji je bio Baueru protivan. Ban Tomašić tvrdi 1913. da je s mnogo muke progurao Bauera za nadbiskupa koji se kasnije priključio njegovim protivnicima. Bauer je s Majlathom, Normanom i još nekolicinom iz grupe Czernkovich potpisao proglas o osnivanju jedne nove unionističke stranke, koja je imala podržavati bana Tomašića na vlasti. Ta stranka nije uspjela. Baueru su protivnici predbacivali, da se u Pešti predstavlja kao čisti dualist, a zapravo je za trializam i uvaženi je pristalica Hrvatsko-srpske koalicije. Kršnjavi bilježi da su bečki kršćanski socijali potpomogli Bauerovu kandidaturu za nadbiskupa. 1918. nadbiskup Bauer, većina svećenika i klerika u sjemeništu prihvaća jugoslavensku političku orijentaciju zbog madžarske nasilne politike. Kršnjavi piše 1919. da je Bauer kao protivnik unionista »srušio« Drohobeczkoga koji je interniran u zabačenom selu Pribiću. Madžari su ga već prije toga, po svom običaju, napustili iako im je bio prijatelj. Kad je 1917. trebalo spriječiti prevlast framazuna u Društvu umjetnosti, nadbiskup Bauer je najprije obećao u tu svrhu 2000 kruna, a kasnije u dogovoru s Barleom i Rittigom povukao je svoje obećanje, što mu je Kršnjavi teško zamjerio. *Napomena J. B.:* Prema tradiciji u zagrebačkom Kaptolu nadbiskup Posilović želio je kanonika Barona za nasljednika, a ne Bauera. Ovaj je doista obećao banu Tomašiću neku političko — stranačku uslugu koju nije ispunio. Pristanak prof. i nadbiskupa Bauera uz Koaliciju djelo je njegove pronicavosti i Božje providnosti radi položaja Katoličke crkve u novoj državi SHS. Unionistima kao propalim političarima nije se 1918. i 1919. moglo pomoći pred osvetničkom zlobom (str. 187, 465, 466, 523, 526, 639, 643, 648, 679, 694, 696, 713, 742, 744, 770, 789, 795, 799, 830).

Nadbiskup Stadler

O sarajevskom nadbiskupu Stadleru, Kršnjavi piše pohvalno, ali i nepovoljno kao čovjeku ograničenom i taštom. Naprotiv, Varešanin, poglavar Bosne i Hercegovine, kaže da su Stadler i Šarić ondje jedini koji vrijede. Inače Varešaninovi politički pogledi nisu uzimani ozbiljno. Dr. Frank 1909. predlaže da se Stadler pošalje u Đakovo za biskupa da bi mogao platiti svoje dugove, ojačati hrvatstvo u Slavoniji; njegovim odlaskom postiglo bi se jedinstvo klera u Bosni. 1910. Stadler u Zagrebu, u Nadbiskupskom dvoru, predsjeda političkoj skupini »klerikalaca« oko novina »Hrvatstva« i »Hrvatskog prava«. Nazočni su J. Lončarić, Milobar, Seigerschmidt, Kršnjavi. Stadler predlaže da se iz stranke isključi Elegović. Neki su se ponadali da bi Stadler mogao uspostaviti jedinstvo hrvatskih stranaka. On je imao spor s franjevcima glede popunjavanja župa (str. 179, 468, 579, 583, 587, 614—616, 634).

Klerikalizam

Kršnjavi svojim pisanjem liberalce i hvali i kudi, a oštro udara protiv klerikalaca. Vođe su im Bauer, Bujanović i Belaj, kao što smo gore spomenuli. Kršnjavi tvrdi: — Klerikalizam (1901) snažno buja, i to ne samo u nas, nego u cijeloj Evropi. U Hrvatskoj se mora surađivati s crkvenom organizacijom ili propasti. Čini se da klerikalsko-antisemitski vjetar puše. Prof. Marchetti objavio je knjigu (1901) o slobodnom zidarstvu. I Kršnjavi je proglašen slobodnim zidarom. Iako je to nijekao, neki su studenti digli protiv njega hajku na sveučilištu. Vođa im je bio student prava Matica, a organizator svećenik Stjepan Hartman. On je za to bio tužen sudu zbog klevete. Nije moguće da čovjek, koji s našom klerikalnom opozicijom ne šuruje, može u literarnim pitanjima biti od njih neovisan (npr. pjesnik Arnold). Koliko vrijedi savez s klerikalizmom, pokazuje afera sa Zavodom sv. Jeronima u Rimu. Kršnjavi ovako obrazlaže svoj stav prema klerikalizmu: — Mi smo dobri katolici i slušat ćemo naše crkvene poglavare o crkvenim stvarima, ali vlast klerika na svjetskom, ili kulturnom polju, nećemo priznati... Oni, koji hoće da vladaju nad boljima od sebe zato što su članovi uglednoga i poštovanja vrijedna stališa, oni su klerikalci. Protiv njih stojimo u opreci. Protiv njih ćemo naći saveznika uvijek i u našem hrvatskom svećenstvu, u kom ugodni specialitet liberalnih popova još nije izumro. Danas stoje malo po strani, jer je liberalizam osuđen... Današnje klerikalne struje reakcija su protiv socijalističke pogibelji koje

kod nas nema. Hrvatski bi se klerikalci trebali pridružiti madžarskoj klerikalnoj Pučkoj stranki priznavajući savez s Madžarima. 1906. Kršnjavi kaže: — Protestiram protiv svakoga nastojanja da se uzdrma u narodu vjersko osjećanje i ugled našega patriotičnog svećenstva, koje je najjače uporište narodne misli. Podban Sumanović rekao je da pomoću framazuna treba slomiti utjecaj katoličkog klera, jer je on na kulturnom stadiju glavni zaštitnik hrvatstva (str. 129, 154, 157, 160—168, 172, 186, 187, 227, 370, 462, 465).

Kršćansko—socijalna stranka

Pod utjecajem austrijske Kršćansko—socijalne stranke pojavila se oko g. 1900. i u Hrvatskoj stranka istoga imena. Za nju se zalažu isusovci O. Brixi, provincijal i O. Kamilo Zabeo, urednik Glasnika Srca Isusova u Sarajevu. Uz tu su stranku pristali Milobar, Pazman i malen broj svećenika, dio milinovaca iz Čiste stranke prava. S tom se strankom fuzionirala Kršćansko—socijalna stranka koja ima svoje novine »Hrvatstvo« (str. 610, 611, 629—631).

Biskupi, kanonici, svećenici

Biskup Strossmayer bio je Kršnjavome najprije prijatelj i dobročinitelj, a kasnije politički protivnik do smrti, bez pomirenja. Prezirao je bana Mažuranića. Račkoga je vratio Strossmayeru pisma koja mu je ovaj negda pisao (str. 486, 491). Križevački biskup Drohobeczky obilazi razne državne i crkvene ličnosti i o njima govori Kršnjavome, pa i to, da vojni krugovi podržavaju u Zagrebu Khuena kraj svih njegovih brojnih protivnika (str. 346). O kanonicima Vrevcu i Tallianu bilježi Kršnjavi da su bili svadljivci. Kanonici Radičević i Ivančan, unionisti dušom i tijelom, nadali su se 1915. biti posvećeni za pomoćne biskupe. Posvećeni su drugi (Lang i Premuš). 1919. kanonici Radičević i Ivančan otputovali su radi sigurnosti u Graz (str. 744, 823). Prof. Fran Barac tvrdio je 1919. da će se Hrvati i Srbi stopiti u jedan narod. Kanonik dr. Franjo Rački u razgovoru s drom Frankom (1892—1894) rekao je kako je na svom putu u Rusiju sve sredio: U velikosrpskoj državi će Hrvatska imati samostalan položaj i ući će sa Srbijom u odnos, koji je jednak odnosu između Madžarske i Austrije (str. 601). Kršnjavi vrlo nepovoljno piše o dalmatinskom svećeniku, bivšem franjevcu, Kerubinu Šegviću, koji je želio imati neku političku ulogu pa je dobroj stvari samo škodio (str. 468, 483, 575, 661). Svećenici su u stranačko—političkom pogledu podijeljeni: starčevićanci, madžaroni, obzoraši Jugoslaveni. Mlađi su više požrtvovni od starijih i imućnijih. Za vođenje uspješne narodne politike i sudjelovanje u javnom političkom životu domovine uglavnom nisu sposobni, poseljačili su se, npr. Jemeršić (str. 628). 1892. Kršnjavi predlaže Kaptolu da Nadbiskupsku knjižnicu (Metropolitanu) preda na čuvanje i upotrebu Centralnoj knjižnici u Zagrebu, ali se prijedlog odbija. Međutim, 1903. Kaptol svoju knjižnicu nudi na pohranu, ali Zemaljska vlada odbija ponudu. Nadbiskup Mihalović, biskup Gašparić i kanonik Rački dopustili su prodaju dragocjenosti iz riznice stolne crkve radi sredstava za popravak stolne crkve, iako se tome Kršnjavi protivio (str. 410).

Politički pogledi Ise Kršnjavoga

Kršnjavi razočaran tvrdi 1897: — Svaki je čovjek magarac, koji se u Hrvatskoj zalaže za Madžarsku, jer će sasvim sigurno dobiti nogom u tur s obje strane, od Hrvatske i od Madžarske (str. 134). 1904. tvrdi: — Svaki Hrvat, koji se eksponirao za politiku prijateljstva prema Madžarskoj i zatim bio od Madžara ostavljen, veliki je magarac (str. 353).

G. 1902. Kršnjavi, kao političar izvan stranaka i osoba razočaran s Khuenom, iznosi javno u novinama svoje poglede na politiku: — Ova naša mala hrvatska domovina, 800 godina bez samostalnosti, autonomni je dio ugarske države, sa svojim teritorijem i političkim individualitetom, a s Ugarskom je ujedno dio velikog organizma Austro-Ugarske Monarhije; njezin je život, dakle, opredijeljen ne samo od vlastitog interesa, nego i od interesa ove velike cjeline. Za idealnog svećenika, kao što je Stadler, nije politika prikladno zanimanje. Politika propovijeda egoizam, a kršćanstvo altruizam. Za političara vrijedi zakon: Branite se od svakoga zla, pa ako vas tko udari po desnom obrazu, a vi ga udarite po desnom i lijevom, vežite ga da se ne može maknuti. Svećenik političar može biti dobar svećenik i loš političar ili dobar političar a loš svećenik (str. 188—190). Neugodno je kad čovjek dotjera čak do nadbiskupa, pa tek onda mora učiti što je moguće ili nemoguće. »Obzoraši« su uvijek koketirali s austrijskim apsolutizmam i centralizmom (str. 191). Ban Khuen vodi politiku ustrajnom energijom i najvećim strpljenjem, poznaje ljude, neiskren je, uspio je razbiti opoziciju, pa će »Obzoraši«, kad umre Strossmayer, postati madžaroni (str. 205). U peštanskom Saboru od 40 hrvatskih zastupnika samo su četvorica znala madžarski. Veliki je besmisao živjeti s Madžarima i u jednoj državi, gdje inteligencija ne želi govoriti madžarski. To ne znači pomadžariti se, kao što tvrdi hrvatska opozicija (str. 217—220). U Hrvatskoj još mnogi goje austrijske državne osjećaje, ali Hrvata nema koji bi se htio odreći svoje domovine i narodnosti (str. 232).

1906. Narodna stranka unionista ostavljena je na cjedilu i žrtvovana od Budimpešte, zato Kršnjavi prihvaća program Starčevićeve stranke prava od 1894. Prema tom programu Stranka prava ima se boriti svim zakonitim sredstvima da se hrvatski narod na području Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Rijeke, Međimurja, Bosne, Hercegovine i Istre sjedini u jedno samostalno državno tijelo u okviru Habsburške monarhije. Stranka će podupirati nastojanje braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje prikupe ovom državnom tijelu (str. 461—462). Poslije toga Kršnjavi nastoji da ujedini sve hrvatske stranke i osposobi ih za sudjelovanje u vlasti. To se nije dogodilo. Naprotiv, Hrvatsko-srpska koalicija je sudjelovala u vlasti popuštajući madžarskim političkim interesima.

1892. postoji namjera da se reorganizira Jugoslavenska akademija i prozove Kr. hrvatska akademija znanosti. »Obzor« je protiv toga, a Zemaljska vlada nije imala prilike da se tim pitanjem pozabavi (str. 39). Kršnjavi je sastavio nacrt za reorganizaciju Akademije, ali ga ban Khuen nije htio prihvatiti (str. 50).

1894. odobren je crkveni zakon za Ugarsku (str. 72).

1895. Živković, predstojnik odjela, otac je korupcije i laži u Hrvatskoj (str. 75). Korupcija je veličanstvena. Stanković podržava sve što je podmitljivo. Samo oni napreduju koji s njim tjeraju proždrljivost i pijančevanje, koji s njim orgijaju (str. 94, 95).

1895. Khuen ne prihvaća zamisao zakona o biskupskom nasljeđivanju (str. 103).

1901. Hinković održao neumjesno i diletantsko predavanje. Zato ga je tužio Bogoslovski fakultet (str. 158, 167).

1901. liberalizam je židovsko protukršćanstvo. U nas nema neovisnih ljudi, osim svećenika klerikalaca i njihovih vjernika (str. 166).

1904. sebičnost je od svih grijeha najvrednija prezira (str. 356). Kršnjavi se brine da bi crkve dobile umjetničke predmete, a ne jeftine tirolske umjetničke strahote (str. 442).

1906. Weckerle gura Hrvatsku u deficit i smatra da su hrvatski fondovi ugarska državna imovina (str. 453).

1909. Madžari uzalud pokušavaju Rijeku pripojiti nekoj ugarskoj biskupiji (str. 569).

Zaglavak

»Kazalo osoba i stvarno kazalo« olakšava čitanje »Zapisaka« Ise Kršnjavoga. Ovdje ima nekoliko pogrešaka. Bazala je profesor filozofije, a na filologije. Grujić je vladika, a ne patrijarh. Höpperger je superior s. milosrdnica. Ivan Tkalčić, povjesničar, umro je 1905. pa nije mogao prisustvovati sjednici 1908. Zabeo nije Petar nego Kamilo. Račkom Franji pripisani su neki podaci koji se odnose na Račkoga Mirka. Brozović, nije Leander. Ivan Gorički nije biskup. Za Josipa II. Katol. crkva podređena je državi, u tom smislu državna, a ne slobodna.

Dajemo samo djelomičan sadržaj djela »Zapisci«, a preporučujemo čitateljima da to djelo pažljivo prouče kako bi upoznali Kršnjavoga, kao kulturnog i političkog radnika, i njegovo doba. On je ovdje bolje nego itko drugi objasnio teški politički položaj Hrvatske između centara Beča, Budimpešte i Beograda. Šteta je što nije prikazao težak socijalni i ekonomski položaj za koji su odgovorni i bezbrižni, nehajni, sebični svadljivci političari Hrvati.

Josip Buturac

POVIJESNI PREGLED ESTETIKE U HRVATA

Konačno smo dobili gotovo cjeloviti povijesni pregled estetike u Hrvata, koji obuhvaća vremenski raspon povijesnoga spleta hrvatske kulture od prvih početaka u srednjem vijeku pa do naših dana. Napisao ga je Zlatko Posavac, poznati estetičar i teoretičar umjetnosti. Pod naslovom »Estetika u Hrvata« (i podnaslovom: istraživanja i studije) izdao ga je Nakladni zavod Matice Hrvatske (Zagreb, 1986). U ovoj je knjizi Zlatko Posavac skupio svoje tekstove o estetici objavljene u časopisima i zbornicima, znatno proširivši tekstove o estetici srednjega vijeka, renesanse i moderne.

Središnji tekst u knjizi (koja ima 305 str.) popraćen je predgovorom, bilješkama, kraticama, pripomenama o raspravama u knjizi, kazalom imena i bilješkom o piscu. Ova knjiga je nedvojbeni kulturnopovijesni dobitak. »Umjesto dosadašnjih pet ili optimalno šest stoljeća povijesti hrvatske filozofije i estetike pojavljuje se, kao što je to nedavno bio slučaj s produbljenjem povijesti književnosti, sedam stoljeća« — kaže autor (str. 51).

U predgovoru pisac ustanovljuje, da njegovi radovi sabrani u ovoj knjizi »nisu imali nikakvih prethodnica, niti nastavljaju na ikakve sustavnije predradnje koje bi mogle biti ohrabrenjem ili osloncem za početak«. On popunjava »nimalo bezazlene i u mnogome sudbonosne praznine«. Jer, kaže pisac, »kao što je potrebno poznavati situaciju i dometu svijetu, nužno je također poznavanje vlastite domaće situacije; zatvoriti oči pred njom postaje najčešće jednako štetnim kao i nepoznavanje zbivanja u svijetu«. Svojim istraživanjima pisac se suprotstavlja »neprekidnom guranju u provincijalizam«. Rezultati se njegovih istraživanja »sami sobom suprotstavljaju jednom suviše čestom, tendencioznom kulturološkom nihilizmu, paralelnom s guranjem prema dnu, izgurivanjem iz povijesti, na periferiju«. Treba se čuvati »samodopadnih preuveličavanja i samoobmanjivačkog iluzioniranja«, ali ne smijemo ni »farizejski komentirati« o težini i oskudnosti naših povijesnih stanja. Mi još uvijek »možemo tek sanjati« o hrvatskoj općoj kulturnoj i političkoj, a posebice o ideološkoj i gospodarskoj povijesti. Treba se, dakle, prihvatiti posla a ne kukati i jaukati, poručuje nam pisac.

U prvom poglavlju — *Estetika srednjega vijeka* — pisac izlaže estetske

fenomene koje nalazi u ulomcima hrvatskih srednjovjekovnih tekstova pisanih narodnim jezikom. Za njega srednji vijek nije »mutna slika o nekom tamnom vremenu punom predrasuda«, već »integralni dio zapadnoeuropske političko-ekonomske i kulturne povijesti«. On se prema srednjovjekovlju odnosi kritički, »kako bismo dublje i svestranije shvatili povijest i sudbinu vremena u kojemu živimo, zajedno s duhovnim tvorevinama, zajedno s djelima koja i danas čine vidljivi ili nevidljivi inventar našeg svijeta«. Opća »i to neporeciva autentična karakteristika srednjovjekovlja« je religioznost. Stoga je estetika u srednjem vijeku, kao i filozofija, ancilla theologiae (sluškinja teologije). Bez obzira na nimalo ružičasto feudalno kmetstvo, kršćanstvo je ipak kao ideologija srednjovjekovlja »u biti antitezom spram ropstva kao nečega 'normalnog' za poredak i pojmove antike«. U kršćanstvu su »pred licem Božjim svi ljudi jednaki, a na drugom svijetu čeka ih nagrada ili kazna ne prema njihovu društvenu statusu nego prema njihovim djelima«. Upravo u ovu srednjovjekovnu dionicu povijesti Hrvati ulaze »uz neposredan kontakt s kulturom antike u rasporedu, ali ne poznavajući svijet i poredak odnosno instituciju ropstva kao života zajednice«.

Umjetnost kasnoga srednjega vijeka u Hrvatskoj, u razdoblju od 13. do 15. st., »barem u nekim dijelovima i osobito srednjovjekovnim gradovima Hrvatske, razmjerno je vrlo razvijena, relativno bujna i visokog ranga«. No treba posegnuti još i ranije, u 11. i 12. st., a ne smijemo zaboraviti ni lijepu krstionicu kneza Višeslava u Ninu koja potječe iz oko god. 800. Po Karamanu, najizvornije su naše pleterne skulpture u drugoj polovici 11. st., »kad se na njima miješaju stari pleterni oblici s novim motivima romanike«. Uresi na crkvenom namještaju ne rese samo površine, veli Karaman, nego i »prikazuju, pričaju i poučavaju«.

Piščevo istraživanje srednjovjekovlja usmjereno je »isključivo na tekstove pisane narodnim jezikom, i to za razdoblje kada je srednjovjekovni latinitet u punom zamahu«. Prvi srednjovjekovni (glagoljski) tekst zanimljiv za povijest estetike jesu »Regule sv. Benedikta«, kojih je predložak možda napisan u 11. st. (poznat nam je kao rukopis iz 14. st.), dakle u doba Petra Krešimira IV. Te Regule (pisane ikavicom »koju hrvatska književnost pozna od najstarijih zapisa pa sve do 19. stoljeća«), kao i drugi spomenici (ostaci katedrala, različite darovnice i sl.), ukazuju na jedan kulturni krug oko Krešimirova dvora. Drugi veoma zanimljiv tekst je Koluničev zbornik, hrvatski glagoljski rukopis iz god. 1486. U njemu se, a to je doba protuturskih ratova, pravljenje pušaka, strijela i kopalja proglašava razornim. Pisac pretpostavlja da je ovo mirotvorstvo (danas toliko aktualno) odjek ili pozadina bogumilstva.

Srednjovjekovni nazor o funkciji umjetnosti kao ogledala postat će, u doba renesanse, glasovit po Shakespeareu. A to pozitivno stanovište o funkciji umjetnosti kao zrcala izreći će već god. 1468. jedan anonimni hrvatski glagoljaš »za nas, nama, u vlastitom narodnom hrvatskom jeziku«. Negativno pak stanovište o umjetnosti, ali ne antiestetičko, nalazimo u prijepisu Poljičkog statuta iz god. 1440, gdje se kaže da je profesionalna gluma nečastan posao. Odredbom da je otac mogao razbaštiniti sina ako se bavi glumom, Poljičani su zapravo branili vlastitu autonomiju i sigurnost od takvih osoba kao što su bili profesionalni glumci, koji su uglavnom bili lutalice, dakle mogući uzročnici nereda. Spominjanje pak istaknutih filozofa u srednjovjekovnim hrvatskim glagoljskim tekstovima, namijenjenima širem čitateljstvu, govori o informiranosti čitatelja i izvan sfere humanističkog latiniteta i sloja ljudi s visokim obrazovanjem.

Budući istraživatelji, upozoruje pisac, morat će proučiti još uvijek neistražene kulturne krugove kao što su ozaljski ili istarski (pripadaju mu Petrisov zbornik i Belostenčev Gazophilacium) i senjski. Trebat će također proučiti i kulturna ozračja u starijim stoljećima, za tekstove pisane bilo kojim pismom na dvorovima starohrvatskih kraljeva i velikaša (na primjer na biogradskom dvoru Petra Krešimira IV). Osobitu nam pozornost pisac svraća na Petrisov zbornik iz god. 1468, jer on »odražava situaciju interferencije štokavskog, čakavskog i kajkavskog područja s preklapanjem glagoljičkog i latiničkog priklona«. Nismo dovoljno proučili ni hrvatski Lucidar, tu »svojevrsnu popularnu enciklopediju srednjovjekovnog znanja«. Za opširnije razmatranje latiničke inačice Lucidara »razlog je i čisti, narodni, ali razvijeni jezik, prekrasna konzekventna ikavica«. Razvijenost toga jezika dokazuje, na primjer, hrvatska riječ smutje za spiritualnu supstanciju (»Bog jest jedno duhovno smutje...«). Područje glagoljičkih tekstova je, veli pisac, rudnikom proučavanja terminologije, i filozofske i posebno estetičke.

Govoreći o srednjovjekovnom estetičkom utopizmu, koji se odražava i u našem Lucidaru, a taj utopizam postaje pretpostavkom svakoga kasnijega europskoga utopizma uopće (M. Heidegger, K. Jaspers, S. Kierkegaard, M. Unamuno), pisac zaključuje: »Toj dakle istoj zapadnoeuropskoj struji, što u svom srednjovjekovnom corpusu sjedinjuje brojne utjecaje davnih vremena, Zoroastra i bliskog Istoka, od judaizma i grčke antike, preko helenizma, kršćanstva, Bizanta, islama i specifičnih inovacija upravo srednjega vijeka, inovacija benediktinskih, franjevačkih i dominikanskih, toj istoj nemirnoj, ali prepoznatljivoj matici pripada i hrvatski prijevod Lucidara.«

Uvid u estetiku hrvatskog srednjovjekovlja osigurava *razumijevanje kontinuiteta hrvatske kulturne povijesti*, bez kojega je neshvatljiv bujni procvat epohe humanizma i renesanse. Visok rang te kulture ne nastaje kao čudo ni iz čega »od danas do sutra, niti je moguć, a ni protumačiv, iz pukog importa i kontakta«. Sklonost metaforama i metafizici svjetlosti u starijoj i prastaroj hrvatskoj kulturi mogla bi se potražiti u izravnijoj izvaneuropskoj pretkršćanskoj tradiciji. Pisac navodi Šufflayevo mišljenje, da su Slaveni donijeli na Balkan i dualističku religiju utemeljenu na načelu svjetla i tame, bijelog boga i mračnog zloduha, kako je u Iranu naučavao Zaratustra. Šufflay smatra »da su Bosanski Bogumili preko Porfirogenetove Pagani je izravno sačuvali izvorne dijelove stare dualističke vjere...«.

Pisac upozoruje i na to, da je još u golemim razmjerima nepoznato i neistraženo područje utjecaja kulture islama i arapskog svijeta u cjelini, koji datiraju mnogo ranije od nailaska Turaka. Najraniji odnosi između Slavena i Arapa kao nosilaca islama bili su uglavnom prijateljski, a često i savezнички u ratovima s Bizantom. Zahvaljujući arapskim provalama na Jadran, dalmatinski se gradovi oslobađaju bizantskog vrhovništva. Hrvati u Španjolskoj i Siciliji tjelesna su straža arapskih kalifa, ali i ratnici i državnici. Jedan hrvatski vladar poslao je darove Abdarahmanu III. (912—961). Herman Dalmatin (12. st.) prevodi arapske tekstove na latinski. Do sada smo jednoglasno naglašavali antagonističku islamsku inačicu, pa će trebati obraditi »i pozitivnu stranu te iste antiteze«.

Iz historiografske perspektive ne smijemo odbaciti ni jednu komponentu, ali ni jednu apsolutizirati. Pa ni latinske ni glagoljske tekstove u hrvatskom narodnom jeziku, iako nam oni »u čakavskokajkavsko-štokavskom prepletanju osim ikavice, zasvjedočuju ljepotu i dostojanstvo drevne ikavice, u kojoj smo, čini se, povijesno prvi put progovorili o ljepoti«.

U drugom poglavlju — *Estetika renesanse* — pisac se metodički ograničuje »na estetičke ideje i refleksije iskazane hrvatskim narodnim jezikom«. Ipak on tu spominje i glavne pisce koji su pisali pretežno latinskim i talijanskim jezikom. Među njima i one iz sjeverne Hrvatske (Juraj Drašković 1525—1587, Pavao Skalić 1534—1575), da bi izmijenio uobičajenu predodžbu »koja u sjevernoj Hrvatskoj pogrešno vidi kulturnopovijesni vacuum« u doba renesanse. I ovdje nas upozoruje, da »svim hrvatskim kulturnopovijesnim insuficijencijama« nisu uvijek krivi Turci. Jer Turci su bili posrednici između kulture Islama i velike arapske tradicije uopće, a »bez arapskog utjecaja jednostavno ne bi bilo renesanse«, pa ni hrvatske. Negativne predrasude prema Turcima u nas je tek u 19. st. razbio Ante Starčević. Za povijest hrvatske estetike zanimljiv je Hasan Kafija Pruščak (1544—1616), svojedobno nazvan i »hrvatski Machiavelli«.

Uvid u estetičko poimanje hrvatske književnosti pisane narodnim jezikom »valjat će protegnuti preko jednostrano preferirane jedino štokavsko-ijekavske tradicije na cjelokupnu i većinom visoko razvijenu ikavicu, a posebno još preko dosadašnjih regionalizacija na kompletnu kajkavsku i čakavsku baštinu«. Tvrdnje da je ikavica »seljačka« i »primitivna« jesu — primitivne. Stoga će s izuzetnom pažnjom trebati proučiti zrinsko-frankopanski ozaljski krug i djelatnost Katarine Frankopan Zrinske.

Na granici srednjega vijeka i renesanse je i ovdje nezaobilazni Marko Marulić, koji je svoja hrvatska djela napisao s osloncem na domaće stvaralaštvo na narodnom jeziku i ugledanjem na klasične uzore. Marulićevo djelo mijenja poimanje o »zakašnjenju« i »retardaciji« hrvatske renesanse. Drugi veliki renesansni pisac je Marin Držić, »književna zvijezda prvoga reda i prvog ranga«. Mavro Vetranović je »u hrvatski jezični medij među prvima unio ideje humanizma i zahtijevao — slobodu stvaranja«. Pjesnički jezik Petra Zoranića toliko je bogat značenjima i nijansama da je neprevodiv na suvremeni hrvatski jezik, »koji se pokazuje siromašnijim«. U pohvalu našim začinjavcima Dinko Ranjina kaže da je »bolje prid svojim i malo bit poznan, nego se prid tuđim neznano izgubit«. Rječnik Fausta Vrančića ne označuje početke stvaranja hrvatske terminologije ma kojega područja, već početke kodifikacije leksičke odnosno terminološke građe.

»Klasicizam teži uspostavljanju mirne harmonije prirodnosti dostojanstva čovjekova u idealnom humanitetu«, veli pisac u poglavlju *Izvori neoklasicizma* (prilog povijesti estetike 18. stoljeća), a nije, kako je uočio već A.G. Matoš, »sterilno imitiranje antike i vanjske forme antičke umjetnosti«. Neoklasicizam (klasicizam, romantični klasicizam) pokazuje niz istih karakteristika »s istiomenom formacijom u Europi odnosno svijetu«, a koncentriran je bio u gradovima (npr. Dubrovnik, Osijek, Sl. Požega, Split, Zagreb). U rimskom neoklasicističkom krugu Hrvati Rajmond Kunić, Bernardus Zamagna, Ruđer Bošković i Benedikt Stay sačinjavali su »onu znamenitu četvorku koja je sredinom 18. stoljeća uživala nepodijeljena priznanja najbiranijih književnih i znanstvenih krugova u Rimu«. Kunićev latinski prijevod Homerove Ilijade smatra se »neosporno najboljim takvim prijevodom u svijetu«. U daljem izlaganju pisac nam otkriva, do sada nepoznatoga i nespominjanoga, Christophora Staya (1719—1777), mlađega brata Benedikta Staya, koji je napisao »uzornu neoklasicističku raspravu o pjesništvu, nešto poput svojevrsne male sume teorije romantičnog klasicizma«. Christophor Stay, »neregistriran u povijesti književnosti, previđen u istraživanjima povijesti hrvatske filozofije, danas predstavlja otkriće za historiju estetike«. Dijalog Chr. Staya »O didaskaličkoj poeziji«, najcjelovitiji traktat neoklasicističke dok-

trine u Hrvata, »pripada među posljednje viteške napore da se sačuva jedinstvena slika svijeta, njegova priroda kao Priroda, kao kozmos i harmonija, i u takvu svijetu »Istina i Ljepota kao imanentna mu struktura«. Naši neoklasicisti nisu bili u povijesnom zakašnjenju, već suvremeni zbivanjima svoga svijeta. »Kasnimo mi s prepoznavanjem njihova doba i uvrštavanjem njihova rada i njihovih nazora u aktivan kulturnopovijesni corpus«.

U poglavlju *Romantični klasicizam na zalazu* pisac razmatra kazališnu estetiku u Hrvatskoj tijekom prve dvije trećine 19. stoljeća. U pogledu periodizacije glavna misao je ova: »Za povijest estetike, a onda jednako i za povijest kazališta i književnosti, ukoliko se promatraju iz aspekta estetike i s obzirom na estetiku, razdoblje je ilirizma neprirodna, umjetna i zapravo nepostojeća granica između nove i stare povijesti; neprirodna i nepostojeća na onaj isti način na koji je neadekvatna takva dioba na hrvatsku staru i novu književnost, do ilirizma«. U tekstu, među ostalim, pisac dovodi u sumnju da je poznata slika »Rimljanka s lutnjom« djelo Vjekoslava Karasa. Antuna Nemčića pisac smatra izuzetnom pojavom. U drami »Frankopan« Mirka Bogovića nalazi »antologijski prizor hrvatske dramske literature 19. stoljeća«. Moguće je, pripominje pisac, kritizirati rješenje i umjetnički domet Bogovićeve drame »Matija Gubec«, ali je »promašeno tražiti da u trenutku, kada nas cijela Europa otpisuje, budemo europskiji od Europe«.

Za ovo klasicističko razdoblje posebno je značajan Ante Starčević. »Starčevićeva shvaćanja zrcale bitnu povijesnu transformaciju opsega i sadržaja pojmova istine i prirode, glavnih kategorija klasicističkih no također i romantičkih, pa napokon i realističkih estetika.« Njegov je način mišljenja »inaugurirao nove pojmove strukture, političke i duhovne pozicije bez kojih bi došlo do tapkanja u mjestu na mnogim područjima, pa tako i na umjetničkom i estetičkom. Između ostalih promjena bez angažiranja Starčevića ne samo da je nerazumljiva, nego bi povijesno bila nemoguća pojava realizma.« Starčevićeva shvaćanja »ozbiljuju povijesno mjesto interferencije tradicije i moderniteta u Hrvatskoj«. Starčevićev rad otvorio je nova obzorja.

Hrvatska estetika u doba moderne, naslov je idućega poglavlja. Moderna poznaje teoretske pretpostavke većine najvažnijih europskih pojava, ali su domaće pojave skromnije. No apriorno i generalno negativan odnos prema razdoblju moderne i njenoj estetici bio bi jednako pogrešan kao i nekritičko afirmiranje. Moderna je lansirala jednu ideju »na kojoj bi joj zbog dalekosežno tematizirane problematike mogla pozavidjeti mnoga kasnija generacija«, a izrekao ju je Matoš: »Umjetnik je radnik, a svaki pravi radnik je umjetnik u neku ruku.« Prve sustavne visokoškolske preglede neotomističke metafizike i theologiae naturalis u hrvatskom jeziku napisao je Antun Bauer. Ne može se mimoići ni Josip Stadler, pisac šest knjiga koje po prvi put na hrvatskom jeziku sustavno obrađuju sve glavne filozofske discipline. Iso Kršnjavi, zaslužan da je Zagreb na koncu 19. st. dobio fizionomiju srednjoeuropskoga grada, pokazivao je »puno teorijskeo i praktično razumijevanje za pojave novih medija, kad o njima ni u svijetu nije sve bilo načistu«. Pisac dalje ističe značenje za hrvatsku estetiku radova Franje Markovića, Cherubina Šegvića, Đure Arnolda, Alberta Bazale i Ljubomira Marakovića (koji je »jedan od prvih i najuspješnijih interpreta hrvatskog ekspresionizma«).

Najmarkantnije ime moderne je A. G. Matoš, a ne smije se zanemariti ni Silvije Strahimir Kranjčević. Estetički, kritičarski i čisto književni dio Matoševa djela »ponos je novije hrvatske kulturne povijesti. On je »po umjetničkim dometima uz Kranjčevića i Vidrića, za svoje doba, u

Hrvatskoj, nenadmašen«.

Posebne i specifične teškoće teorijskom radu u doba moderne stvorila je filologija: Maretićeva Gramatika i stilistika i Broz-Ivekovićev Rječnik. Poslije Katančića, Sladovića, Macuna, Jurkovića, Vebera, Kurelca, Starčevića, Šenoe, Tomića, Badalića i Ante Kovačića, a u doba Kranjčevića, Matoša i Vidrića, napisati Stilistiku kakvu je napisao Tomo Maretić, »zapravo je — žalostan promašaj«. Njegova Stilistika »nije samo sastavljena neoriginalno, nego je mucava i neuka«. Kritika Ante Radića Maretićeve Gramatike i Stilistike je »suvereno protivljenje grubim simplifikacijama Maretićeve kvazistilistike«. Ni s Broz-Ivekovićevim Rječnikom stvari ne stoje bolje. Neshvatljivo je kako se je taj i takav Rječnik mogao pojaviti poslije Vrančića, Vitezovića, Della Belle, Jambrešića, Belostenca, Patačića, Stulija, Voltića, Katančića i Šuleka. U tom Rječniku ima čak osamnaest (18) izvedenica od riječi govno i dvanaest (12) od riječi guz, ali u njemu nema riječi kao što su kazalište, slikarstvo, kiparstvo, glazba, graditeljstvo itd, te nijedne apstraktne imenice za pojedine grane umjetnosti. »Kakvi su misaoni horizonti mogli biti dodijeljeni onima koji bi pristali na netom opisanu drastičnu amputaciju velike leksikografske povijesne tradicije i već postojeće terminološke prakse?«

U poglavlju *O početku estetike modernih medija* pisac razmatra nove estetičke probleme dramatike i kazališta međuratnog razdoblja. U doba između dva rata omogućen je relativno plodan procvat književnosti, »posebice pak drame, s takvim vrhuncima kakav je za nas bio, jest i ostat će opus Miroslava Krleže«. Zbilja je izražena pluralizmom. Radikalnu spoznaju o krizi kazališta izrekao je i opet A. G. Matoš. Halerov »Doživljaj ljepote« u godinama rata »*bizaran je i apsurdan prekid toga nenormalno praznog intervala*«. Nedopustivo su prešućivani tekstovi Nehajeva i Milana Šufflaya. »Po nesreći mimoiđeni — važni su članci Božidara Širole«. »Razvitkom radiofonije dobili smo i jednu sasvim novu formu umjetničkog izraza.« O kinematografu je među prvima pisao — Matoš. Prvi televizijski programi demonstrirani su u Zagrebu na Zagrebačkom zboru god. 1939. Filmski utopizam Augusta Cesarca realizirat će se u poslijeratnom razdoblju proizvodnjom video-rekordera. To su samo neke naznačnice ovoga zanimljivoga poglavlja.

Posljednje poglavlje — *Klimaks krize tradicionalnih vrijednosti* — estetičke su varijacije uz Krležina zapažanja, kako je naslovio pisac. »Relevantni uvidi u dijagnostiku epohe počinju se kod nas javljati od Starčevića, Kranjčevića i Matoša nadalje, postaju na različite načine aktualna tema između dva rata, doživjevši svoju najdublju i radikalnu eksplikaciju na umjetnički način u djelima i razmatranjima Miroslava Krleže.« Za Hrvatsku je problem krize knjige već u 19. st. otvorio Ante Starčević. Sustavnije se je s predmetom krize bavio Stjepan Zimmermann u knjizi »Kriza kulture«. Po Danilu Pejoviću, umjetnost sama kao takva postaje upitnom. Vanja Sutlić zastupa mišljenje da je apstraktna umjetnost »konzekventno dovršavanje stare umjetnosti kao apsolutno čiste umjetnosti.«

U *zaključnoj riječi* ovoga prikaza želim naglasiti, da je ovaj moj osvrt tek mali uvid i izlet u sadržajno i značenjski bogatu Posavčevu »Estetiku u Hrvata«. Preporučujem (kao što to obično činim u svojim osvrtima): njegovu knjigu treba čitati. Pažljivo i bez žurbe. Samo tako ćemo moći otkriti njene nesumnjive vrijednosti u ovom vremenu oskudnu i takvim knjigama i takvim vrijednostima. U Posavca bi se morao ugledati svaki ozbiljan znanstvenik. Hrvatskoj su kulturi neophodno potrebne knjige slične Posavčevoj. Dosta je vremena i novaca potraćeno na brojenje i prebrojavanje koliko anđela stane na vrh igle. Treba se prihvatiti ozbiljna po-

sla. Moje pripomene uz ovu Posavčevu knjigu su tek razmišljanja povodom nje a ne njena kritika.

Nova sveobuhvatnija povijest estetike u Hrvata morat će početi barem s osmim stoljećem. Karaman je upozorio na izvornost i estetsku vrijednost — nazovimo ih tako — velikih katedrala (sv. Krševana, sv. Stošije i sv. Marije u Zadru, sv. Tripuna u Kotoru, zatim katedrala na Rabu, u Splitu i Trogiru). No još uvijek nije dovoljno uočena i proučena ljepota i vrijednost starohrvatskih predromaničkih crkvica, tih, kako ih nazvaše, veličanstvenih malenih katedrala. O tome sam nešto više rekao u svom radu »Zemlja veličanstvenih malenih katedrala« (»Poljica« broj 1/8, Gata 1983, i posebni otisak).

Posavčevo istraživačko zanimanje u pogledu estetike srednjega vijeka bilo je usmjereno »isključivo na tekstove pisane narodnim jezikom, i to za razdoblje kada je srednjovjekovni latinitet u punom zamahu«. Glagoljski tekstovi u pogledu filozofskih i estetskih fenomena nisu do sada bili uopće ni u najmanjoj mjeri proučeni, dok su hrvatski estetičari humanizma i renesanse uglavnom bar donekle poznati. I ovdje valja napomenuti da će buduća povijest estetike trebati obuhvatiti i estetsko stvaralaštvo u Hrvata na latinskom jeziku (pa i ono na talijanskom). Latinski jezik je Hrvatima bio drugi vlastiti jezik (da ne kažem materinski), o čemu sam već pisao u svom radu »Pjesnik Ton Smerdel« (»Marulić« broj 2/1985, str. 185—214. i posebni otisak). U svakom slučaju i povijest estetike i povijest književnosti treba cjelovito obuhvatiti i stvaralaštvo na hrvatskom jeziku kao i ono na latinskom. Zanimljivo bi bilo proučiti međusobno prožimanje i međusobne utjecaje dijelova toga istorodnoga stvaralaštva pisanih na dva jezika. Tipičan predstavnik toga dvojezičnoga stvaralaštva je Marko Marulić, a o tome sam pisao u svom radu »Marko Marulić i Poljica« (»Poljica«, god. X, Gata 1985, broj 1 (10), str. 12—32). Stoga bi latinski jezik trebalo ponovno uvesti u sve naše srednje škole.

Govoreći o potrebi proučavanja kulturnih ozračja na dvorovima hrvatskih vladara i velikaša u starijim stoljećima, Posavac spominje Biograd na moru kao hrvatski prijestolni grad u doba Petra Krešimira IV. Mi bismo počeli s kulturnim ozračjem na dvoru hrvatskoga kralja Trpimira, o čemu imamo autentično rječito posvjedočenje glasovitoga saksonskoga samostanca Gottschalka koji se sklonio na Trpimirov dvor. Nastavili bismo s Branimirovim dvorom i ninskim sjedištem biskupa svih Hrvata Teodozija. A posebno i osobito bi trebalo proučiti kulturno ozračje na dvoru kralja Zvonimira, toliko zaslužnog za procvat glagoljice. Nikako ne smijemo zanemariti ni kulturno ozračje koje je zračilo iz samostana sv. Petra u Selu, koji je sagradio ugledni poljičko-splitski velikaš Petar Črni. O Zvonimirovu dobu i o djelovanju Petra Črnoga imamo prvorazredan izvor svakovrsnih podataka u Kartularu sv. Petra u Selu (Supetarski kartular). Pravo je čudo kako to bogato vrelo nisu u dostatnoj mjeri iskoristili naši povjesničari i romanopisci. Prema podacima Kartulara mogao bi se na primjer rekonstruirati svagdašnji život poljičkih seljaka i plemića u 11. st. autentičnije i plastičnije nego što možemo jučerašnje događaje iz zapisa suvremenih memoarista.

Posavac s pravom ističe važnost istraživanja ozaljskoga ili istarskoga kulturnoga kruga. U tom krugu je, kako pokazuje Petrisov zbornik, došlo do sretnoga prožimanja svih triju narječja hrvatskoga jezika — čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga. Rađao se novi standardni književni jezik u kojemu se stapalo sve najbolje iz svih hrvatskih narječja. Za nas Hrvate, kako reče Ivan Mažuranić, valja preporuka Danteova da se ne smije zanemarivati »pribiranje dragocjenosti jezičnih iz svih narječja«. Taj i takav prirodni razvitak hrvatskoga jezika, prelijevanje i ulijevanje njegovih narječja u književni jezik, zaustavio je pogubni val maretićevštine. Taj val je zamuljio Mažuranićeve još uvijek aktualne nazore o hrvatskom jeziku, koje je iznio Vladimir Mažuranić u predgovoru izdanja »Pjesme Ivana Mažuranića« (Zagreb 1895).

Maretićevu jezičnu i jezikoslovnu jednostranost i uskost najbolje je proniknuo i opisao Antun Radić. Maretić se, kaže on, »ne može obraniti od prigovora, da je u svojoj gramatici zatajio nepobitnu istinu: da je hrvatski književni jezik star, jedan od najstarijih književnih jezika evropskih« (Antun Radić, O hrvatskom književnom jeziku, Sabrana djela, XV, Zagreb 1937, str. 34). Dostojanstvo čakavskom izrazu hrvatskoga jezika vratit će Tin Ujević svojom pjesmom »Oproštaj«, a ponovno će čakavštinu utjeloviti u cjelinu hrvatske književnosti »Antologija novije čakavske lirike« (prvo izdanje god. 1934. priredili Ive Jelenović i Hijacint Petris — drugo prošireno izdanje izišlo god. 1947; treće izdanje god. 1961. priredio sam Ive Jelenović i u to izdanje uvrstio i pjesme Ive Žic-Klačića i Nikole Bonifačića Rožina). Na početku obnove i preporoda kajkavštine Matošev je »Hrastovački nokturno«.

Posavac riječi gudba i guđenje (koje označuju glazbu), pojava kojih je zabilježena u jednom glagoljskom tekstu iz sredine 15. st., smatra čehoslovakizmima. Ne slažem se s tim. Te riječi su prije, ako baš hoćemo, kroatizmi (hrvatizmi) u češkom i slovačkom jeziku. Zaboravili smo da je još god. 1397. češki benediktinac Jan z Holešova napisao u svom poznatom traktatu: »Tu treba znati najprije, da mi Česi i porijeklom i jezikom potječemo od Hrvata, kako govore i dokazuju naše kronike, i zato je naš češki jezik po svojem porijeklu hrvatski jezik« (Josip Hamm, Hrvatski glagoljaši u Pragu, Zbornik za slavistiku, 1, Novi Sad 1970, str. 85). Da su Česi uzeli svoj jezik sa starohrvatskoga područja, prihvaća i L. Niederle (Slovanská Starožitnosti, III, Prag 1927, str. 193—195).

Nije stoga čudo što se borimo protiv osiromašenja hrvatskoga jezika i što smo osjetljivi da se tom jeziku nameću pravila koja mu nisu svojstvena i koja ga unazađuju. Jezik s tako starom tradicijom, s bogatom nomenklaturom vlastitih naziva za apstraktne pojmove, ne može se bez teških posljedica i nepopravljive štete ugurati u Prokrustovu postelju izvanjezičnih ideoloških zahtjeva. Posavac s pravom prigovara Broz-Ivekovićevu Rječniku da mu »nedostaje sva kulturološka i urbana terminologija potvrđena u nekoliko stoljeća leksikografije i književnosti« (str. 280, bilj. 65). Pa kada se danas tako žučno istjeruju iz hrvatskog jezika tobožnje arhaične riječi i riječi pojedincima neobične, treba se sjetiti što je o tome rekao Miroslav Krleža u svojim zapisima »Djetinjstvo 1902—1903.«, koje citira i Posavac: »... neologizmi za nas nisu bili artificijelne tvorevine, 'kovanice', nastale tek prije jednog decenija, o predmetima i o pojmovima«.

Posavac spominje da su stari hrvatski tekstovi bili pisani glagoljicom, latinicom, arabicom i bosančicom odnosno hrvatskom ćirilicom. Po mom sudu bosančica odnosno hrvatska ćirilica nije neko posebno pismo, već je to pismo glagoljskoga podrijetla koje sam ja nazvao glagoljičica (svoje mišljenje o tome iznio sam sažeto u svom radu »Glagoljica i bosančica«, Zbornik »Kršni zavičaj«, broj 18, Hercegovina 1985. i posebni otisak). No bez obzira na ovo, ispravan je Posavčev zaključak: »Glagoljicom pisani tekstovi u prvom su redu — na jednak način kao književnost pisana latinicom, ćirilicom i aljamiado književnost — dokument hrvatskoga narodnog jezika i u njemu iskazanih pogleda« (str. 52).

Daljnja istraživanja hrvatskoga srednjovjekovlja pokazat će da sjeverna Hrvatska nije bila kulturnopovijesna praznina u tom razdoblju.

Istodobno kada i na jugu starohrvatski pleter pojavljuje se i na sjeveru, grade se starohrvatske crkvice i samostani, pišu se knjige glagoljicom. Najnoviji nalazi u ruševinama benediktinskoga samostana u Rudinama kraj Slavonske Požege to i potvrđuju i ohrabruju za daljnja istraživanja. Kolijevka stare hrvatske državnosti bila je istodobno i na hrvatskom sjeveru i na hrvatskom jugu.

Posavac je dobro uočio da se danas mijenja naše poimanje o kulturnopovijesnom »zakašnjenju« i »retardaciji« u odnosu na Europu i svijet. Kamo nas je odvelo dosadašnje poimanje, dobro znamo. Silom smo htjeli (mnogi to hoće i danas) ići u korak s velikim svijetom slijepo ga oponašajući i zanemarujući svoje, umjesto da ga stvaralački prihvatimo ne stideći se vlastitoga.

Marina Držića nazvao je Posavac književnom zvijezdom prvoga reda: I toga Marina Držića — kao uostalom i čitavu dubrovačku književnost — neki silom hoće izuzeti iz hrvatske književnosti svojatajući ga za sebe. Što o tome misli Krleža kao autentični svjedok, možemo pročitati u knjizi Enesa Čengića »Trubač u pustinji duha« (Zagreb 1985, str. 268). I ja sam o tome napisao kratki članak (»Marulić«, br. 1/1986, str. 88). Slični pokušaji svojatanja ponavljaju se i danas (vidi o tome: T. M., Listopadska bilješka, »Marulić«, br. 6/86, str. 766—768).

Goleme su zasluge glagoljaša za njegovanje i razvitak hrvatskoga jezika i književnosti, priznaje i Posavac. Tu ljubav za hrvatski jezik prenijeli su oni na kasnija pokoljenja. Najugledniji naši stari književnici (Marulić, Lucić, Zoranić, dubrovački pisci i dr.) s ponosom svoj materinski jezik nazivaju hrvatskim. Žalosni su kad se hrvatski jezik zanemaruje, zapušta i napušta u korist tuđinštine (»ah, nepomnjo i nehaju jezika hrvackoga!« — uzdahnuo je već Petar Zoranić). Žalost i stid što su Hrvati nehajni prema svom jeziku izriče Zoranićeva Vila Hrvatica ovim riječima: »Znam da Hrvat mojih ne jedan ali dva, da mnozi mudri i naučeni jesu ki sebe i jazik svoj zadovoljno pohvaliti, proslaviti i naresiti umili bi, da vidi mi se da se manom (=sa mnom) pačeli sobom sramuju i stide«. Jeka ove boli i prijekora odjeknut će tri stoljeća kasnije skoro istim riječima u pjesmi Pavla Štoosa »Kip domovine vu početku leta 1831.« (»Narod se drugi sebi raduje,/A z menum sinko moj se sramuje;/Vre i svoj jezik zabit Horvati/Hote ter drugi narod postati«). Jer jezik je duša naroda. Ako tu dušu izgubi, izgubio je i svoju samobitnost i samoga sebe.

Tona Smerdela Posavac spominje samo u jednoj bilješci (str. 250, bilj. 28). Kao što je nepravedno i neopravdano zaobiđen u izboru »Pet stoljeća hrvatske književnosti« (istu sudbinu doživjeli su i Petar Grgec, Ante Jakšić, Mirko Validžić, Dubravko Ivančan, Izidor Poljak, Stjepan Krčmar, Tomislav Prpić, Enver Čolaković, Augost Đarmati, Juraj Jurjević, Ivo Balentović, Tomislav Antunović, Anka Petričević, Stjepan Džalto — da dalje i ne nabrajam), tako je, eto, zaobiđen i u povijesti hrvatske estetike. A ipak je on, osim brojnih članaka o estetici i poetici, napisao čak tri knjige koje se bave estetikom i estetskim: Aristotelova katarza (Skoplje, 1937), Borba za sklad — problemi estetike (Zagreb, 1944) i Stvaralačka radost — eseji o umjetničkom stvaranju (Zagreb, 1945). »Poput Mihovila Kombola, Ise Velikanovića i nekih drugih i Ton Smerdel je neizostavan dio hrvatske književnosti i pripada mu časno mjesto«, rekao je za njega Željko Puratić u svom radu »Ton Smerdel — prevodilac staroklasičnih autora« (Sovrètov zbornik, Ljubljana 1986).

U povijesti hrvatske estetike ne može se mimoići ni knjiga Petra Grgeca »Na izvorima pjesništva« (Zagreb 1940, MH). Isto tako ne bismo smjeli zaboraviti ni Rajmunda Kuparea, koji je, uz ostalo, pisao čak i o filmskoj estetici. Ne može se mimoići ni Juraj Jurjević, jedan od suvremenih hrvatskih filozofa čije se knjige vrlo mnogo čitaju, ali se o njima uporno šuti. Piscu filozofskih eseja »Čovjek« (tri izdanja), »Dubine dobra i pličine zla«, »Misli, izreke i pouke«, »Svakodnevno o nesvakidašnjem« pripada istaknuto mjesto i u povijesti hrvatske filozofije i hrvatske estetike. Dok Jurjevića uopće ne spominje, Posavac je u svoju povijest estetike uvrstio Pavla Vuk-Pavlovića ali nedostatno. Trebalo je barem nešto reći o njegovim knjigama »Spoznaja i spoznajna teorija«, »Filosofije i svjetovi« i, osobito, »Duševnost i umjetnost« (Zagreb 1976). U posljednjoj knjizi Vuk-Pavlović ispituje temelje filozofske estetike. Ova knjiga je značajna i zbog izbjegavanja tuđica za filozofsko-estetske pojmove. Pisac se naime nastojao držati načela »da se mora moći umovati sa što manje tuđica, a prema slučaju i bez njih«. Dok spominje Stanislava Šimića, Posavac o Antunu Branku Šimiću nije rekao ni riječi, iako je on napisao niz zapaženih članaka o likovnoj umjetnosti.

Ipak, o Posavčevoj knjizi »Estetika u Hrvata« morat će »povesti računa svi budući povijesni prikazi i pregledi« (iz recenzije Tonka Maroevića). Uz to ona je, kako kaže drugi ocjenitelj Vlatko Pavletić, pisana osobnim i osebujnim stilom, pa osim znanstvene »ima i neosporne književno-esejističke vrijednosti«. Knjiga obiluje velikim brojem podataka, da se, kako veli autor, olakšaju buduća istraživanja. Posavac svoju knjigu skromno smatra važnim korakom i uporištem »za budući, zasad još uvijek samo imaginarni, ali poželjan i nadasve potreban, sažet, ujednačen i sustavan — cjelovit povijesni pregled«. No ona je još više od toga: nezaobilazan priručnik za danas i pouzdan putokaz budućim piscima povijesti estetike u Hrvata.

Tomislav Heres

Vijesti

28. I. 1987. izvedena je u okviru teološko-pastoralnog tjedna u Zagrebu (u izvedbi tzv. projekta »Navještenje) *Claudelova* drama *»Navještenje«*. Nastupili su glumci Vanja Matujec, Perica Martinović, Melanija Dugandžić, Jurica Dijaković, Ratko Buljan i Tomislav Stojković. Dramu je režirao i preveo *Janko Marinković*. Prikaz izvedbe donio je zagrebački »Vjesnik« od 3. II. iz pera Marije Grgičević i »Glas Koncila« od 8. II.

Tu je dramu, uz još neka Claudelova, Bernanosova, Böllova, Greeneova i Fabbrijeva djela, prvi put kod nas objavilo naše Društvo, koje je organiziralo i njegovu izvedbu u kazalištu »Komedija«. Prvi put je to poznato djelo bilo izvedeno 1922. u HNK-u u prijevodu Ive Vojnovića i režiji Tita Strozzija. Glavne uloge su imali poznati glumci Marija Ružička-Strozzi, Ela Hafner-Gjermanović, Josip Maričić i Dubravko Dujšin. Nakon toga, tek je 1970. u prostorijama crkve bl. Marka Križevčanina izvedeno »Navještenje« s glumcima Tatjanom Beljakovom, Sandom Fideršeg, Marijom Aleksić, Juricom Dijakovićem, Aleksandrom Grünbaumom i Borisom Pavlinićem. 1986. proslavili smo 100. obljetnicu Claudelova obraćenja.

* * *

Prigodom 150. obljetnice smrti *Aleksandra Sergejevića Puškina* izašao je članak *Francesca Licinia Galatia* u listu L'Osservatore Romano od 29.

I. 1987. U »Pravoslavlju« od 1. II. 1987. objavljen je istim povodom članak *Andreja Tarasjeva* gdje je opisana Puškinova kršćanska smrt.

* * *

»Tavelić«, br. 1/87, donosi članak pok. *Gašpara Bujasa* »Religiozno pjesništvo *Augosta Harambašića.*«

* * *

Kod Ed. Motta objavljena je knjiga *Guida Bezzole »Alessandro Manzoni nelle sue lettere«* (A. Manzoni u svojim pismima).

* * *

»Pravoslavlje« od 15. I. 1987. donosi članak *»Sjećanje na režisera Andreja Tarkovskog.«*

* * *

U filmu »Ubiti svećenika«, koji u SAD snima *Agnieszka Holland*, ulogu svećenika *Jerzya Popieluszka* igra Cristopher Lambert.

* * *

U »Odjeku« od 5. I. 1987. *Neven Jurica*, naš suradnik, piše u članku »Kruh i besmrtnost« o shvaćanju kruha kao žrtve.

* * *

U osječkoj »Reviji«, br. 5/86, objavljeni su radovi naših suradnika *Ivana Pederina* i *Mirne Flögel* (o *Josipu Pasariću*, odnosno o slikaru *D. Melkusu*).

* * *

3. I. 1987. umro je u Rimu pisac *Massimo Grillandi*.

* * *

10. siječnja 1987. u 13 sati u auli Bogoslovije u Đakovu predstavljena je videokazeta koja govori o pjesnicima *Viti Ciprišu*, *Đuki Mariću* i *Anti Jakšiću*. Kazeta sadrži mnoštvo pjesama, igara i pejzažnih slika. Producent je dr. *Ivan Zirdum*, aranžer *Vlado Dolenec*, organizator *Juraj Lončarević*, a pjevaju *Mirjana Žugec*, *Dubravka Lozer* i *V. Pepeljnjak*. Scenska uprizorenja poezije izveo je *Petar Karflin*.

* * *

U organizaciji Zavoda za povijesne znanosti Filozofskog fakulteta u Zadru održan je znanstveni skup »Tisuću godina samostana sv. Kreševana«. Tako su u Zadru 11. i 12. prosinca na tom skupu nastupila dvadesetorica eminentnih povjesničara umjetnosti sa svojim referatima. Skup je otvorio i pozdravio *dr. Andro Mohorovčić* u ime JAZU. Tom prigodom u Narodnom muzeju u Zadru otvorena je i izložba, na kojoj je prikazana povijest slavnog benediktinskog samostana. Na kraju je Mješoviti zbor Radničkog kulturno-umjetničkog društva »Petar Zoranić« iz Zadra izveo koncert u čast velikog jubileja. (D)

* * *

U Trogiru je 19. XII. 1986. održan znanstveni skup *»Trogir u narodnom preporodu 1886—1986.«* u povodu 100. obljetnice pobjede Narodne stranke na izborima. Tom prilikom je na zgradi Gradske ljekarne, u jezgri starog Trogira, otkrivena spomen-ploča u povodu 180. obljetnice rada prve medicinske škole u Hrvatskoj. Škola je dakle osnovana u doba Napoleonove Ilirije. (D)

* * *

U Zagrebu je u prosnicu 1986, u novouređenom salonu galerije »Karas«, otvorena izložba kojom je obilježena 40. obljetnica izložbene djelatnosti Hrvatskog društva likovnih umjetnosti. Od 84 slikara i kipara, koji su nastupili na prvoj izložbi održanoj u prosincu 1946. u Umjetničkom paviljonu, na ovoj izložbi bilo je zastupljeno 30 živih umjetnika iz te skupine. Izložene su, među ostalima, slike *B. Bulića*, *I. Generalića*, *A. Kaštelančića*, *E. Murtića*, itd. te skulpture *A. Sitića*, *V. Bakića*, *K. Angeli Radovanija*. (D)

* * *

U Zagrebu u kuli Lotrščak krajem prosinca 1986. *Ljerka Njerš* priredila je izložbu svojih radova u keramici. To su predmeti »visoko paljene keramike, stilski sasvim osebujni«. Izložba je bila otvorena do 11. siječnja 1987. (D)

* * *

B. Kirigin, direktor Arheološkog instituta u Splitu, održao je krajem prosinca 1986. u San Antoniju (Texas, SAD) predavanje »Issa i Pharos, dvije grčke kolonije u Dalmaciji«. (D)

* * *

Hrvatsko filatelističko društvo u Zagrebu proslavilo je krajem prosinca 1986. svoju 90. obljetnicu velikom izložbom maraka na kojoj je sudjelovalo 84 izlagača. (D)

* * *

U prosincu prošle godine (1986) izišla je monografija »Eufrazijeva bazilika u Poreču«. Autor je *M. Prelog*. Eufrazijeva bazilika, remek-djelo bizantske umjetnosti, stara je skoro 15. stoljeća. Ilustrirana monografija četvrta je knjiga prvog kola edicije »Monumenta artis Croatiae«, koju su izdali udruženi izdavači (šestorica iz Zagreba i po jedan iz Opatije, Poreča i Pule). (D)

* * *

Potkraj prošle godine izišla je fotomonografija otoka Krka. Iako se fotomonografija može nazvati trećim izdanjem, ona je toliko svježa i sadržajno različita od prethodnih dvaju izdanja da se može nazvati sasvim novom. Autor teksta je prof. *P. Strčić*, direktor Arhiva Hrvatske. Krk je naš najveći otok (428 km²) (D)

* * *

8. I. 1987. izvedena je u HNK-u u Zagrebu 400. Verdijeva »Traviata«, jedna od najpopularnijih opera talijanskog belkanta. Tom prilikom proslavljena je i 15. obljetnica neprekinute nazočnosti te opere na repertoaru HNK-a. Ova izvedba posvećena je *K. Cigoju*, koji se tih dana nalazio na liječenju u Americi, a on je pjevao Alfreda na izvedbi 1971. »Traviata« je prvi put izvedena i u Zagrebu 1879, a njezina svjetska premijera izvedena je u Veneciji 1853. (D)

* * *

Jevrejska općina u Zagrebu priredila je predavanje (26. XI. 1986.) o *L. Glesingeru* koji je predavao povijest medicine na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. O njegovoj knjizi »Povijest medicine« (1978) objavio je naš časopis prikaz (»Marulić 1/86, str. 101—102). (D)

* * *

U Zadru je 9. I. 1987, na Filozofskom fakultetu, u sklopu stručnog seminara za nastavnike povijesti, promovirana publikacija *dr. S. Vrdoljaka* »Izvori i literatura o prošlosti otoka Raba od ranog srednjeg vijeka do 1797. godine«. Knjigu je predstavio *J. Lucić*. Tada je Rab (1796) iz višestoljetne mletačke dominacije potpao pod Napoleonovu Iliriju a kasnije došao u sklop Austrije. (D)

* * *

Početkom siječnja 1987. Donjokaštelani su proslavili 135. obljetnicu narodne glazbe »Donja Kaštela«. Uz senjsko i trogirsko to je najstarije glazbeno društvo na našem Jadranu. (D)

* * *

Na tribini Filozofsko-teološkog instituta DI u Zagrebu (Palmotićeva) održao je 14. I. *J. Antolović* predavanje »Crkva i Varaždinska gimnazija«, koju su osnovali isusovci 1636. Prošle godine bila je 350. obljetnica njezina osnutka. Ovaj jubilej registrirala je naša revija »Marulić 1/87, str. 109. (D)

* * *

Papa Ivan Pavao II. primio je sredinom siječnja 1987. zagrebački akademski pjevački zbor »I. G. Kovačića«. Goranovci su u toj prigodi izveli pod vodstvom *V. Kranjčevića* jednu duhovnu skladbu *K. Odaka*. Papa je tom prilikom Goranovcima održao govor na hrvatskom. (D)

* * *

Collegium pro musica sacra priredio je u Zagrebu (HGZ) 20. I. 1987. koncert, na kojem su izvođene skladbe glazbenog baroka i djela naših novijih autora. Collegium je prije toga izveo tri koncerta u katedrali i u isusovačkoj crkvi. (D)

* * *

U zagrebačkom Muzejskom prostoru (Jezuitski trg) otvorena je 15. I. 1987. retrospektivna izložba dvaju hrvatskih, vremenski udaljenih, slikara: *Blaža Jurjeva* i *Emanuela Vidovića*. Prvi je kasnogotički slikar (15. st.) a drugi je predstavnik hrvatske moderne. (D)

* * *

U Zagrebu je sredinom siječnja 1987. umro *I. Frankl*, dugogodišnji bariton zagrebačke Opere. Pjevanje je studirao u Zagrebu kod *M. Kostrenčića* a debitirao u Ljubljani (1933). (D)

* * *

Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske i KPD »Ivan Matetić Ronjgov« izdali su u povodu 80. obljetnice života *B. Papandopula* zbirku njegovih skladbi »Zbirka zborova a capella« za mješoviti, ženski i muški zbor. U planu je, kako piše »Novi list« iz Rijeke, od 19. I. 1987, da izađu i ostale njegove skladbe. (D)

* * *

Centar za kulturu općine Sesvete (kod Zagreba) priredio je 23. I. 1987. u sesvetskoj župnoj crkvi koncert na kojem su nastupili *T. Minić* (violina) i *D. Petrinjak* (gitara). (D)

* * *

Zagrebačka solistica baleta HNK-a *M. Leben* obilježila je 24. I. 1987. dvadeset i petu obljetnicu svoga rada nastupom u Lotkinom baletu »Đavo u selu«. To je bila ujedno i njezina oproštajna priredba. (D)

* * *

U Varaždinu je sredinom siječnja 1987. otvorena izložba »40 godina arheološkog istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj«, koja je obuhvaćala oko 800 izložaka. (D)

* * *

26. I. 1987. zagrebački »Gospodarski list« proslavio je 145. obljetnicu svog izlaženja. Po svom stažu ubraja se među tri najstarija lista te vrste u svijetu, stariji od njega su izašli u Bavarskoj i u Njemačkoj. List je uvijek bio u funkciji unapređenja poljoprivrede. Sadašnji glavni i odgovorni urednik lista je *M. Strbašić*. (D)

Krajem siječnja 1987, u kapelici sv. Dizme (Kaptol), u Zagrebu je otvorena izložba fotografija *»Majka Terezija«*, osnivateljica Misionarki ljubavi, sestara koje danas djeluju širom svijeta. Bilo je izloženo 47 fotografija (11 iz Indije), među kojima je i fotografija: *Majka Terezija prima Nobelovu nagradu za mir u Oslu 1979.* i skulptura: *Majka Terezija s izgladnjelim djetetom u naručju*. Autori fotografija su *Z. Atletić, L. Depolo, M. Gabrić, L. Mjeda* i *Z. Petranović*. (D)

* * *

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu 18. X. 1986. otvorena je izložba slika *Blaža Jurjeva Trogiranina* (oko 1390—1450). Izložbu je priredio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu. Na otvaranju je govorio akademik dr. Cvite Fisković, recitirana je jedna pjesma Mirka Slade Šilovića i pjevao je »Splitski vokalni oktet«. (P.Z.B.)

* * *

Dr. *Šimun Jurišić* iz Splita izdao je u biblioteci *Zbirka Paško Baturica* nekoliko knjiga manjeg opsega (Iz povijesti Splita, Iz povijesti Dalmacije, Iz povijesti Jadrana, Iz nove povijesti Jadrana, Iz nove povijesti Dalmacije...) u kojima donosi bitne podatke o životu i djelu naših ljudi, poznatih i zaslužnih na različitim područjima, čija ćemo imena uglavnom uzalud tražiti po drugim enciklopedijama, leksikonima i različitim povijestima i pregledima izašlima kod nas. (P.Z.B.)

* * *

Na Simpoziju o pedesetoj obljetnici I. hrvatskog liturgijskog kongresa (Hvar, 4—7. studenoga 1986) koji je održan pod radnim naslovom *Liturgijska obnova u Hrvata jučer — danas — sutra* kao predavači nastupilo je i više suradnika »Marulića« i »Danice«. Priređena su i dva koncerta. »Kantaduri« iz župa hvarske biskupije pjevali su izvorne pučke liturgijske napjeve a »Splitski vokalni oktet« izveo je koncert skladbi liturgijske glazbe raznih stilova. (P.Z.B.)

* * *

Operu *Faust* Charlesa Gounoda u splitskom Hrvatskom narodnom kazalištu režirao je dr. *Petar Selem* a dirigirao *Loris Voltolini*. Opera je premijerno izvedena 21. I. 1987. na hrvatskom jeziku s autentičnim tekstom (na mjestima religioznim), a u nekim scenama pozornicom je dominirao kao nikad prije veliki križ. (P.Z.B.)

* * *

12. II. 1986. prezentirana je u prostorijama Društva zbirka pjesama *Ive Sokača* »Tebe srce išče«. Nakon uvodne riječi upravitelja Društva prof. *Radovana Grgeca* govorili su o pjesniku i njegovu djelu književnik *Milivoj Slaviček* (koji se osvrnuo i na zastupljenost Međimuraca u hrvatskoj književnosti), prof. *Milan Taritaš* i prof. *Jakov Ivaštinović*. Neke pjesme iz Sokačeve zbirke recitirala je *Dubravka Lozer*. Nakon programa uslijedila je živa i zanimljiva diskusija o Sokačevu djelu i međimurskoj poeziji.

* * *

U češkom tjedniku »Česky zapasy«, br. 5-6/87, izašla je pjesma našeg suradnika *Tomislava Dorotića* »Oduvijek« iz zbirke »I golubovi samuju«, što ju je objavilo naše Društvo 1986. Pjesmu je preveo *E. J. Havliček* pod naslovom »Odjakživa«.

* * *

U Milanu u »Adelfi Edizioni« objavljeno je u tri sveska djelo *»Tutte le lettere di Alessandro Manzoni«* u redakciji C. Arietia s dodatkom još neobjavljenih Manzonijevih pisama.

ISPRAVCI

Ispričavamo se za pogreške u »Maruliću« 1/87. Na str. 96, lijevi stupac, redak 14—15 otisnuto je: *Samostan posjeduje još tri slike, Jurkićeve reprodukcije*, a treba da bude: *Samostan posjeduje još tri Jurkićeve slike kao reprodukcije;* na istoj str., desni stupac, redak 3. odozdo tiskano je: *De re metllica*, a mora biti: *De re metallica*. Na str. 111, desni stupac, redak 4. stoji: *biskup Pernak*, a mora stajati: *biskup Pernek*. Na str. 108, lijevi stupac, na kraju treće vijesti odozgor tiskano je: *u franjevačkoj crkvi Gospe od Zdravlja itd.*, a mora stajati: *u franjevačkoj crkvi Gospe od Zdravlja u Splitu.*

Posebno se ispričavamo *Tomislavu Antunoviću* što smo, zabunom, uz pjesmu *Dalmatinsko ljeto* tiskali njegovo ime.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (51) 117
***Ivo Sokač:** Molitva za Vuzem 123
***Zlatko Tomičić:** Ratnik iz Pridrage 124
Smiljana Rendić: Ecclesia Mater 125
***Iva Čuvalo:** U naručju već palih zvijezda 131
Stanislav Šodan: Dolina suza 132
***Ante Jakšić:** Pred vratima sna 134
***Ante Jakšić:** Žuta samoća 134
Mladen Jurčić: Riznica slutnje 135
***Ante Kraljević:** Sjetite se načas 139
Blago Karačić: Vlak se okliznuo 140
***A. Škunca:** Bar korak više 141
***Željko M. Sabol:** Srijeda 142
***A. V. Mihičić:** Što mi nismo? 142
Marija Brida: Sjećanje na prijateljicu 143
***Joja Ricov:** Mučenici krša 146
Svevlad Slamnig: Zapis o profesoru Marakoviću 147
***Tomislav Maretić:** Silazak 150
Miroslav Majnarić: Vrata 151
***Veritas Sunčić:** Svaka kuća neka ima jednu ružu 153
Miroslav Majnarić: Ključ 154
***Tomislav Dorotić:** Nadarbine 156
***Danica Bartulović:** Jednog dana 157
***Marija od Presvetog Srca:** Vidim grob Božji 158
Milivoj Petrić: Mjesto Jurja Križanića u ekonomskoj znanosti 159
N. Nekić: Susret 169
Ivan Bošković: Treća rukopisna zbirka latinskih i talijenskih pjesama Bara Boškovića 177
***Albert Pogačić:** Kača — jadovača 178
Ivan Pederin: Putopis Marijana Bolice i Stjepana Rajčevića 179
***Albert Pogačić:** Mir vam 185
Marin V. Bučić: U onoj strašnoj, smrti bliskoj noći 186
***Pavao Despot:** Gnjide 187
***T. J. H. Mar:** Poklonstvo Danteu 188
Tomislav Heres: Molitva za milost slova Smiljane Rendić 189
***Iva Čuvalo:** Rasanjene ptice 197

Mišljenja i reagiranja

Marijan Žugaj: 'Gospodin' fra Bernardin Drivodilić 'Splićanin' i njegov Evanđelistar tiskan 1495. 198
Jakov Ivaštinović: Neobjavljena zbirka pjesama A. Jakšića 207

Mozaik

Smiljka S.: Jože Plečnik, uz 30. obljetnicu smrti 210
V. Dumbović: Novo na zagrebačkom Kaptolu 211
Mirko Petravić: Mogla je to biti dobra predstava 213

Knjige

Ferdo Šarić: Obećavajuća ćutilnost 215
M. P.: Lik jednog političara 216
Jakov Ivaštinović: Savjest kao putokaz 218
V. D.: Jure Radić: Biokovski živi fosili — vapnojed i prodornik 221
Josip Buturac: Iso Kršnjavi: Zapisi — iza kulisa hrvatske politike . . . 223
Tomislav Heres: Povijesni pregled estetike u Hrvata 230

Vijesti

Iz domovine i svijeta 239

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Čirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkl odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec